

02

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС И ОДНОС СНАГА У
МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Милена Пешић, Душан Пророковић,
Ненад Стекић, Јована Николић,
Бранкица Јанковић, Милица Бошковић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Јевтић, Нена А. Васојевић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Саво Симић, Јован Берић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

Број 2/2024.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије, Добрињска 11, Београд

Телефон: 011 3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs; spm@ips.ac.rs

<https://www.ips.ac.rs>

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 2/2024. XXXI vol. 84

Главни и одговорни уредник

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије

Заменик главног и одговорног уредника

др Драган Траиловић, научни сарадник, Институт за политичке студије

Извршни уредник

др Нада Радуски, научни саветник, Институт за политичке студије

Редакција часописа

др Милан Јовановић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Дејан Ђурђевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду,

др Живојин Ђурић,

др Јасна Милошевић Ђорђевић, редовни професор, Факултет за медије и комуникације,

др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Драган Траиловић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Кирил Шевченко, професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск,

др Вишња Стојадиновић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Андреј Баранов, професор, Кубански државни универзитет, Краснодар,

dr Mamoru Sadakata, Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Japan,

dr Ewa Bujwid-Kurek, Professor, Institute for Political Science and International Relations
of the Jagiellonian University, Krakow, Poland,

др Михаил Залиханов, професор, члан Руске академије наука

Секретари часописа

ма Олга Стевановић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије,

ма Андријана Лазаревић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије,

ма Љиљана Коларски, истраживач сарадник, Институт за политичке студије,

ма Јелена Вујановић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије

др Марија Докић, научни сарадник, Институт за политичке студије

Савет часописа

др Зоран Аврамовић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду,

др Сретен Сокић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,

Универзитет у Београду, др Милован Митровић, редовни професор у пензији, Правни факултет,

Универзитет у Београду, др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Драган Симеуновић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Милан Ђрдар, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду,

др Зоран Стојиљковић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Драгана Митровић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Љубиша Деспотовић, редовни професор,

Факултет за европске правно-политичке студије у Новом Саду

Чланови савета из иностранства

dr Simon James Critchley, Professor, New School for Social Research, dr Anastasia Mitrofanova, Professor,

Diplomatic Academy of the Russian Federation, Moscow, др Иван (Алексејевич) Чарота, професор, члан

Белоруске академије наука; члан Руске академије наука; члан Српске академије наука и уметности

Лектура и коректура

Ања Маљевић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа

SCIndeks, C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library) и

ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

Тема броја:

ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС И ОДНОС СНАГА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Милена Пешић

ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС У ИСТРАЖИВАЧКОЈ ОПТИЦИ
ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИХ КРИТИЧКИХ СТУДИЈА..... 07-37

Душан Пророковић

УЛОГА БРИКС У УСПОСТАВЉАЊУ РАВНОТЕЖЕ СНАГА
У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА..... 39-60

Ненад Стекић, Јована Николић

ИГРА ДЕМОКРАТИЈЕ И ТРГОВИНЕ: КОМПАРАТИВНА
СТУДИЈА КИНЕ И ЕУ У ЕВРОАЗИЈСКИМ ОДНОСИМА.... 61-86

Бранкица Јанковић, Милица Бошковић

ЗНАЧАЈ ПРИМЕНЕ РЕЗОЛУЦИЈЕ СБ УН 1325 У
ОСТВАРИВАЊУ СТАЊА ХУМАНЕ БЕЗБЕДНОСТИ..... 87-103

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Јевтић

КОЛЕКТИВНО СТРАДАЛНИШТВО:
ФЕНОМЕН И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ..... 105-125

Нена А. Васојевић

МЕЂУНАРОДНО ОБРАЗОВАЊЕ И ДИПЛОМАТИЈА:
ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ СТУДЕНАТА СТИПЕНДИСТА
У ИНОСТРАНСТВУ У 21. ВЕКУ..... 127-154

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Саво Симић

ИЗБОРНИ ИНТЕГРИТЕТ У ОБЛИКОВАЊУ НОРМИ
СЛОБОДНИХ И ПОШТЕНИХ ИЗБОРА: НОВА НАУЧНА
ДИСЦИПЛИНА У ПРОУЧАВАЊУ ПСЕФОЛОГИЈЕ..... 155-160

Јован Берић

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА ЕУ:
ПОДРУЧЈА И ПРИСТУПИ.....161-166

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This Issue's Theme:

POLITICAL DISCOURSE AND THE BALANCE OF POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS

Milena Pešić

POLITICAL DISCOURSE IN THE RESEARCH LENSE OF THE
CONTEMPORARY CRITICAL STUDIES.....07-37

Dušan Proroković

THE ROLE OF BRICS IN ESTABLISHING THE BALANCE
OF POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS.....39-60

Nenad Stekić, Jovana Nikolić

THE INTERPLAY OF DEMOCRACY AND TRADE:
A COMPARATIVE STUDY OF CHINA AND THE EU
IN EURASIAN RELATIONS.....61-86

Brankica Janković, Milica Bošković

THE IMPORTANCE OF SC UN RESOLUTION 1325
FOR IMPROVING THE STATE OF HUMAN SECURITY.....87-103

ESSAYS AND STUDIES

Miloš Jevtić

COLLECTIVE VICTIMHOOD:
CONCEPT AND ITS CONSEQUENCES.....105-125

Nena A. Vasojević

INTERNATIONAL EDUCATION AND DIPLOMACY:
EDUCATION OF SERBIAN STUDENTS IN INTERNSHIP
IN THE 21ST CENTURY.....127-154

REVIEWS AND OVERVIEWS

Savo Simić

ELECTORAL INTEGRITY IN SHAPING THE NORMS
OF FREE AND FAIR ELECTIONS: A NEW SCIENTIFIC
APPROACH IN THE STUDY OF PSEPHOLOGY.....155-160

Jovan Berić

EU SOCIAL POLICY: AREAS AND APPROACHES.....161-166

*Милена Пешић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС У ИСТРАЖИВАЧКОЈ ОПТИЦИ ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИХ КРИТИЧКИХ СТУДИЈА**

Сажетак

Полазећи од тезе да критичке студије дискурса, својим квалитативним, критичким и експланаторним приступом проучавању политичке комуникације, представљају драгоцену допуну доминантним приступима који привилегују позитивистичку парадигму и квантитативно истраживање, у раду смо настојали да пружимо сложеније увиде у научне доприносе ових студија проучавању политичког дискурса, кроз опсервирање специфичности њихових теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака. У ту сврху разматране су неке од одлика социокогнитивног приступа Теуна Ван Дајка (Teun van Dijk), когнитивно-лингвистичког приступа Пола Чилтона (Paul Chilton), дискурзивно-историјског приступа Рут Водак (Ruth Wodak) и дијалектичко-релационог аргументативног приступа Нормана Ферклафа (Norman Fairclough). У уводном делу рада пружили смо приказ општих дистинктивних одлика, главних полазишта и истраживачких интереса критичке анализе политичког дискурса. У централном делу рада полазећи од аналитичких аспеката структура политичког дискурса и њихових сложених односа са контекстуалним категоријама, аналитичко-синтетичким приступом повезали смо

* Имејл-адреса: milena.pesic@gmail.com; milena.pesic@ips.ac.rs;

** Овај чланак настао је у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, финансиране од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

семантичко-граматичке димензије текстуалне равни и когнитивно-прагматичке димензије дискурзивне равни продукције и анализе политичког дискурса, уз посебан фокус на теоријском оквиру аргументативног приступа политичком дискурсу, као својеврсне надоградње и преоквиравања постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. Тиме је пружен увид у то како савремене критичке студије политичког дискурса остварују синтезу системске, али контекстуално осетљиве текстуалне анализе с једне стране и дескриптивних, нормативних и експанаторних становишта критичких друштвених истраживања са друге стране.

Кључне речи: политички дискурс, критичка анализа дискурса, језик, политика, моћ, идеологија

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Критичке студије политичког дискурса

Као интердисциплинарна област проучавања језика у друштвеној употреби, критичке студије дискурса¹ усмерене су на разумевање тога „како дискурс фигурира у друштвеним процесима, социјалним структурама и друштвеној промени” (Flowerdew and Richardson 2018, 1). Квалитативни, критички и експанаторни приступ, који одликује истраживања ових студија, чини их драгоценом допуном проучавања која привилегују позитивистичку парадигму и квантитативно истраживање у проучавању политичке комуникације. Ова теза добија на посебној тежини када се имају у виду „пост истина”, комплексност, и бројни проблематични аспекти савремене политичке комуникације, узроковани великим делом трансформативним ефектима дигиталне и умрежене комуникације, пратећим појавама медијатизације (медијским оквирима,

¹ Прелазак са ранијег назива „критичка анализа дискурса” на назив „критичке студије дискурса” Теун ван Дајк објаснио је чињеницом да пређашњи назив упућује пре на метод анализе дискурса него на критичку перспективу у области студија дискурса, на коришћење многобројних, различитих метода у оквиру хуманистичких и друштвених наука, оријентисаност на проблеме више него на дисциплину и мултидисциплинарни приступ (van Dijk 2016, 63).

манипулацијом, дезинформацијама), као и пролиферацијом популизма и разних форми антилибералних тенденција и политичких екстремизама (Sengul 2019, 1). Све сфере политичке комуникације прожете су дискурзивним стратегијама које изгледају неутралне, а у основи су идеолошке и теже обликовању друштвених репрезентација према одређеним интересима. У таквим околностима, аналитички/интерпретативни поступци експлицирања скривених аспеката језика у друштвеној употреби, која критичке студије дискурса разликује од традиционалних метода истраживања политике, показује се као посебно значајна.

Руковођени горенаведеним увидима, као основни циљ овог рада одредили смо пружање сложенијих увида у научне доприносе критичких студија дискурса проучавању политичког дискурса, кроз опсервирање специфичности њихових теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака. У ту сврху разматране су неке од кључних одлика четири водећа приступа унутар критичких студија дискурса: социокогнитивног приступа Теуна Ван Дајка (Teun van Dijk), когнитивно-лингвистичког приступа Пола Чилтона (Paul Chilton), дискурзивно-историјског приступа Рут Водак (Ruth Wodak) и дијалектичко-релационог аргументативног приступа Нормана Ферклафа (Norman Fairclough).

Полазни и централни интерес у критичкој анализи политичког дискурса представља установљавање, тумачење и објашњавање веза између језичких избора које очитују конкретни политички текстови/говори с једне стране и функција тих избора, њихових политичких ефеката у одређеним друштвеним/ политичким/ комуникативним контекстима, с друге стране. Базична питања су: „зашто је аутор текста/говорник изабрао (или је био обавезан) да користи одређену интонацију, формулацију, фразу, врсту текста а не неку другу” (Chilton and Schaffner 1997, 215), односно, на који начин језички избори стратешки функционишу с обзиром на ширу политичку културу и ужи политички контекст.

Зависно од приступа, различити концептуални аспекти добијају улогу посредовања између језика и политике: у социокогнитивном приступу то је социјална/политичка когниција; у когнитивно-лингвистичком – когнитивно процесуирање дискурса; у дискурзивно-историјском приступу – историја дискурзивних пракси (промене, интертекстуалност, реконтекстуализација, интердискурзивност) а у дијалектичко-релационом, аргументативном

приступу – дискурзивна пракса у форми практичног резоновања и одређени жанрови политичког дискурса (упоредити са: Filardo-Llamas and Boyd 2018, 315).¹

Лингвистичка анализа текста (говорног или писаног) незаобилазно је полазиште критичке анализе политичког дискурса; сваки аналитички ниво може бити релевантан у анализи, почев од интонације и лексике, преко синтаксе, реторике, до семантичке и прагматичке равни текста. Међутим, за разлику од других приступа политичком језику (реторичке студије политичког дискурса, политичка лингвистика), фокус није на приказу реторичких и аргументационих поступака као облика убеђивања и извођења закључака, већ се истражују и начини на које језички избори у производњи текста конституишу оно што га чини политичким. Ангажовање на детаљној анализи пружа за то специфичну врсту емпиријских текстуалних доказа – константног тока лингвистичког дискурса – који одсуствују у истраживањима политичких наука, резултирајући у алтернативним гледиштима, са новим начином разумевања старих проблема (Chilton and Schaffner 2002, 4).

Лингвистичка анализа у функцији је објашњења деловања политичког дискурса, а он сам сагледава се у релацијама са друштвеним праксама и структурама, као „пресецање низа комуникативних модалитета и теорија” (Wilson 2015, 776). Стога, критичка анализа политичког дискурса подразумева истовремено ослањање на друштвени теорију и на лингвистичку теорију одређеног типа (Chilton 2004).² Својим проблемским приступом и интердисци-

¹ У основи ове концептуалне релације језик – политика, стоји базична теоријско-методолошка поставка дискурса између језичке микроперспективе текста и социјалне макроперспективе, у виду контекста (ситуационог, комуникативног, социјалног и политичког) вишеструко одређујућег за текстуалну продукцију и интерпретацију. Везе се могу успоставити и са тростепеним приступом дискурсу: дискурс – социјална когниција – друштво, социокогнитивног приступа ван Дајка; текст – дискурзивна пракса – друштвена пракса дијалектичко-релационог приступа Ферклафа (Vukotić Stamatović 2020, 32), као и са његовим трима фазама критичке анализе: опис, тумачење и објашњење. О Ферклафовом тродимензионалном моделу критичке анализе дискурса погледати у: Pešić, M. 2022. “Critical discourse analysis as a critical social study: Norman Fairclough’s approach”. *Политичка ревија* 4/2022, 89–113, Београд: Институт за политичке студије.

² „С једне стране позајмљујући премисе и методе из лингвистике, а с друге стране еклектички се базирајући на читавом низу социолошких и друштвених теорија, ЦДА приступа анализи текстуалних и других остварења

плинарном поставком истраживања, она пружа општу теоријску перспективу која препознаје конструктивни потенцијал дискурса унутар друштвених пракси и између њих, али без њихове редукције на дискурзивни апсект (Farrelly 2010, 99).

Изразитим интересовањем за идеологију и односе моћи у друштву,³ истраживачки програм критичких студија дискурса генерално је усмерен на политику. Критичке студије дискурса допринеле су легитимисању друштвено ангажованог приступа анализи политичког дискурса, повезивањем лингвистичке анализе са истраживачким програмима друштвених наука, фокусирајући се на „критику односа између моћи, језика и друштвених процеса” у институционалном домену (Blommaert 2005, 34). Политичка анализа дискурса –истраживачка област пре него посебна научна дисциплина, неретко се посматра као произашла из ширег интердисциплинарног поља критичке анализе дискурса (van Dijk 1997, Blommaert 2005, 21; Wang 2016, 2770), што је разумљиво, будући да често користи њене приступе, теоријске оквири и истраживачке методе у спровођењу истраживања (друштвене теорије и културолошке студије, студије о аргументацији, когнитивни приступ, анализу метафора), са циљем декодирања моћи, идеологије и хегемоније у политичком дискурсу (Wang 2016, 2767 – 2768).

Важна одлика истраживачког програма критичких студија дискурса је вишеструка критика. У процењивању тога како актуелне дискурзивне праксе доприносе одржавању или трансформацији датог друштвеног поретка и постојећих односа моћи, критичка анализа политичког дискурса укључује дескриптивна, нормативна и експланаторна становишта критичких социјалних истраживања. Нормативна критика, која процењује друштвену стварност у односу на вредносне стандарде неопходне за „добро друштво”, проширује се на дискурс, критиком односа моћи и облика доминације који се манифестују у манипулативним дискурсима. Објашњења експланаторне критике зашто је друштвена стварност таква каква

дискурса, настојећи да у њима открије начине на које дискурси идеолошки делују” (Pešić, Stošić 2019, 393).

³ Међу водећим циљевима критичких студија дискурса су: демистификација дискурса „дешифровањем идеологија” (Wodak 2001, 10), деконструкција „дискурзивне хегемоније” (Flowerdew and Richardson 2018, 4) као и разумевање тога „како језик функционише у конституисању и преношењу знања у организовању друштвених институција или коришћењу моћи” (Wodak and Meyer 2016, 7), (погледати у Pešić 2022, 92).

јесте и како се она одржава и мења, проширују се на дискурс појашњавањем датих типова и облика дискурса као ефеката одређених друштвених узрока, и/или објашњењем одржавања или промене друштвеног поретка као делимичног ефеката дискурса. Полазећи од друштвених разлога за појаву одређених дискурса у одређеним контекстима и политичким стратегијама, као и њиховог могућег успеха, разматрају се идеје, уверења и преокупације манифестоване у дискурсима, као и реализација таквих дискурса у жанровима политичке (интер)акције, њихово „усађивање” у идентитете и стилове који доприносе одржавању и репродукцији друштвених поредака и односа моћи (Fairclough and Fairclough 2012, 79). Руковођена оваквим питањима, критичка анализа политичког дискурса развија његово интердисциплинарно критичко сагледавање, уз разматрање релација са другим друштвеним елементима (друштвене праксе, структуре и односи).

Одређења политичког дискурса

Пре разматрања проблема разграничења политичког дискурса у односу на друге типове дискурса, потребно је указати на неколико базичних одређења значења појма „дискурс”, која одређују и општи оквир садржаја појма „политички дискурс”. Као три кључна, дистинктивна момента дискурса, генерално се издвајају: целовита структура, комуникативна намера/функција и контекст (Pešić 2020, 1261). Најопштије схваћен као „језик у употреби – у говору и писању” (Fairclough and Wodak 1997, 258), појам „дискурс” користи се у различитим значењима: елемент који ствара значење друштвеног процеса; „језик повезан са одређеним пољем друштвене праксе (нпр. политички дискурс)”, и као „начин конструисања аспеката света повезаних са одређеном друштвеном перспективом (нпр. неолиберални дискурс глобализације)” (Fairclough 2016, 87). „Сваки од наведених аспеката значења појма ‘дискурс’ подразумева кључну важност контекста, који фигурира на много различитих нивоа и сходно томе је вишеструко дефинисан” (Pešić 2022, 91).

Због комплексности садржаја појма „политички дискурс” свако његово исцрпније одређење води или преширокој или пруској дефиницији (van Dijk 1997), а одликује га и базична терминолошка двосмисленост. Термин „политички дискурс” може се односити, с једне стране, на тип дискурса који припада политици

као једној од области друштвене делатности – говор, дебата, политички интервју, политички документ, итд., а с друге стране на дискурс који је по себи политички – „било који говор или текстуални аутпут који се односи на политички субјект или је политички мотивисан” (Wilson 2003, 398; 2015, 775).

Ван Дајк (van Dijk 1997) понудио је контекстуално одређење политичког дискурса у смислу посебних пракси чији су циљеви или функције првенствено политички, дефинишући га као облик политичког деловања и интеракције, односно као функционални део политичког процеса (21).⁴ Будући да не постоје структуре текста и говора које су искључиво и прототипски политичке, специфичност политичког дискурса треба, по аутору, тражити у односима између структура дискурса и структура политичког контекста. Тако се долази до „преферираних структура и стратегија, функционалних у остваривању политичких акција у политичким контекстима” (25), оних које „доносе политичке чинове и процесе са врло специфичним циљевим као што су владање, доношење закона или супротстављање” (van Dijk 2005, 732), односно са политичким циљевима.

Зависно од тога колико искључиво дефинишемо политички домен, сужаваће се и ширити опсег садржаја појма „политички дискурс”. У његовим одређењима дилема остаје отворена: да ли га ограничити на дискурс званичних политичких институција и актера, или уз дискурсе политичких институција и политичких медија укључити и оне политичких присталица који делују у политичком окружењу ради постизања политичких циљева; или пак треба укључити и све друге учеснике у политичком процесу/ комуникацији који својим тумачењима текстова и говора творе „комплементарни однос производње и рецепције” (Filardo-Llamas and Boyd 2018, 313). Бројна су мишљења да критичка анализа политичког дискурса мора, уз званичне текстове и говорнике, узети у обзир и јавност која им даје смисао, и која све активније учествује у политичким процесима посредством нових медија.

⁴ Политички текстови и (раз)говори политички су онда када су конститутивни део политичких процеса, директно или посредно функционални у њима, при чему дискурзивно-политички процеси обухватају не само званичну администрацију (управљање, законодавство, бирократија), већ и шире поље политике (политичка пропаганда, кампање, медијски наступи, утицај на грађане и јавно мњење и њихов утицај на званичну политику) (van Dijk 1997, 21-22).

Инклузивније концепције политичког дискурса сежу преко уско системске сфере политике у друге домене социјалног живота, а то имплицира укључивање низа друштвено-политичких питања и феномена у оквир истраживања, као што су идеологија неолиберализма, глобализација, миграције, расизам и ксенофобија, род и сексуалност итд. (Dunmire 2012, 740). У том случају већина истраживања критичких студија дискурса могла би се окарактерисати као анализа политичког дискурса. Ферклаф (Fairclough 2006) истиче да домен политике „није недвосмислено ограничен, већ друштвено конструисан и отворен за различите конструкције” (33). Утврђивање „политичког”, према Чилтону и Шефнер (Chilton and Schaffner 1997), резултат је процеса политизације у којем се као „потенцијално политички” показују они чиновници који укључују моћ или отпор који јој се пружа (211). Овај процес подразумева посматрање комуникативног понашања актера кроз четири стратешке функције: принуду, отпор принуди, прикривање и (де)легитимизацију (212–213).

АНАЛИЗА ПОЛИТИЧКОГ ДИСКУРСА

Структуре и стратегије политичког дискурса

Један од основних циљева критичке анализе политичког дискурса састоји се у томе да се, посредством лингвистичке анализе политичког текста/говора, установе оне дискурзивне структуре и стратегије које имају статус преферираних дискурзивних метода политичког деловања. До њих се долази анализом следећих нивоа и димензија структура дискурса: тема као семантичких макроструктура; локалних структура значења и кохерентности; текстуалних схема – суперструктура; лексикона; синтаксе; реторике; говорних чиновца (van Dijk 1997, 2001, 2002). Анализа подразумева и њихово истовремено повезивање са категоријама политичког контекста/комуникативне ситуације, као што су: општи домен; општа друштвена делатност која се остварује; актуелно окружење (време, локација); тренутне околности; актуелна интеракција; локални политички акти који се спроводе (нпр. подношење предлога у парламенту); (политичке) улоге учесника (посланик, представник опозиције); (политичка) сазнања/когниције учесника (циљеви, знања, политичка уверења и идеологије) и актуелни жанр дискурса (van Dijk 2002, 225; 2003, 214).

Теме: семантичке макроструктуре

Теме, као „семантичке макроструктуре”, односно најважније информације дискурса изведене из локалних структура значења, објашњавају укупну кохерентност политичког текста. Оне су „глобално значење” које није непосредно дато, већ се конституише у стварању и разумевању дискурса. Стога се теме могу користити као стратешка средства закључивања, или додељивања укупног значења, сходно намерама аутора/тумача текста, што омогућава утицај и манипулацију; теме могу нагласити значење, контролисати разумевање и утицати на формирање „менталних модела догађаја” којима дискурс барата (van Dijk 2001, 102).

Теме могу бити модализоване семантички модалним „операторима” (van Dijk 1997, 27) чиме се моделује „однос који се успоставља између аутора и репрезентација – на шта се обавезују у смислу истине или нужности” (Fairclough 2003, 102).⁵ У конкретним исказима, експлицитно модализовани облици (означени модалним глаголима као што су „може” или „мора” и сл.) могу се посматрати као „посредници између категоричке тврдње и порицања, и региструју различите степене привржености истини или нужности” (219). Модалност се односи на ауторитет аутора/говорника: „релациони модалитет” упућује на његов ауторитет у односу на друге, а „експресивни модалитет” на ауторитет говорника/писца у погледу истине или вероватноће представљене стварности (Fairclough 2015, 142). Односи овлашћења и моћи, на основу којих произвођачи политичког текста/говора ускраћују дозволу или намећу обавезе, нису експлицитни и та имплицитност тврдњи о ауторитету и односима моћи чини модалитет питањем од идеолошког и политичког интереса. Избори модалитета важни су и у текстуирању личног и друштвеног идентитета. Изразитију политичку функцију модални избори добијају као део политички релевантних говорних чинова као што су претње, обећања или препоруке.

Теме могу да садрже оцене, које су у функцији политички и идеолошки заснованих мишљења и ставова, и као такве су карактеристично поларизоване идеолошки и семантички, у складу са стратигијом позитивног самопредстављања и негативног представљања других. Општије посматрано, реч је о стратешком принципу сваког

⁵ Два главна типа модалитета су „епистемички” (модалитет вероватноће) и „деонтички” (модалитет нужности и обавезе).

идеолошког и политичког дискурса тзв. „идеолошком/политичком квадрату”, који генерално ограничава политички текст и говор и његову евалуацију према начелу: „истицање/ублажавање наших/њихових добрих/лоших” одлика и акција (van Dijk 1997, 28). Он очитује ефикасност у политичком процесу, на пример, у надметању за гласове, или борби за политички опстанак и легитимизацију. Емпиријска истраживања показују да опште теме, дефиниције питања, или оквири, онако како их поставља политичка елита, могу имати значајан ефекат на интерпретацију и јавно мњење о одређеној проблематици (van Dijk 2002, 228-229).

Локална значења

Локална значења – значења речи, структуре пропозиција (појмовних садржаја), кохерентност и други односи између пропозиција, резултат су избора аутора/говорника у њиховим менталним моделима догађаја или друштвено подељеним веровањима. Локална значења су и врста информација које (под контролом глобалних тема) најдиректније утичу на менталне моделе, а тиме и на ставове прималаца (van Dijk 2001, 103).

Будући да се и на овом нивоу анализе значења очитују ефекти свеукупне стратегије позитивног самопредстављања и негативног представљања других, према главној семантичкој стратегији, ставови са позитивним предикатима о себи/сопственој групи биће пре експлицитни него имплицитни, пре директни него индиректни, изречени, а не претпостављени. Истим принципом биће руковођена и варирања нивоа општости/специфичности, као и степена потпуности и експлицитности у опису људи, догађаја и поступака, зависно од тога да ли је реч о позитивним/негативним предикатима везаним за нас или друге (van Dijk 1997, 31).

Слични принципи функционишу и на нивоу односа локалне дискурзивне кохерентности. Условне релације, најчешће узрочне или временске врсте, могу бити у функцији политички пристрасних објашњења. Функционални односи генерализације и спецификације, контраста и примера такође омогућавају изражавање пристрасних менталних модела политичких догађаја и стања ствари (32). Властите негативне акције биће третиране као изузетак/ инцидент, а њихови минимализовани описи неће бити праћени генерализацијама, док ће обрнуто бити случај код описа акција других/противника.

У анализи локалних значења, као посебно значајна истичу се њихова суптилнија и индиректнија својства, односно различити облици имплицитних или индиректних значења, као што су импликације/импликатуре, претпоставке/пресупозиције и алузије, од којих свака на свој начин одражава стратешке девијације Грајсове (Paul Grice)⁶ максиме квантитета у дискурсу. Ова максима упућује на то да ако неко каже мање него што би могао/требало, слушаалац/читалац из експлицитних информација треба да изведе оне имплицитне, путем специфичних импликација. Многи облици политичке размене одражавају променљива очекивања у смислу односа према Грајсовим принципима кооперативности, а релевантни су они случајеви у којима се очекује да ће кршење максима бити примећено и да ће слушаалац претпоставити да говорник има намеру да тиме нешто испосредује. Омаловажавањем, а не кршењем максима остварују се одређени комуникативни ефекти који се називају импликатуре (Chilton 2004, 35).

Осим у горенаведеном случају, импликатуре, као имплицитна прагматичка значења, јављају се кроз интеракцију између конвенционалног значења речи и деловања одређених кооперативних максима у локалној језичкој размени. Оне су од посебног интереса за политичку интеракцију, јер омогућавају говорницима да пренесе значења без преузимања експлицитне одговорности, као и да то чине унутар групе, где би само упућени чланови могли да изведу намераване импликатуре (35). Импликатура је од интереса у разматрању политичког дискурса, јер омогућава политичким актерима да пренесу више него што говоре, а неретко се дешава да закључци који се држе одређених кооперативних максима могу настати само ако слушаалац усвоји одређену идеологију или скуп ставова и вредности. Како ван Дајк поентира, импликатуре су „политички подтекст” говора који дефинише њихове политичке функције (Mazid 2014, 151).

Пресупозиција је још један прагматички концепт који је изузетно важан у анализи политичког дискурса, јер представља „начин стратешког ‘паковања’ информација”. Неке од њих (постојање референта или пропозиције) могу се третирати као општепознате и прихваћене (Chilton 2004, 64), због чега пресупозиција има велики

⁶ Према Грајсовој теорији сарадње, комуникација укључује четири типа „максима”: максиму количине, максиму квалитета, максиму релације и максиму начина (Chilton 2004, 32).

манипулативни потенцијал. Предност употребе пресупозиције је ограничавање простора за оспоравање исказаног „јер је потребан когнитивни напор за ‘издвајање, формулисање и оспоравање пресупозиције’ али и социјални, јер оспоравање пресупозиција представља пријетњу лицу” (Vukotić Stamatović 2020, 60–61). Осим тога, важно је и стварање утиска солидарности између говорника и публике, будући да деле заједничка знања. У политичкој перспективи, пресупозиција се сагледава и као „микро-механизам у употреби језика који доприноси изградњи консензуалне реалности” (Chilton 2004, 64).

Глобалне текстуалне схеме

Глобалне шематске организације или суперструктуре свеукупне су, канонске схеме које се састоје од апстрактних конвенционалних категорија које дефинишу природу и укупну структуру семантичког садржаја (тема) сваког жанра дискурса (van Dijk 2001, 107). Неке од ових категорија су обавезне, неке су конвенционалне, а неке стратешке, као у политичким говорима или пропаганди. Опште својство им је да могу учинити значења више или мање истакнутим, сходно страначким разлозима. Начини на који су значења распоређена у тексту одређују то које су информације истакнуте и где, па тако и безначајни детаљи могу добити додатни нагласак, постављањем у истакнуте и важне шематске категорије, и обрнуто. Док глобална шематска организација дискурса, као конвенционална и контекстуално ограничена није непосредно променљива, поредак, истакнутост, врста и обим информација укључених у њене категорије могу варирати, сходно стратегији позитивног самопредстављања и негативног представљања других (van Dijk 2002, 229).

Формална структура која заокупљује посебну аналитичку пажњу критичких студија дискурса је сложени аргументативни оквир, у коме опште норме и вредности, али и идеолошки принципи функционишу као општи аргументи. Аргументативне структуре међу најтипичнијим су шематским структурама дискурса. Као једна од дискурзивних стратегија посебно детаљно се истражују у оквиру дискурзивно-историјског приступа. Анализирају се аргументативни обрасци на текстуалном нивоу, а када аргументација развија понављајуће, карактеристичне обрасце, који се називају топови, они се анализирају као дискурзивне стратегије (Wodak and

Rheindorf 2022, 54). Као обавезни елементи аргументације, у форми експлицитних или изведених премиса, топоси су налози везани за садржај, правила закључивања која повезују аргумент са тврђом, оправдавајући прелазак на закључак (Wodak 2001, 72). Као такви, топоси могу служити постизању специфичног стратегијског ефекта, а ако крше правила рационалне аргументације, постају заблуде. Попримајући снагу аргумената здравог разума, топоси постају све више натурализовани и имплицитни, па се идентификују на основу учесталости, распрострањености, лексичке конзистентности или степена имплицитности (Wodak and Rheindorf 2022, 54).

Поред глобалних, критичка анализа политичког дискурса као релевантне структуре дискурса узима у разматрање и локалне форме, као његове променљиве, површинске структуре у којима се семантичке репрезентације изражавају кроз специфичне лексикализације, синтаксичке структуре (поредак, примат, прономинални односи, активни/пасивни глас, номинализације) (van Dijk 2001, 107); кроз реторичке уређаје усмерене на наглашавање или ублажавање основних значења, као и звуковним и визуелним карактеристикама истог смерања (van Dijk 2002, 231).

Лексикон

На нивоу лексичких избора и варијација такође се очитује дејство стратегије позитивног представљања себе и негативног представљања другог. Противници/непријатељи биће описани у негативнијим терминима, док ће властита (или унтаргрупна) негативна својства и акције бити описивани еуфемизмима. Употреба специфичних лексичких варијанти може имати и различите уоквирујуће ефекте у активирању политичких ставова и идеологија, а и на саму конструкцију менталног модела догађаја. Многа својства стила и реторике нису, међутим, израз структура менталног модела догађаја или политичких репрезентација, већ су контролисани од стране различитих категорија модела контекста. Тако су улоге и идентитети учесника у парламентарним расправама вишеструко индексирани заменицама („ми” насупрот „они”); облицима обраћања и именовања и стратегијама учтивости, док су истовремено и форме изражавања политичке или друштвене инклузије или искључивања (van Dijk 2002, 232). Употреба политичке множине „ми” има много импликација на политичку позицију, савезе, супротстављености и

друга позиционирања говорника, зависно од групе која се језички конструише (ми грађани, ми демократе, ми опозиција). Принципи искључивања и укључивања одражавају стратегије моћи у актуелном политичком процесу, па се у том погледу, политичке заменице узимају као типичне деиксе политичких контекста и њихових категорија (van Dijk 1997, 34).

Реч је о томе да се политички дискурс састоји од израза генерисаних и тумачених у односу на ситуацију у којој су позиционирани аутори текста/говора и њихови читаоци/слушаоци. За таква позиционирања релевантни су „индексни изрази” као језички ресурси који се користе за извођење „деиксе” – језичког упућивања којим се генерише значење кроз ментално повезивање индексног израза са лицем (ја, ти, ми...) – персонална деикса; са социјалним релацијама и ставовима – социјална деикса; са местом и временом исказивања – просторна и временска деикса и са текућим дискурсом – дискурсна деикса (Chilton and Schäffner 2002, 30). У политичком дискурсу ове уобичајене језичке појаве носе посебно значење. Тако друштвени индексикали проистичу из друштвене структуре и односа моћи, а не само из личне дистанце/близине, па се заменице, нарочито првог лица множине могу се користити за концептуализовање групног идентитета заједнице, партије итд., било из инсајдерске или аутсајдерске позиције. Просторни индексикали односе се на политички или геополитички простор, док временска деикса може имати политички значај претпостављањем одређене периодизације, па тако, на пример, „ових дана” или „сада” може упућивати на актуелни тренутак, али и на време након избора.

Синтакса

Политичка манипулација синтаксичким стилем мање је очигледна и суптилнија од оне везане за лексички стил. Она се остварује специфичним синтаксичким операцијама, варијацијама реда речи, уметањем клауза, сложеношћу реченице и другим начинима упућивања на основна значења у реченичним структурама, активним и пасивним конструкцијама, номинализацијама, као и одговарајућом употребом заменица (van Dijk 1997, 34). Велики део синтаксичке организације има везе са концептима и комуникативним функцијама који нису директно кодирани у садржају речи, па их је стога теже установити. Основне функције наглашавања или

ублажавања, као и допринос развијању семантичке поларизације, остварују се више или мање истакнутим положајем речи и фраза, и начинима на које се фокусирају основне семантичке улоге. У том смислу релевантно је истраживање два аспекта организације реченица у политичком дискурсу: „тематске улоге” и „топикализације” (Chilton and Schaffner 1997, 223).

„Тематске улоге” односе се на то „ко (агенс) ради шта (процеси премештања, утицаја, изазивања, итд.) коме (пацијенс), где (локација), зашто (узрок, сврха), којим средством (инструментом)” (223). Начин додељивања таквих улога у тексту може се интерпретативно повезати са тврдњама које се тичу узрочности, деловања и одговорности. „Топикализација” структуре реченице, односно тематско наглашавање унутар ње, има везе са оним што говорник жели да назначи као „тему” у текућем дискурсу и са оним што жели да представи као „нове информације”. „Теме” имају тенденцију да буду први елемент у реченицама а „нове информације” да буду фонолошки наглашене или на крајњој позицији. Коришћење различите комуникативне реченичне перспективе усмерава пажњу на различите делове информације и различите учеснике процеса, па реченице имају другачије импликације. Поступак перспективизације важан је предмет истраживања у анализи политичког дискурса. „Испитивање истицања одређених делова и тематски избор у исказима политичког дискурса може да да увид и у то шта политичари садржајно претпостављају од информација у креирању дискурса, будући да је тема полазна тачка од које се даље интерпретира информација” (Vukotić Stamatović 2020, 179).

Када је реч о употреби активних и пасивних реченица и номинализација, главно питање је како је деловање репрезентовано, да ли су акције представљене на начин који спецификује или елиминише деловање актера и, сходно томе, узрочност или одговорност. Активне реченице ће повезивати одговорност деловања са (тематским) синтаксичким субјектима, док ће се пасивне реченице фокусирати на објекте таквих радњи и дефокусирати одговорност за активност тако што ће агенсе стављати на последње место у предлошким фразама, или остављајући то имплицитним (van Dijk 1997, 34). Ефекти номинализације, која глаголске процесе замењује именичком конструкцијом, више су од једноставног уклањања агенса. Номинализацијом се процес ставља у други план, представља као ентитет, што му придаје одлику безличности и неоспорности.

„Претварањем глагола у именице, говорник/писац може изразити да номинализовани ентитети реално и неопходно постоје” (Vukotić Stamatović 2020, 58) Осим тога, отвара се могућност уклањања репрезентације времена, узрочности и модалитета. Номинализације такође могу функционисати као нови учесници у новим конструкцијама и потиснути у позадину стварне агенсе, или повећати непрозирност других номинализација (Machin and Mayr 2012).

Реторика

За разлику од семантичких, синтаксичких и стилских структура, реторичке операције су генерално опционе, па стога имају превасходно персуазивну функцију. Операције понављања на нивоу гласова, облика реченица и семантичка понављања, неке су од главних стратегија скретања пажње на жељена значења, као и унапређивања њихових конструкција у менталним моделима прималаца, односно памћења у текућим покушајима убеђивања. Еуфемизми, литоте и хиперболе класичне су фигуре које се описују као „давање релативно ‘превише’ или ‘премало’ информација” (van Dijk 1997, 35), а одражавају, такође, поменуте стратешке девијације Грајсовог принципа квантитета.

Метафора, метонимија и иронија, реторичка су средства у чијој је основи нека од врста значењске замене, и као такве ангажују најсуптилније и најпродорније семантичке операције. Употреба тропа у политичком дискурсу прати свеукупне циљеве везане за позитивно самопредстављање и негативно представљање других. Наша дела и својства тежићемо да опишемо у пренесеним значењима која проистичу из концептуалних поља са позитивним асоцијацијама, док супротно важи за опис дела и својства других/политичких противника. Општије посматране, као кључни концептуални и семантички механизми у производњи политичких значења, метафоре су својеврсни „когнитивни уређаји за формирање и саопштавање концептуализација стварности” (Chilton and Schaffner 1997, 222), политички посебно значајни када је реч о њеним проблематичним аспектима. Посматране из интерактивне перспективе, метафоре омогућавају избегавање директних референци (претња лицу и претерано откривање) (221). Као „концептуални и реторички уоквирујући ‘уређаји’” (Fairclough and Fairclough 2012, 187) могу послужити за усмеравање уверења, уопште начина на

који размишљамо о сложеним питањима, задацима или односима. Оне не само да описују како политичари покушавају да ограниче наша политичка размишљања, већ и како само „уоквиривање” може пружити излаз из овог језика контроле (Wilson 2015, 779).

Говорни чиновни и интеракција

Интеракцијска димензија политичког дискурса најчешће се прагматички анализира са становишта говорних чиновна. Једно од централних питања је који говорни чиновни су пожељнији у којим жанровима политичког текста и говора. Тако владине декларације могу у великој мери бити тврдње/асертиви, а званични закони и прописи имају својства директива (наређења, наредбе, савети), док ће парламентарне дебате садржати тврдње, питања, оптужбе или извињења. Политичко неслагање карактеристично долази у облику оптужби. Осим тога, говорни чиновни и реторичка питања могу се користити за изражавање или потврђивање политичких идентитета и/или односа (van Dijk 1997, 36; 2002, 232).

Расподела говорних чиновна умногоме одређује карактер политичке интеракције, а ова природу саме политике. Оно што се обично сматра политичким „може схватити као расподела права и дужности да се говори или слуша, да се наређује или се покорава, да се доносе закони или да се поштују закони, да се публикује или буде публика” (Chilton and Schaffner 1997, 216). Директну релевантност за политички дискурс имају: репрезентативи – тврдње о истини; директиви – наредбе, захтеви; комисииви – обећања, претње; експресиви – величање, окривљавање и декларативи – проглашење устава, расписивање избора (217).

Позиционирање говорника као ауторитативног наратора, гласника и одлучујућег актера је кључно у политичкој интеракцији. Серлов (John Searle) концепт „перлокутивног ефекта” исказа централан је за анализу говорних чиновна политичког дискурса, јер указује на потенцијални раскорак између намераваног и стварног ефекта на публику. Серлови „услови успешности” такође су важни јер отварају рубрику за истраживање онога што конституише феномен кредибилности и персуазивности (Chilton and Schaffner 2002, 10). Однос између језичке структуре и илокутивне силе исказа далеко од праволинијског, али је пар „намера – могућност” кључан за проучавање политичке интеракције (Chilton 2004, 32).

Дискурзивне стратегије

Унутар савремених критичких студија политичког дискурса, аналитички концепт стратегије фигурира у оквиру различитих приступа, али и на различитим аналитичким нивоима, на макродискурзивном нивоу, нивоу дискурзивних и нивоу језичких поступака (продукционих и аналитичких). У свим овде разматраним равнима и димензијама дискурзивних структура, карактеристике политичког дискурса реализују се на локалном а анализирају на микројезичком нивоу. На макронивоу анализира се употреба макростратегија. Овај термин, односи се на „шире аргументативне стратегије” које организују употребу (...) језичких и стилистичких средстава у политичком дискурсу” (Vukotić Stamatović 2020, 68).

Једна од најчешће анализираних макростратегија је она произашла из ван Дајковог стратешког принципа „идеолошки квадрат” – „стратегија позитивног самопредстављања и негативног представљања других” и општија варијанта „стратегија поларизације” које подразумевају низ конкретних потеза које ван Дајк детаљно набројао и објаснио (van Dijk 2007) а од којих су многи и разматрани у овом делу рада.

Другу макростратегију политичког дискурса „леgitимизацију/делегитимизацију” Лувен (Theo van Leeuwen) и Водак (Ruth Wodak) разложили су на четири кључна типа легитимацијских стратегија: „ауторизацију”, „рационализацију”, „моралну евалуацију” и „митопоезу”. Док се „ауторизацијом” легитимизација аргументује упућивањем на релевантни субјект или инстанцу ауторитета; „рационализација” легитимизацију везује за корисност одређене широко прихваћене друштвене праксе или општих веровања, односно упућује на тврдње или аргументе знања. „Морална евалуација” је легитимација упућивањем на одређени систем вредности, постављањем етичке основе за легитимизацију у друштвени контекст. „Митопоеза”, је легитимизација која се остварује посредством наратива, или повезивањем радње о којој је реч са прошлешћу или будућношћу, кроз приповедање (Wodak and Rheindorf 2022, 55).

Дискурзивно-историјски приступ разликује два типа дискурзивних стратегија: стратегије везане за циљеве – аргументативне стратегије, стратегије легитимизације и стратегије избегавања кривице; и стратегије везане за коришћење језичких/семиотичких средстава – „референцијалне/номинационе стратегије”; „стратегије

предикације” и „стратегије ублажавања и интензивирања” и стратегије перспективизације, уоквиривања или представљања дискурса. За разлику дискурзивних стратегија везаних за циљ, стратегије везане за језичка средства су апстрактне и шире дефинисане локалном комуникативном сврхом а реализују се кроз појединачне лексичке јединице или фразе (Wodak and Rheindorf 2022, 57).⁷

У оквиру когнитивно-лингвистичког приступа, Пола Чилтона, уместо стратегије, фигурира појам стратешких функција и њихових језичких ресурса који се континуирано јављају у анализама политичких говора и текстова. Три стратешке функције су: принуда; легитимизација и делегитимизација; и репрезентација и лажна репрезентација (Chilton 2004, 45-47).

На крају овог дела рада, потребно је осврнути се већ поменути кључност језичког избора аутора/говорника како за продукцију тако и за анализу политичког дискурса. Критеријуми за начињене језичке изборе су бројни а међу водећима су ефикасно наглашавање или стављање у позадину политичких ставова и мишљења; персуазивни ефекти, добијање подршке, манипулација јавним мњењем, произвођење политичке сагласности или легитимисање политичке моћи. То се може реализовати избором тема, лексичких јединица, реторичких фигура, прагматичким управљањем говорним чиницима и интеракцијским самопредстављањем, што смо овде настојали да објаснимо.

Политички дискурс: језик између аргументације и акције

Приступ политичком дискурсу који је понудио Феркалф (Fairclough and Fairclough 2012, 2016; Fairclough 2018) својим новим, широко постављеним оквиром истраживања, може се сагледавати као нека врста надограђујућег преоквиравања постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. Овај приступ примарно је одређен „аргументативним обртом” у трећој фази⁸

⁷ Опширније о наведеним стратегијама погледати у Wodak 2001; Wodak et al 2009; Wodak 2015; Wodak and Rheindorf 2022.

⁸ Приступ Нормана Ферклафа (Norman Fairclough) критичкој анализи дискурса карактеришу три различите фазе са три различита нагласка: улога идеолошког дискурса у репродукцији постојећег друштвеног поретка; неолиберализам и дискурс као конституент друштвених промена, и политички

Ферклафовог приступа критичкој анализи дискурса. Полажењем од одређења онога што је, према политичкој теорији, карактеристично за политику, развија се поглед на дистинктивна својства политичког дискурса. Кључна одлика политике је оријентисаност на доношење одлука везаних за акцију и утемељеност у практичном резонувању. Политичке одлуке доносе се у условима неслагања, неизвесности и ризика, што чини демократско промишљање неопходним за доношење рационалне одлуке. Политички дискурс је, стога, суштински аргументативан и – будући да је усмерен на избор везан за акцију – делиберативан (Fairclough and Fairclough 2012, 22, 25).

Овај приступ анализи политичког дискурса развијен је интеграцијом главних увида критичке анализе дискурса са аналитичким инструментима теорије аргументације (структуре и шеме аргумената, критичка питања, валидност и исправност); са теоријом делиберативне демократије и анализом јавних политика. У овој поставци теорија аргументације функционише као „систематски начин разумевања вредности, циљева, праваца деловања и репрезентација друштвене стварности” (Lewinski 2014, 174) који конституишу политичке дискурсе.

Приступ политичком дискурсу усмерен на аргументацију карактерише „интеграција критике, објашњења и акције” (Fairclough 2018, 19). Он се састоји од два основна корака: анализе и евалуације аргументације. Први корак обухвата идентификовање премиса аргумената: премисе околности, премисе циља, премисе вредности и премисе средства и циља. Структура практичног резонувања, према Ферклафу (Fairclough and Fairclough 2012) гласи: хипотеза да би акција (A – action) могла омогућити агенту постизање циљева (G – goals), полазећи од околности (C – circumstances), а у складу са одређеним вредностима (V – values), води претпостављеној тврдњи да би требало извести акцију A. (43). Контекст акције често се посматра као проблем и негативно оцењује с обзиром на вредности и циљеве агента, док се акција сагледава као решење датог проблема.

Други корак – евалуацију аргумента, чине три могућа начина критичког преиспитивања: процена рационалне прихватљивости или истинитости његових премиса и односа између премиса и тврдње; критика валидности аргумента и критика закључка аргумента

дискурс као делиберативни дискурс разматран у контексту борбе конкурентских стратегија за превазилажење кризе (Fairclough 2018).

– залагања за одређени смер акције (Fairclough 2018, 19). Критика премиса укључује „критику репрезентације, интерпретације и ‘проблематизације’ постојећег стања ствари” (Fairclough and Fairclough 2016, 194). Евалуација закључка аргумента омогућава аналитичару да, успостављајући нормативну, евалуативну и експланаторну тврдњу практичног аргумента, сагледа како се у њему остварују односи моћи, манипулација и персуазивно деловање. Закључак практичног аргумента (практични предлог) може се тестирати прагматичним аргументима последица. „Ако се у процесу разматрања испостави да би последице акције А (или спровођења предлога политике А) биле неприхватљиве, онда би радњу из предлога требало напустити или ревидирати” (192).

Велики део истраживања у оквиру критичких студија дискурса, како Ферклаф критички примећује, укључује анализу репрезентација социјалне акције и актера, без повезивања ових репрезентација са агентима, посредством њиховог практичног резоновања. Третирањем политичких дискурса као носилаца премиса у практичним аргументима, аутор им, пак, приступа као елементима резоновања и деловања политичких актера и истражује њихове конструктивне ефекте. „Ако је одређени дискурс заснован на репрезентацији контекста акције или неког пожељног циља, и ако таква репрезентација пружа друштвеним актерима мотиве да следе одређену линију акције а не неку другу, онда ће, у мери у којој ови мотиви утичу на доношење одлука и деловање, овај конкретни дискурс имати конструктивне ефекте на свет” (Fairclough and Fairclough 2016, 195).

Овакав приступ остварује генерални интерес друштвених наука за објашњавање дијалектике структуре и деловања, у виду тежње ка расветљавању односа између каузалних ефеката „поретка дискурса” као посебне врсте структуре, и деловања људи као друштвених актера и произвођача текстова (Fairclough and Fairclough 2012). Ово питање односи се на институционално „додељивање” обавеза, дужности, права, забрана и дозвола друштвеним актерима, на такве начине којима се ови – кроз политичке дискурсе који агентима обезбеђују вредности и уверења – трансформишу у њихове мотиве деловања. Према Ферклафу, политичка моћ у облику „деонтичке моћи” у средишту је политичког, као институционалног поретка и делиберативног процеса; делиберативни процеси воде

политичком одлучивању, имајући управо „деонтичке разлоге” као премисе (Fairclough and Fairclough 2016, 189).

Полазећи од аргументативне природе политичког резоновања, моћ се посматра као додељивање агентима разлога за акцију, улажењем у саме процесе њиховог резоновања. Стога се избор дискурса на које се агенти ослањају у практичној аргументацији показује као посебно значајан, будући да је аргументација повезана са интересима различитих друштвених група и агената. То води питањима типичним за критичку анализу дискурса о односима између дискурса, идеологије, доминације и манипулације.

Будући да је за политички дискурс дистинктивно промишљање о томе шта треба предузети „у контексту различитих интереса и вредности, оскудице ресурса, неизвесности и ризика” (188), ова верзија анализе политичког дискурса, као што је речено, даје примат анализи и евалуацији аргументације. Пажња се усмерава на питање „шта учинити као одговор на проблематичне догађаје и околности, с обзиром на одређене циљеве и вредности” (Fairclough and Fairclough 2012, 95). Сходно томе, репрезентације друштвене стварности сагледавају се у њиховој непосредној повезаности са оним што агенти теже да остваре и акцијама које заговарају као средства за постизање својих циљева. Стога се, као повезана са њом, уз критику деловања јавља и критика репрезентација.

Анализирање репрезентација као премиса у аргументима и критичко процењивање аргумената заснованих на таквим репрезентацијама, ојачава и систематизује нормативну и експланаторну критику дискурзивне доминације, манипулације и идеологија. У складу са овим аналитичким поставкама, манипулација се посматра као питање вредновања аргумената и искрености аргументатора – претпоставки рационалног дискурса. Критеријуми евалуације засновани су на Хабермасовој теорији комуникативног делања (погледати у Pešić 2020, 1266-1267), односно концепту комуникативне рационалности – тврдњама валидности, посебно на разликовању стратешке и комуникативне говорне акције. Фокус је на манипулацији у дискурсу као „намерном обмањивању адресата, убеђивањем у нешто што је пре свега у сопственом интересу, кроз прикривену употребу комуникационих средстава која нису у складу са општепризнатим критичким стандардима рационалности” (van Eemeren 2005, xii, цитирано у: Fairclough and Fairclough 2012, 95). Користећи

манипулацију, аргументатор нарушава услов искрености и одговорности говорног чина аргументације.

Убеђивање је по Ферклафу централно за делиберацију, као и за све аргументативне жанрове, а разликовање манипулативне и рационалне персуазивности једна од важних полазница критичког преиспитивања рационалне прихватљивости или истинитости премиса и односа између премиса и тврдње у аргументацији. Премисе које садрже персуазивне дефиниције, или емотивно набијене термине, омогућавају „реторичко преобликовање описа стварности” (*rhetorical re-descriptions*) (Fairclough and Fairclough 2012, 93) које има велики потенцијал за манипулацију и обману. Преоквиравање стварности на реторички погодан начин део је и стратегије деловања – уоквиравањем контекста акције и усмеравањем аргументатора према одређеним закључцима. Из аргументативне перспективе, уоквиравање представља „селективни значај који се даје одређеним премисама у делиберативном доношењу одлука” (Fairclough and Fairclough 2016, 194). Његови појавни облици и ефекти зависе од тога које су премисе у фокусу, а метафоре су, као концептуални и реторички уоквирујући „уређаји” посебно важне у анализи политичког дискурса. Оне се јављају у премиси аргумента и у одређеним типовима аргументативних активности, и могу извршити „пресељење политичких решења за политички проблем”. Закључивања која метафоре омогућавају усмеравају закључке аргументата на начин који одговара реторичким циљевима аргументатора (187). И метафоре и оквири одређују како политички актери концептуализују околности и опсервиране циљеве и како делују.

Други важан облик манипулације је рационализација као обмањујући аргумент, чије је објашњење и анализу Ферклаф (Fairclough and Fairclough 2012) повезао са проблемом искрености или одговорности као услова извођења говорних чинова, односно са Хабермасовим виђењем искрености као предуслова рационалног дискурса. Не само аргументи, већ и објашњења могу бити рационализације, у случају када се даје лажни/неискрени разлог за објашњење неке акције. Проблем са евалуацијом аргументата је у томе што они могу бити рационално убедљиви за аргументатора чак и онда када су неисправни, уколико овај има добре разлоге да прихвати тврдњу коју дати аргументи подржавају. У том случају може бити оптужен само за „поштену грешку”, али не и за превару (97). Питање искрености аргументатора као аспекта нормативне критике

одговара Хабермасовом „критеријуму истинитости” као претпоставци рационалног дискурса. Политички дискурс може се нормативно оцењивати и на основу критеријума исправности и нормативне прикладности. Комуникативна рационалност премиса и предлога зависи од тога колико су подложни критици и утемељивању – што се више могу бранити од критике, то су рационалнији (98).

Иако се у овој верзији анализе политичког дискурса текстова/говори третирају као примери практичног аргументовања, текстуална анализа не губи важност. Напротив, како је Ферклаф истакао, евалуација аргументације нуди критичкој анализи дискурса посебно ефикасан допринос систематском проширивању фокуса нормативне и експланаторне критике на анализу текстова. Репрезентације које политички текст језички посредује анализирају се као конституенти премиса практичних аргумената и имплицитног делиберативног процеса, уместо изоловано од њих.

Фокусирање на анализу и евалуацију аргумената за акцију не значи ни редукцију политичког дискурса. Другим облицима шема аргументације које се манифестују у политичком тексту, као и другим неаргументативним жанровима повезаним са практичним аргументима, као што су наратив или објашњење, приступа се као елементима аргументативне праксе која обезбеђује или подржава одређене премисе. Фокус је, међутим, на анализи аргументативних жанрова (делиберација, преговарање) и аргументативних врста активности као најрелевантнијим типовима анализе политичког дискурса (Fairclough and Fairclough 2016, 188).

Аналитичким приказом жанра политичке делиберације, уз наглашавање његовог антидететичког карактера, Ферклаф (Fairclough and Fairclough 2012) је настојао да покаже како се он уводи у кооперативно доношење одлука у оквиру институционалних пракси дизајнираних за ову сврху, посебно оних парламентарне дебате као фундаментално делиберативне. Ово представља важан прелазак са политичке теорије о сарадњи и сукобу у процесима демократског одлучивања на начине анализе и вредновања који их укључују. При томе, нормативни модел евалуације аргументације контекстуализован је с обзиром на циљеве институција и институционална ограничења.

Аргументативни заокрет у критичком приступу анализи политичког дискурса унапредио је не само њен теоријско-методолошки оквир у смислу утемељенијег политичког реализма, већ је

отворио и нове перспективе трансдисциплинарне сарадње у његовој примени⁹. Осим тога, како сам Ферклаф истиче, критичка агенда критичке анализе дискурса може се најконкретније реализовати у сваком институционалном окружењу „омогућавањем процеса јавне расправе са систематском критиком и анализом предлога и алтернатива” (19).¹⁰

ЗАКЉУЧАК

Руковођени интересом пружања сложенијих и обухватнијих увида у релевантне аспекте и димензије политичког дискурса из угла његових савремених критичких студија, у раду смо најпре приказали саме студије. Уводни део рада садржи приказ општих дистинктивних одлика, главних полазишта и истраживачких интереса критичке анализе политичког дискурса, као и основна одређења појма „политички дискурс” и дилеме везане за опсег његовог садржаја. Ова дилема, ма колико се чинила једноставном у основи, открива дубље разлике у самом приступу феномену политичког, које у битном одређују и карактер предмета и оквира истраживања савремених критичких студија политичког дискурса.

Циљ централног дела рада представља опсервирање специфичности теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака критичке анализе политичког дискурса. Руковођени овим циљем, најпре смо приказали главне аналитичке аспекте следећих нивоа и димензија структуре политичког дискурса: тема као семантичких макроструктура; локалних структура значења и кохерентности; текстуалних схема – суперструктура; лексикона; синтаксе; реторике; говорних чинова. Аналитичко-синтетичким приступом повезали смо семантичко-граматичке димензије текстуалне равни и когнитивно-прагматичке димензије дискурзивне равни продукције и анализе политичког дискурса. Овакав приступ показује се утемељеним ако се има у виду чињеница да је анализа политичког дискурса неодвојива од

⁹ О аргументима у прилог интердисциплинарног повезивања критичке анализе дискурса и критичких студија политике погледати у Mulderrig, Montesano Montessori and Farrelly 2019, 5 –7.

¹⁰ О Ферклафовом приказу и адаптацији аналитичког оквира за организовање таквог делиберативног одлучивања видети у: Fairclough and Fairclough 2012, 202-203.

анализе текста и његових семантичко-граматичких јединица које одликује дискретно својство кохезије, као и граматичка и лексичка значења која се могу комбиновати на различите начине. Когнитивно-прагматичке јединице дискурса карактерише прогресивно својство кохерентности, и управо когнитивно-прагматичка природа дискурса исходиште је контекстуалних значења која га чине интерпретабилним. Дискурс се реализује посредством различитих врста дискурзивних стратегија, оних на макронивоу, оних везаних за одређене циљеве и оних везаних за конкретне језичке реализације.

У наставку централног дела рада уследио је приказ теоријског оквира аргументативног приступа политичком дискурсу који га третира као практичну аргументацију у процесу делиберативног доношења одлука. Тако се односи између дискурса, идеологије, доминације и манипулације сагледавају из једне другачије перспективе коју одликује већа утемељеност у политичком реализму. Теоријско-методолошки оквир овог приступа може се посматрати као својеврсна надоградња и преоквиравање постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. У том смислу садржај овог дела комплементаран је претходном. Узета заједно, ова два тока опсервације назначују у чему се састоји један од главних научних и друштвених доприноса критичких студија политичког дискурса. То је начин на који се остварује синтеза системске, али контекстуално осетљиве текстуалне анализе с једне стране и дескриптивних, нормативних и експланаторних становишта критичких друштвених истраживања са друге стране.

REFERENCES

- Blommaert, Jan. 2005. *Discourse: a critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chilton Paul and Christina Schaffner. 1997 "Discourse and Politics", *Discourse as Social Interaction Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 2*. ed. Teun A. van Dijk, 206–230. First published in 1997. Reprinted 1997, 1998, 2000. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Edition published in the Taylor & Francis e-Library. <https://rmit.libguides.com/ebooks/taylorfrancis>

- Chilton, Paul and Christina Schäffner. 2002. "Introduction: Themes and principles in the analysis of political discourse". *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*, eds. Chilton Paul and Christina Schäffner, 1–41. Amsterdam: Benjamins.
- Dunmire, Patricia. 2012. "Political Discourse Analysis: Exploring the Language of Politics and the Politics of Language". *Language and Linguistics Compass* 6/11, 735–751. <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/lnc3.365>.
- Fairclough, Norman, and Ruth Wodak, R. 1997. "Critical Discourse Analysis". *Discourse as Social Interaction*. ed. Teun, Van Dijk, (2): 258 – 284. London: Sage.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2006. "Genres in Political Discourse". *Encyclopedia of Language & Linguistics*. ed. Keith Brown, 32 –38. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00719-7>
- Fairclough, Norman and Isabela Fairclough. 2012. *Political Discourse Analysis*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2015. *Language and Power*. Third edition. Oxon, New York: Routledge.
- Fairclough, Norman and Isabela Fairclough. 2016. "Textual Analysis". *Routledge Handbook of Interpretative Political Science*. eds. Bevir Mark and Roderich Arthur William, 186–198. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2018. "CDA as dialectical reasoning". *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 13–25. Oxon and New York: Routledge.
- Farrelly, Michael. 2010. "Critical Discourse Analysis in Political Studies: an illustrative analysis of the 'empowerment' agenda", *Politics*. 30. 2. 98-104, London: Political Studies Association.
- Filardo-Llamas Laura and Michael S. Boyd. 2018. „Critical discourse analysis and politics“. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. 2018, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 312 –327. Oxon, New York: Routledge.
- Flowerdew, John, and John E. Richardson. 2018. "Introduction". *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 1–10. Oxon and New York: Routledge.

- Lewinski, Marcin. 2014. "Review of: Isabela Fairclough and Norman Fairclough, *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*". *Cogency: Journal of Reasoning and Argumentation*, 6 (1), 169–175. London: Routledge
- Machin David, and Andrea, Mayr. 2012. *How to do Critical Discourse Analysis A Multimodal Introduction*. London: Sage Publication
- Mazid, Bahaa-eddin M. 2014. *CDA and PDA Made Simple*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mulderrig Jane, Nicolina Montesano Montessori and Michael Farrelly. 2019. "Introducing critical policy discourse analysis". *Critical Policy Discourse Analysis*, eds. Nicolina Montesano Montessori, Michael Farrelly, Jane Mulderrig Farrelly, 1–22. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Pešić, Milena. 2020. „Razvoj pojma diskursa kao instrumenta kritičke društvene analize” *Sociološki pregled* 54(4), 1260–1278. Beograd: Srpsko sociološko društvo.
- Pešić, Milena. 2022. "Critical discourse analysis as a critical social study: Norman Fairclough's approach", *Политичка ревија* 4/2022, 89–113. Београд: Институт за политичке студије. <https://doi.org/10.22182/pr.7442022.4>
- Pešić, Milena, Sanja Stošić. 2019. „Kritička analiza diskursa i politika”, *Srpska politička misao* 4/2019, 391–407, Beograd: Institut za političke studije. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.17>
- Sengul, Kurt. 2019. "Critical discourse analysis in political communication research: a case study of right-wing populist discourse in Australia". *Communication Research and Practice*, Volume 5. 376–392, Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/22041451.2019.1695082>
- van Dijk, Teun A. 1997. "What is political discourse analysis?". *Political Linguistics* eds. Jan Bloomaert and Chris Bulcaen, 11–52. Amsterdam: John Benjamins.
- van Dijk, Teun A. 2001 "Multidisciplinary CDA: a plea for diversity". *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Wodak, Ruth, Michael, Meyer, 95–120. London: Sage Publications.
- van Dijk, Teun A. 2002. "Political discourse and political cognition". *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*, eds. Chilton Paul and Christina Schäffner, 203–237. Amsterdam: Benjamins.

- van Dijk, Teun A. 2005. "Politics, ideology and discourse". *Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume on Politics and Language*. ed. Ruth Wodak, 728–740. Boston: Elsevier.
- van Dijk, Teun A. 2007. "Ideology and discourse analysis". *Journal of Political Ideologies* 11:2, 115–140. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/13569310600687908>
- van Dijk, Teun A. 2016. "CDS: A Sociocognitive Approach". *Methods of critical discourse studies*, Third edition, eds. Ruth Wodak and Meyer Michael, 63–85. London: Sage Publication.
- Wang, Jiayu. 2016. A New Political and Communication Agenda for Political Discourse Analysis: Critical Reflections on Critical Discourse Analysis and Political Discourse Analysis. *International Journal of Communication* 10, 2766–2784. Los Angeles: USC Annenberg Press.
- Wilson John. 2003. "Political Discourse". *The Handbook of Discourse Analysis* (eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton), 398–415. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wilson, John. 2015. Political Discourse. *The Handbook of Discourse Analysis*, Second Edition. eds. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, and Deborah Schiffrin, 775–794. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Vukotić Stamatović, Milica. 2020. *Diskurs parlamenta*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Wodak, Rut. 2001. "What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments". *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Wodak, Ruth, Michael, Meyer, 1–13 London: Sage Publications.
- Wodak, Ruth. and Michael Meyer. 2016. "Critical discourse study: history, agenda, theory, methodology". *Methods of critical discourse studies*, Third edition, eds. Ruth Wodak, and Meyer Michael, 1–23. London: Sage Publication.
- Wodak, Ruth and Markus Rheindorf. 2022. *Identity, Politics, Past and Present*. Exeter: University of Exeter Press.

Milena Pešić*

Institute for political studies, Belgrade

POLITICAL DISCOURSE IN THE RESEARCH LENS OF THE CONTEMPORARY CRITICAL STUDIES

Resume

Starting from the thesis that critical discourse studies, with their qualitative, critical and explanatory approach to the study of political communication, represent a valuable complement to the dominant approaches that privilege the positivist paradigm and quantitative research, in this paper we tried to provide more complex insights into the scientific contributions of these studies to the study of political discourse, through observing the specifics of their theoretical-methodological frameworks, analytical categories and interpretive procedures. For this purpose, some of the key features of Teun van Dijk's sociocognitive approach, Paul Chilton's cognitive-linguistic approach, Ruth Wodak's discursive-historical approach and Norman Fairclough's dialectical-relational argumentative approach were considered. In the introductory part of the paper, we provided an overview of the general distinctive features, main starting points and research interests of the critical analysis of political discourse, as well as an insight into the basic dilemma related to the scope of the content of the term "political discourse". The central part of the work consists of two complementary parts. In the first part, we started from the presentation of the analytical aspects of the following levels and dimensions of the political discourse structure: topics, superstructures or textual schemata, local semantics, lexicon, syntax, rhetoric and speech acts. Using an analytical-synthetic approach, we connected the semantic-grammatical dimensions of the textual level and the cognitive-pragmatic dimensions of the discursive level of production and analysis of political discourse. The second part of the central part of the work is focused on the presentation of the theoretical framework of the argumentative approach to political discourse, as a kind of upgrade and reframing of existing conceptual settings and analytical categories. In the concluding review of

* E-mail: milena.pesic@gmail.com; milena.pesic@ips.ac.rs.

the insights reached in the article, as the main scientific contribution of critical studies of political discourse, we singled out the way in which is achieved the synthesis of systemic, but contextually sensitive textual analysis on the one hand, and descriptive, normative and explanatory viewpoints of critical social research, on the other.

Keywords: political discourse, critical discourse analysis, language, politics, power, ideology

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

*Душан Пророковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

УЛОГА БРИКС У УСПОСТАВЉАЊУ РАВНОТЕЖЕ СНАГА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА**

Сажетак

На самиту у Јоханесбургу у августу 2023. године чланице БРИКС—а донеле су одлуку о ширењу, те је позив за пуноправно чланство послат на адресе још шест потенцијалних чланица. Годину дана пре тога, постигнут је договор о успостављању резервне корпе валута што је први корак у стварању међународне резервне валуте. Очигледан циљ је да се стварају алтернативне финансијске институције насупрот ММФ, СБ и СТО и да се дедоларизацијом глобалне економије смањи политички утицај САД и колективног Запада.

У овом раду доказује се теза како је БРИКС и настао због успостављања равнотеже снага у међународним односима. Односно, да су одлуке које се доносе мотивисане политичким разлозима због којих је основана ова платформа. Дакле, не успоставља се равнотежа снага због дедоларизације, већ се дедоларизација циљано индукује како би се остварила равнотежа снага у међународним односима. Или, не шири се БРИКС због тога што се мења равнотежа снага, него се управо ширењем БРИКС убрзава успостављање новог баланса у међународним односима. На интензивирање интеграција унутар

* Имејл-адреса: dusan@diplomacy.bg.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

БРИКС-а, као и стратешких пројеката БРИКС-а, попут оснивања Нове развојне банке и најаве дедоларизације, утицала су два важна догађаја у последњих деценију и по: Арапско пролеће и ескалација Украјинске кризе. Промене у међународним односима и безбедносно окружењу натерале су БРИКС да убрза са разрадом конкретних пројеката и њиховом применом. Услед тога се и успостављање равнотеже снага одвија брже него што је раније предвиђано.

Кључне речи: БРИКС, колективни Запад, дедоларизација, Нова развојна банка, равнотежа снага

УВОД: БРИКС КАО АЛТЕРНАТИВА КОЛЕКТИВНОМ ЗАПАДУ

На редовном годишњем Самиту БРИКС у Јоханесбургу августа 2023. године дотадашње чланице ове међународне организације (мада би посматрајући неке од дефиниција међународних организација БРИКС пре требало назвати међународном иницијативом) позвале су још шест земаља да им се придруже: Аргентину, Етиопију, Египат, Иран, Саудијску Арабију и Уједињене Арапске Емирате (УАЕ). Вест је изазвала велику пажњу јавности у свим деловима света (у буквалном смислу – не постоји нити један од важнијих медија у глобалним или регионалним размерама који није посветио простор за извештавање и анализу овог догађаја), то да се БРИКС шири постала је новост од прворазредног значаја (Erlanger, Pierson and Chutel 2023; Gan 2023; Borger 2023; Dominguez 2023; Buchholz 2023). Ово је донекле и изненађујуће пошто се најпре као БРИК ова конфигурација постепено развијала још од 2006. године и првог састанка шефова дипломатија четири државе на маргинама заседања Генералне скупштине УН. Одржавање првог самита договорено је 2008. године, а организован је дванаест месеци касније у руском Јекатеринбургу. Званично, БРИКС постоји скоро деценију и по (од 2010. године је прикључена Јужноафричка Република, па уместо БРИК дужа верзија постаје официјелна), остварио је врло значајне резултате, у одређеној мери постао незаобилазан када се говори о променама у међународним односима, те отуда напред изнето изненађење реакцијом водећих медија и јавности на вест о његовом ширењу. БРИКС је био важна вест и пре одлуке о ширењу. Међутим,

очигледно је било нужно да се одигра и један овакав догађај како би се шира политичка јавност више заинтересовала за ту тему, а време доношење одлуке такође је утицало на њену (хипер)актуализацију (Kumar 2023; Cheatham and Gallagher 2023). Промене у међународним односима су епохалне, сукобљавање између колективног Запада и западних актера настављено је несмањеном жестином (било да се ради о оружаном сукобу у Украјини или трговинским и технолошким ограничењима која се уводе у америчко-кinesким економским односима), ширење БРИКС антиципирано је и као јачање једног од два сукобљена пола (Dizikes 2023). У сваком случају, БРИКС се у пуном смислу почео доживљавати као алтернатива колективном Западу. Без обзира како је то образложено, да ли је подржано или критиковано, ово је перцепција коју детектује читав низ аутора из бројних светских региона (O'Neill 2023; Hart 2023; Mohan 2023; Kang 2023, 3-6; Nogueira Pinto 2023; Africa Policy Research Institute 2023).

Углавном, све чешће и опширније анализира се настанак и деловање БРИКС, како у публицистичкој тако и у академској литератури (Liu and Papa 2020; Acemoglu 2023; Bouchard and Egar 2023; Lesser, Small and Mohan 2023). И ту се у великој мери нема шта додати. Поготово уколико се има у виду да Академски форум БРИКС подстиче спровођење истраживања на разне теме које се тичу односа унутар ове формације и њене улоге у светској политици (World Economic Forum 2021; BRICS 2023). Међутим, баш због одлуке на самиту у Јоханесбургу неопходно је поред испитивања и описивања како је настао БРИКС, поставити још једно питање: *зашто је настао БРИКС?* Суштинска дилема тиче се самог карактера БРИКС-а, односно питања: да ли је та организација била више „политичка” у ужем смислу схватања овог појма или „економско-финансијска”? Полемике трају око тога да ли БРИКС доноси „геополитичку промену снага или је то трансакциони савез” (Kanter and Jetschgo-Morcillo 2023)?

Ово је истраживачко питање којим се руководи аутор како би доказао хипотезу која гласи: *„БРИКС је настао ради успостављања равнотеже снага у међународним односима”*. Самим тим, одговор који следи јесте да се од самог почетка БРИКС гради као пре свега политичка платформа. Можда су намере његових оснивача у старту и биле другачије, али међународне околности и промене у безбедносном окружењу утицале су на овакав расплет. У таквом расплету „економско-финансијски инструменти” послужили су као средство

за досезање приоритетног политичког задатка. Из овако постављене хипотезе логично произилази и теоријски оквир истраживања.

БРИКС И УСПОСТАВЉАЊЕ РАВНОТЕЖЕ СНАГА: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Теоријски оквир истраживања темељи се на структуралном реализму. Кенет Волц (*Kenneth Waltz*) је доказивао како се државе, као кључни актери међународних односа, понашају по принципима који резултирају стварањем баланса у светској политици. Илустративно говорећи, слабији актери се удружују како би парирали јачем. До тога долази уколико су испуњена два услова: први да је поредак анархичан и други да унутар система делују јединице које желе да опстану (Waltz 1979, 95–96; 103–104). Анархичност светског политичког система узрокује стална нарушавања релација између актера, пошто због непостојања централних власти, јасне хијерархије и формално уређених односа надређености и подређености државе морају тражити начине да осигурају сопствену егзистенцију. То чине применом принципа самопомоћи, односно ослањањем на расположиве ресурсе захваљујући којима могу одбранити своју позицију и остварити дефинисане интересе. Светски политички систем се „појављује из коегзистенције држава, иако ниједна држава није имала намеру да учествује у формирању структуре која ће ограничавајуће утицати на њих саме. Систем се формира и одржава по принципу самопомоћи који се примењује на актере” (Waltz 1979, 92). Анархија представља принцип организације система преко којег се врши расподела моћи између великих сила. Сталним новим расподелама моћи у међународном систему, а које настају због примене система самопомоћи, долази до појаве функционалне сличности између јединица система. Зато је принцип деловања актера остао исти, упркос различитим околностима у различитим историјским етапама. У том погледу, од Кримског рата (трајао од 1853-1856. године) до ескалације Украјинске кризе (од 2014. године) ништа се није променило. Расподела моћи је кључна за објашњавање политичког система самопомоћи. Расподелом моћи детерминише се и расподела способности јединица система.

Џон Миршајмер (*John Mearsheimer*) објашњава како су велике силе рационални актери, због чега показују одлику да „стратешки мисле о томе како да преживе” у анархичном окружењу. Велике

силе разликују политике које могу да им донесу добитак и политике које им доносе губитак, па према томе и бирају своје постављање у појединим тренуцима и по одређеним питањима (Miršajmer 2009, 60). Очигледно, Бразил, Русија, Индија и Кина нису биле задовољне расподелом моћи унутар система и улогом подређених актера у западноцентричном светском поретку. Њихово ослањање на принцип самопомоћи одигравао се преко удруживања расположивих ресурса и заједничких иницијатива.

Као рационални актери, уместо „фронталног сукобљавања” са САД и америчким савезницима ове четири државе одабрале су стратегију међусобног повезивања креирањем заједничке платформе и постепеног успостављања баланса у светској политици. Уочљиво је да намера за стварањем равнотеже снага постоји још од оснивачког скупа у Јекатеринбургу. Ово је видљиво у закључцима са првог самита из 2009. године у којима се захтева да чланице БРИК буду „снажније заступљене у међународним финансијским институцијама, а да се шефови и виши руководиоци тих институција постављају према заслугама кроз отворен и транспарентан процес” (BRICS 2009). Под међународним финансијским институцијама очигледно се алудира на бретон-вудске институције, Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светску банку (СБ), али и Светску трговинску организацију (СТО). Такође, захтевају се хитне реформе система ОУН како би се осигурала већа улога Индије и Бразила. Овде је посебно интересантна позиција Русије, пошто је у том тренутку та земље истовремено била и чланица Г-8 (заједно са САД, Канадом, Јапаном, Француском, Немачком, Италијом и Великом Британијом). И поред тога што је примљена у тај ексклузивни клуб најутицајнијих земаља колективног Запада, Русија се унутар њега није могла изборити за равноправнији статус, односно није могла на тај начин себи обезбедити снажнију заступљеност приликом доношења кључних одлука које су обликовале и усмеравале глобалне процесе, а које су углавном спровођене инструментима међународних финансијских институција.

Први самит БРИК уприличен је након велике светске економске кризе (која је ескалирала у периоду 2007-2008. године и резултирала рецесијом глобалног карактера) и у тренутку када су преговори унутар СТО (такозвана „рунда у Дохи“) запали у ћорсокак (Stuenkel 2020, 21-37). Тврдоглаво одбијање најбогатијих држава да отворе своја тржишта за пољопривредне производе из земаља у

развоју (и да одустану од домаћег субвенционисања пољопривредне производње пошто се тако онемогућава равноправна тржишна утакмица за понуђаче из осталих делова света) и први наговештаји повратка протекционистичких мера свакако су утицали да унутар БРИК почну разговори о креирању новог развојног модела који ће се најпре базирати на повећавању међусобне трговинске размене. У истом тону протекао је и следећи самит 2010. године у Бразилији, уз додатак да се на инсистирање Бразила и Индије у овај формат укључује и Јужноафричка Република (ЈАР). Ове три државе су још од 2003. године креирале форум ИБСА (India, Brazil, South Africa) како би унапредиле јужно-јужно партнерство (South-South Cooperation). Индијски премијер Манмохан Синг (*Manmohan Singh*) истакао је након скупа у Бразилији: „Ми смо четири велике земље са обилним ресурсима, великом популацијом и разноликим друштвима. Ми тежимо брзом расту за себе и за спољно окружење које је погодно за наше развојне циљеве. Наши људи очекују да радимо заједно како бисмо им осигурали друштвени и економски развој. Наша групација укључује два највећа произвођача енергије и два највећа потрошача на свету” (India Today 2010). То је био и својеврсни одговор на непостојање договора унутар СТО, а са становишта БРИК највећа одговорност за такав расплет налазио се у непопуштљивости Г-7 (Varadarajan 2010). У преводу, БРИКС није желео да правила међународне трговине и преко њих принципе глобалног управљања одређује седам најзначајнијих земаља колективног Запада. Да се овакав приступ додатно укорени и разради утицао је још један процес који ће уследити шест месеци касније. Било је то Арапско пролеће, које почиње у децембру 2010. године.

Пред изазовом нарушавања енергетске безбедности (раст цена енергената на светском тржишту и довођење у питање стабилног снабдевања сировом нафтом због ескалације сукоба на Блиском истоку који почињу ратовима у Либији и Сирији, те масовним демонстрацијама у Египту и Тунису), онеспокојене могућим геополитичким променама (додатно јачање утицаја САД у блискоисточном појасу глобалног Римленда) и зазирући од мешања колективног Запада у њихова унутрашња питања по истом обрасцу као и у арапским државама, земље БРИКС удружују ресурсе и координирају заједничке иницијативе и у области спољне политике. Стратешки размишљајући о начинима преживљавања у анархичном окружењу, долазе до закључка да је поред економских, нужно координирати и политичке кораке. Успостављање равнотеже снага од тада

поприма сасвим нови карактер. Ако се до тада и могло говорити како је у првом плану повећавање међусобне трговинске размене, заобилажење „блокаде” настале у СТО и осигуравање енергетске безбедности, па су томе прилагођаване и „политичке одлуке” (било да се под тим подразумевају елементи спољне политике, безбедносне политике или геополитичких концепција), од тада почиње својеврсна „инверзија” и политички циљ о успостављању равнотеже снага постаје примаран (Laidi 2011).

Приликом објашњавања овог процеса употребљавају се методе индукције, дедукције, анализе садржаја (званични документи усвојени од стране БРИКС) и анализе дискурса (кроз испитивање контекстуалности процеса и догађаја који су допринели успостављању равнотеже снага), а временски оквир истраживања ограничен је на период од 2009. године.

ИНТЕНЗИВИРАЊЕ ИЗГРАДЊЕ БРИКС НАКОН АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Колико је регион Блиског истока важан за БРИКС (из разлога који су наведени) показује и потоња одлука да се у првом таласу проширења међу шест земаља нађу чак четири из овог дела света (Египат, Саудијска Арабија, Иран и УАЕ). Упркос размирицама унутар БРИКС-а које су се појавиле већ 2010. године, а потом и наставиле на наредном самиту у кинеском летовалишту Санја (Sanya, провинција Хајнан) и тичале се инсистирања Бразила и Индије да Кина „отвори” своје тржиште за индустријске производе (за бразилску авионску и индијску фармацеутску индустрију), као и расправа о (вештачки) потцењеном јуану, убрзо након експлозије насиља у појединим арапским државама донета је одлука да се прекину међусобна трговинска плаћања у америчким доларима и да се спољнотрговинска размена убудуће обавља у локалним валутама (Forsythe et al. 2011). Уз то, развојне банке чланица потписују споразум о постепеном смањивању количине долара у својим пласманима, што у догледној перспективи треба да се заврши потпуном елиминацијом америчке валуте из њихових кредитних портфолија. Овако значајне одлуке у сваком погледу тичу се и спољнополитичког курса, па у великој мери и безбедносних политика односних актера. Од 2011. године БРИКС води значајно агресивнију и амбициознију политику усмерену ка дедоларизацији. Поред тога,

у завршном саопштењу из Сањје опет се појављује захтев за „свеобухватном реформом ОУН, укључујући и Савет безбедности”, уз поруку Кине да подржава тежње Индије, Бразила и ЈАР за станим чланством у овом телу (BRICS 2011).

Чини се како је у том тренутку, као и 2023. године, западна политичка јавност била затечена оваквим одлукама. Ипак, за разлику од потоње забринутости, тада је углавном преовладавао другачији став. Постало је белодано шта БРИКС жели, али изгледа да није било уверениости како ће се та жеља остварити. Један од водећих људи у америчкој инвестиционој банци Голдман Сакс (Goldman Sachs), Џим О’Нил (*Jim O’Neill*), познат по томе што је сковао акроним БРИК 2001. године током описивања улоге и значаја „растућих економија” у 21. веку, констатовао је како те земље „немају исте интересе. Богатство по глави становника се разликује, политике су веома различите, филозофије се разликују и њихове природне компаративне предности су другачије” (Forsythe et al. 2011). Да су ове процене биле рђаве и да није требало потцењивати БРИКС показало се током наредне две године када су одржани самити у Њу Делхију и Дурбану, на којима се праве договори о повећавању глобалног утицаја организације у циљу осигуравања адекватних развојних образаца (2013), почињу разговори о оснивању Нове развојне банке и потписивању Споразума о контингентним резервама (*Contingent Reserve Agreement*) (Stuenkel 2020, 77-108). Циљ тог споразума је да се обезбеђивањем адекватних резерви у домаћим валутама чланица подржи ликвидност економија и краткорочно интервенише у случајевима када постоје притисци на платне билансе. БРИКС се „одвезује” од ММФ и СБ, а сума од 100 милијарди долара послужила је као почетни капитал за ту сврху (BRICS 2014).

Табела 1: Контингентне резерве БРИКС

држава	учешће (млрд УСД)	приступ (млрд УСД)	право гласа (%)
Кина	41	21	39.95
Бразил	18	18	18.10
Индија	18	18	18.10
Русија	18	18	18.10
Јужна Африка	5	10	5.75
укупно	100	85	100.00

Извор: (BRICS 2014)

У руској Уфи 2015. године констатовано је како ратификовани споразум о Новој развојној банци ступа на снагу. Поред контингента за краткорочне интервенције, БРИКС је добио и институцију за пласмане финансијских средстава за дугорочне пројекте и осигуравање макроекономске стабилности (BRICS 2015; Tang, Yao and Zexian 2015, 42-53; Cooper 2017, 276-282). Већ 2016. године са скупа у индијској Гои наложено је Новој развојној банци да оснује Агенцију за кредитни рејтинг, што је био још један корак у стварању паралелног система и смањивања зависности од западних финансијских институција (BRICS 2016). До 2019. године и последњег самита пре „пандемијског периода” (одржан у Бразилији) установљено је и Партнерство за нову индустријску револуцију (2018. у Јоханесбургу), али су и започети конкретни разговори о јачању сарадње у науци, технологији и иновацијама, унапређењу сарадње у области дигиталне економије, јачању сарадње у борби против транснационалног криминала и подстицању приближавања Нове развојне банке и Пословног савета БРИКС-а (BRICS 2018, BRICS 2019). Куриозитет представља чињеница да је домаћин самита 2019. године био бразилски председник Жаир Болсонаро (*Jair Bolsonaro*) који је пре ступању на ту функцију у сваком погледу био ближи политичким и пословним круговима у САД, него у Русији, Индији, Кини и ЈАП (Béland et al. 2021). Чак ни ове персоналне и политичке промене нису утицале на функционисање организације, а претходни договор о повећавању глобалног утицаја спроводио се позивањем „партнерских земаља” на редовне годишње самите. Тако су уприличени састанци са чланицама Шангајске организације за сарадњу и Евроазијског економског савеза (2015), БИМСТЕЦ (2016), Египта, Тајланда, Мексика, Гвинеје и Таџикистана (2017), док се од 2018. године у „политичком саобраћају” на овим скуповима појављује и појам „недељиве безбедности”.

Постпандемијско време обележио је договор из 2022. године (самит одржан у он-лајн формату, а домаћин је била Кина) о стварању нове резервне корпе валута, у којој се комбинују валуте земаља чланица и племенити метали (BRICS 2022). Практично, тај корак је најавио креирање нове валуте која ће ући у оптицај и служити за међусобну трговину како унутар БРИКС, тако и мимо њега. Без икакве сумње, та нова валута има потенцијала не само да релативизује значаја америчког долара у међународној економији, већ и да га истисне са читавог низа регионалних тржишта. Тиме се и

амерички утицај, не само финансијски него и политички драстично умањује. Отуда и процене да „за креаторе америчке политике, напори БРИКС-а на дедоларизацији требало би да изазову забринутост. Координисано померање неколико трговинских блокова из финансијског система СВИФТ-а представљало би значајан ударац постојећем режиму америчких санкција, ефективно елиминишући критично спољнополитичко средство. Нажалост, САД немају напор целе владе да се супротставе кинеским и руским шемама дедоларизације. Министарство финансија је с времена на време преузимало вођство, али напори да се спречи дедоларизација расути су међу државним, трговинским представништвима и другим агенцијама. До сада, Конгрес није усвојио закон који се директно бави овим проблемом, а Бела кућа није координирала одговор. У овом тренутку, оно што је потребно је међуагенцијски процес који подржавају сродни законодавни органи како би се истакла опасност од дедоларизације” (Hill 2023). „Будуће геополитичко и економско окружење се обликује, а чини се да Сједињене Државе нису део тога. Како се ослањање на америчке доларе смањује, централне банке ће почети да смањују своје доларске резерве. Ово ће резултирати хиперинфлацијом, скоком каматних стопа да би се компензовао губитак куповне моћи и падом цена имовине, што ће додатно убрзати пад САД. Тренд дедоларизације се дешава – али то није нешто јединствено. Успон и пад империја и резервних валута су очигледни кроз историју – од Холандског царства и гулдена до Британске империје и фунте стерлинга, а сада царства САД и долара. Неизбежно ће доћи до промене светског поретка, а можда ће доћи и време БРИКС-а” (Roach 2023).

ДЕДОЛАРИЗАЦИЈА ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТ ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ЦИЉЕВА

Током самита 2022. године Владимир Путин је изјавио да се ради на осмишљавању „међународне резервне валуте” (Kruger 2022). Са једне стране, делује логично да се процес који је започео избацивањем америчког долара из међусобне трговине унутар БРИКС-а заврши представљањем нове „међународне резервне валуте”. Између осталог и из разлога што се у међусобној трговини унутар БРИКС-а јављају одређени дисбаланси. На пример, пошто

Индија плаћа сирову нафту Русији у својој валути, појавио се објективан проблем на руском девизном тржишту јер руске финансијске институције нису знале шта да раде са толиком количином рупија (након годину дана примене споразума у Русији се „појавио вишак” у противредности од 40 милијарди долара у индијским рупијама, па је алтернативни предлог гласио да индијски купци плаћају у кинеским јуанима) (Ahmed and Bhat 2023). Иначе, Русија је под санкцијама колективног Запада и то јој представља проблем да активније ради на „интернационализацији рубље”. Најдаље је у овом процесу одмакла Кина, чак је у 2023. години направљен импресиван резултат од 3,6% удела јуана у прекограничним трансакцијама на светском нивоу (остварен је скок са 1,9%), али је и то, упркос огромном расту, скромно у поређењу са уделом америчког долара (од 47%) (Mukherjee 2023). Индија заостаје на том послу, мада показује амбицију да „интернационализује рупију”, док се код Бразила и ЈАР таква амбиција чак и не примећује. Поред свега, ове трансакције показују се као скупље од доларских, што онда утиче и да заинтересованост за такав модел мимо простора БРИКС-а опада. То се може ефикасно решити креирањем новог и јединственог платежног средства. Јер, упркос свему „БРИКС са својим огромним економским потенцијалом постао је важан покретач у гурању дедоларизације. Кораци које је предузела група да повећа трговину националним валутама унутар БРИКС-а важни су за смањење зависности од америчког долара. Иако се велики помак од доминације долара можда неће догодити за кратко време, кораци које је предузео БРИКС дали су велики допринос ревизији међународне финансијске структуре која је превише зависила од америчке валуте. Дугорочно гледано, дедоларизација која се дешава могла би бити подстицај за стабилнији и уравнотеженији глобални финансијски систем” (Agrasayid 2023).

Са друге стране, тешко је проценити колико се са овом одлуком пожурило (McNamara 2023). Да ли је било логичније да се најпре БРИКС прошири на блискоисточне „енергетске гиганте” па да се тек потом отпочне процедура увођења резервне валуте? Или је требало сачекати још неко време и анализирати какви су домети досадашњег рада на успостављању нових финансијских институција? Може ли БРИКС на такав начин при оваквом односу снага убрзати дедоларизацију глобалне економије (Liu and Para 2022; Bhatt 2023)? „Валуте БРИКС-а суочавају се са значајним ограничењима за већу

прекограничну употребу, посебно између трећих земаља. Још увек постоји велика забринутост због конвертибилности и несталности рупија, што изгледа да спречава њену употребу у трговини са Русијом. У Бразилу и ЈАР, волатилност валуте и релативно мала величина економија и финансијских система ових земаља умањују способност њихових валута да глобално расту као средства плаћања. Привлачност рубље у овом погледу ометају САД и европске економске санкције против финансијског система Русије. Све у свему, размена валута БРИКС-а са другим валутама тржишта у развоју често може бити скупља у односу на долар и може укључивати ризик поравнања због недостатка финансијске инфраструктуре која ублажава такав ризик. Што се тиче недавно позваних земаља БРИКС-а, њихове економије су строго санкционисане, на ивици су валутне кризе или имају валуте везане за долар” (Greene 2023).

Увођење резервне валуте несумњиво ће користити највећој економији унутар организације – кинеској, вероватно ће се на такав начин и убрзати „интернационализација јуана”, олакшаће посао извозницима нафте и гаса који неће морати да брину о конвертибилности новца који добијају и високим трошковима трансакција, али је у овом тренутку нејасно колико је то све корисно за чланице са релативно мањим економијама и посебно колико је то у интересу Индије? Индијско-кинески ривалитет није нестао, манифестује се редовно у разним ситуацијама (најчешће у пограничним обрачунима мањих војних јединица на делу територије где и даље није извршено разграничење између две земље), па делује како Индија не може подржавати пројекте који ће највише користити Кини. Зато и процене појединих коментатора да је дедоларизација „на дугом штапу”, што са собом повлачи и оцену како је увођење резервне валуте преурањено. „Као што је наглашено руским фрустрацијама због примања плаћања у индијским рупијама за извоз нафте, изазови конверзије су очигледни када се намирује трговина у локалним валутама. Кина, са својим огромним економским утицајем, могла би да уђе као ’платитељ БРИКС-а’, али то онда отвара читав низ проблема, посебно када је у питању подршка ликвидности за земље у невољи. Док дискурс око дедоларизације добија на замаху, посебно са стратешком експанзијом БРИКС-а, превласт америчког долара остаје углавном неоспорна. Економска реалност, испреплетена геополитика и чиста инерција постојећих финансијских система осигуравају да место долара остане сигурно, барем

у догледној будућности. Плиме и осеке глобалних валута ће увек трајати, али проглашавање пада долара у најбољем случају изгледа преурањено” (Yuan 2023).

Без икакве сумње, чланице БРИКС-а имају потенцијал да спроведу дедоларизацију светског финансијског система (Raghavan 2023). Иако удео америчког долара у светској трговини износи високих 47%, евидентира се континуално смањење овог процента (на врхунцу моћи долара 1999. године то је износило преко 65%). Међутим, крајње је неизвесно колико брзо се тај потенцијал може преточити у конкретан резултат на политичком плану. С тим у вези су и претходна питања о тренутку који је изабран за покретање овог пројекта (јун 2022. године). Одговор се може тражити у међународним односима и безбедносном окружењу у том тренутку. Колико је Арапско пролеће утицало на интензивирање интегрисања БРИКС-а и избацивање долара из међусобне трговине, толико је ескалација Украјинске кризе (фебруар 2022. године) утицала да тема успостављања резервне валуте постане кључни пројекат БРИКС-а. Дедоларизација је инструмент за смањивање америчког утицаја, проблематизовање позиција колективног Запада у међународним односима и самим тим за брже успостављање равнотеже снага. Сви нежељени ефекти досадашњих иницијатива једноставно се пренебрегавају или остављају по страни, како би се преко имплементације кључног пројекта остварио циљ. А то је да се релативизује значај америчког долара у међународној економији, преко његовог рапидног истискивања са читавог низа регионалних тржишта и из посла трговине енергентима (због тога и четири блискоисточне државе као чланице БРИКС). Ова одлука је политичка, у одређеној мери она се више тиче спољних и безбедносних политика чланица БРИКС-а него економских политика и установљавања новог развојног модела. Уосталом, хипотетички посматрано, брзо пропадање долара могло би донети бројне недаће и чланицама БРИКС-а које су трговински везане за западна тржишта и имају део сопствених девизних резерви управо у америчким доларима. Политичка одлука о дедоларизацији указује да је и то један од инструмената у успостављању равнотеже снага. Не одиграва се равнотежа снага због спонтане дедоларизације, већ се дедоларизација циљано индукује како би се остварила равнотежа снага у међународним односима. Чак се због те убрзане дедоларизације ризикује краткорочна економска штета по саме чланице БРИКС (имајући у виду да чланице

БРИКС и даље држе део својих девизних резерви у америчким доларима, уколико се „топи” вредност долара смањује се и вредност ових девизних резерви). Но, дугорочне политичке пројекције свакако имају предност у односу на краткорочне економске ризике.

ЗАКЉУЧАК: ВОДЕЋА УЛОГА БРИКС У УСПОСТАВЉАЊУ РАВНОТЕЖЕ СНАГА

Бразил, Русија, Индија и Кина формирале су своју платформу у првој деценији 21. века како би лакше и брже успостављале равнотежу снага у међународним односима. Подразумева се, тај баланс се правио према колективном Западу, односно Сједињеним Државама. Почетни циљеви о увећавању међусобне трговине која ће представљати замајац динамичнијем развоју, надопуњавани су под притиском важних догађаја и процеса у међународним односима и безбедносном окружењу. Можда су планови унутар ове међународне организације базирани на редоследу који је и имплементиран: најпре трговина у локалним валутама, па прикупљање контингентних резерви, оснивање Нове развојне банке и пратеће Агенције за кредитни рејтинг, потом успостављање резервне корпе валута и напоследку – резервне валуте.

Ипак, чак и да је тако, делује како су поједини кораци изведени изненада и без чекања да се неки претходно започети пројекти развију. Динамика међународних односа одређивала је и „брзину кретања” БРИКС-а. Арапско пролеће је убрзало унутрашњу интеграцију и на дневни ред донело теме изградње сопствених финансијских институција и инструмената, као и избацивање америчког долара као средства плаћања у међусобној трговини. Уместо разматрања деловања СТО, те бављења улогом ММФ и СБ, чланице БРИКС-а кренуле су много храбрије у примену принципа самопомоћи.

Ескалација Украјинске кризе допринела је томе да се практично отпочне процес креирања нове резервне валуте међународног карактера, а која ће не само парирати америчком долару, већ га и истискивати са глобалног и регионалних тржишта. Иако је „стартна основа” релативно уска, а досадашња искуства са дедоларизацијом унутрашње трговине „шаролика”, политичком одлуком се интензивирао овај процес без обзира на остале последице. Магнетизам који испољава БРИКС, а који се огледа у томе да више од

тридесет земаља жели да се прикључи овој организацији (тај број стално варира, са њим се не сме лицитирати, посебно након случаја Аргентине у којој је после избора новог председника у новембру 2023. године фактички суспендована даља интеграција у БРИКС и поред формалног позива који је тој држави упућен три месеца раније, што је показало да треба бити опрезан у анализама могућег ширења организације) узрокован је управо доживљајем БРИКС-а као алтернативног формата. Упркос томе што се и даље не може у потпуности претпоставити како ће се несумњиви потенцијал БРИКС-а конкретизовати и преточити у праксу, а поготово се не може предвиђати какве ће све то последице изазвати у глобалном финансијском систему и међународним односима, организација се шири и истовремено убрзава са својим даљим продубљивањем интеграције имплементацијом нових пројеката усмереним ка дедоларизацији светске трговине. То је инструмент за успостављање равнотеже снага, као што су то биле и све раније предузимане мере. У том контексту, економски и финансијски инструменти представљају средства за постизање политичког циља. Чак и ако то није била почетна намера оснивача, посматрајући из перспективе историје развоја међународних односа од 2009. године одговор на истраживачко питање је јасан. БРИКС се позиционирао као алтернатива колективном Западу, он се тако већ доживљава свуда и његова примарна улога је управо то – да својим деловањем успостави равнотежу снага у међународним односима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Acemoglu, Daren. 2023. "The Wrong BRICS Expansion." *Project Syndicate*, 31.08.2023. Last Access: January 17, 2024. <https://www.project-syndicate.org/commentary/brics-expansion-wrong-for-emerging-economies-by-daron-acemoglu-2023-08>
- Africa Policy Research Institute. 2023. "Beyond the BRICS 2023 Summit: Outcomes and Next Steps." Webinar, 31.08.2023. Last Access: January 21, 2024. <https://afripoli.org/event/beyond-the-brics-2023-summit-outcomes-and-next-steps>.
- Ahmed, Aftab and Swati Bhat. 2023. "Exclusive: India, Russia suspend negotiations to settle trade in rupees." *Reuters*, 04.05.2023. Last Access: January 3, 2024. <https://www.reuters.com/markets/>

- currencies/india-russia-suspend-negotiations-settle-trade-rupees-sources-2023-05-04/
- Arrasyid, Sofwan F. 2023. „BRICS Economic Potential and Its Impact on De-dollarization.” *Modern Diplomacy*, 10.12.2023. Last Access: December 14, 2023. <https://moderndiplomacy.eu/2023/12/10/brics-economic-potential-and-its-impact-on-de-dollarization/>.
- Béland, Daniel, Philip Roco, Catarina Ianni Segatto, and Alex Waddan, 2021. “Trump, Bolsonaro, and the Framing of the Covid-19 Crisis: How Political Institutions Shaped Presidential Strategies.” *World Affairs* 184(4): 413-440.
- Bhatt, Anjali. 2023. “No One Knows What BRICS Expansion Means.” *The Diplomat*, 04.10.2023. Last Access: January 11, 2023. <https://thediplomat.com/2023/10/no-one-knows-what-brics-expansion-means/>
- Borger, Julian. 2023. “Brics to more than double with admission of six new countries.” *The Guardian*, 24.08.2023. Last Access: December 11, 2023. <https://www.theguardian.com/business/2023/aug/24/five-brics-nations-announce-admission-of-six-new-countries-to-bloc>.
- Bouchard, Joseph, and Sophie Egar. 2023. “Laying the BRICS for a reshaped global order.” *East Asia Forum*, 07.10.2023. Last Access: January 17, 2024. <https://eastasiaforum.org/2023/10/07/laying-the-brics-for-a-reshaped-global-order/>.
- BRICS. 2009. “Joint Statement of the BRIC Countries’ Leaders.” 16.06.2009. Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/090616-leaders.html>.
- BRICS. 2011. “Sanya Declaration.” 14.04.2011. Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/110414-leaders.html>.
- BRICS. 2014. „Treaty for the Establishment of a BRICS Contingent Reserve Arrangement.” 15.07.2014. Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/140715-treaty.html>.
- BRICS. 2015. “VII BRICS Summit: 2015 Ufa Declaration.” 09.07.2015. Available at: http://www.brics.utoronto.ca/docs/150709-ufa-declaration_en.html.
- BRICS. 2016. “8th BRICS Summit: Goa Declaration.” 16.10.2016. Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/161016-goa.html>.
- BRICS. 2018. “BRICS in Africa: Collaboration for Inclusive Growth and Shared Prosperity in the 4th Industrial Revolution.” 26.07.2018.

- Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/180726-johannesburg.html>.
- BRICS. 2019. "Brasília Declaration." 14.11.2019. Available at: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/191114-brasilgia.html>.
- BRICS. 2022. "XIV BRICS Summit Beijing Declaration." 23.06.2022. Available at: <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/35435/XIV+BRICS+Summit+Beijing+Declaration>
- BRICS. 2023. "The 15th BRICS Academic Forum Held in South Africa." 20.05.2023. Available at: <https://www.bricspic.org/En/Pages/Home/NewsDetail.aspx?rowId=499>.
- Buchholz, Katharina. 2023. "Rise of BRICS Bloc Continues Through Expansion." *The Forbes*, 25.08.2023. Last Access. January 22, 2023. <https://www.forbes.com/sites/katharinabuchholz/2023/08/25/rise-of-brics-bloc-continues-through-expansion-infographic/>.
- Cheatham, Andrew and Adam Gallagher. 2023. "Why the BRICS Summit Could Be a Big Deal." United States Institute of Peace, 23.08.2023. Last Access: December 29, 2023. <https://www.usip.org/publications/2023/08/why-brics-summit-could-be-big-deal>.
- Cooper, Andrew. 2017. "The BRICS' New Development Bank: Shifting from Material Leverage to Innovative Capacity." *Global Policy* 8(3): 275-284.
- Dizikes, Peter. 2023. "Q&A: The BRICS expansion and the global balance of power." Massachusetts Institute of Technology, 26.09.2023. Last Access: December 29, 2023. <https://news.mit.edu/2023/taylor-fravel-brics-expansion-0926>
- Dominguez, Gabriel. 2023. "BRICS considering expansion as emerging economies rally to join group." *The Japan Times*, 25.05.2023. Last Access: January 04, 2024. <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/05/25/world/politics-diplomacy-world/brics-expansion-emerging-economies-join/>.
- Erlanger, Steven, David Pierson and Lynsey Chutel. 2023. "Iran, Saudi Arabia and Egypt Invited to Join Emerging Nations Group." *The New York Times*, 24.08.2023. Last access: January 11, 2024. <https://www.nytimes.com/2023/08/24/world/europe/brics-expansion-xi-lula.html>
- Forsythe, Michael, et al. 2011. "China Prodded by BRICS Partners to Buy More Than Commodities." Bloomberg, 13.04.2011. Last

- Access: December 30, 2023. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2011-04-13/countries-at-brics-summit-push-china-to-import-more-airliners-medicines>.
- Gan, Nectar. 2023. "BRICS expansion is a big win for China. But can it really work as a counterweight to the West?" *CNN*, 28.08.2023. Last Access: January 10, 2024. <https://edition.cnn.com/2023/08/28/china/china-brics-expansion-victory-intl-hnk/index.html>.
- Greene, Robert. 2023. "The Difficult Realities of the BRICS' Dedollarization Efforts—and the Renminbi's Role." Carnegie Endowment for International Peace, 05.10.2023. Last Access: January 11, 2024. <https://carnegieendowment.org/2023/12/05/difficult-realities-of-brics-dedollarization-efforts-and-renminbi-s-role-pub-91173>.
- Hart, Brian. 2023. "The 2023 BRICS Summit: A Mixed Bag for China." *China Power* (Center for Strategic and International Studies), 09.05.2023. Last Access: December 30. <https://chinapower.csis.org/analysis/the-2023-brics-summit-a-mixed-bag-for-china/>.
- Hill, Thomas. 2023. "China's de-dollarization message finds a receptive audience in North Africa." Atlantic Council, 13.12.2023. Last Access, January 14, 2024. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/china-dedollarization-north-africa/>.
- India Today. 2010. "PM pitches for close cooperation among BRIC nations.", 15.04.2010. Last Access: January 04, 2024. <https://www.indiatoday.in/world/americas/story/pm-pitches-for-close-cooperation-among-bric-nations-71928-2010-04-15>.
- Kang, Seonjou. 2023. "RICS Expansion in 2023: A Beginning of Geopolitical Reshuffling?" The Institute of Foreign Affairs and National Security and Korea National Diplomatic Academy, Paper No. IF2023-11E. Last Access: January 4, 2024. <https://www.ifans.go.kr/knda/ifans/kor/main/IfansMain.do>.
- Kanter, Caroline, and Magdalena Jetschgo-Morcillo. 2023. "Geopolitical power shift or transactional alliance?" Konrad Adenauer Stiftung, 01.12.2023. Last Access: January 21. <https://www.kas.de/en/brics-plus>.
- Kruger, Corrie. 2022. "Putin suggests BRICS looking at new global reserve currency backed by hard assets." *IOL*, 04.07.2022. Last Access: January 5, 2024. <https://www.iol.co.za/business-report/economy/>

- putin-suggests-brics-looking-at-new-global-reserve-currency-backed-by-hard-assets-9034b240-f216-4e76-a3b6-dea8a7ad63e4.
- Kumar, Pramod. 2023. "BRICS Summit 2023: Major Outcomes and Relevance." Australian Institute of International Affairs, 12.10.2023. Last Access: January 4, 2023. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/brics-summit-2023-major-outcomes-and-relevance/>
- Laïdi, Zaki. 2011. "The BRICS Against the West?" Centre d'études et de Recherches Internationales (CERI-Sciences Po/CNRS), CERI Strategy Paper No. 11. Last Access: January 5, 2024. <https://ssrn.com/abstract=2315108>.
- Lesser, Ian, Andrew Small, and Garima Mohan. 2023. "GMF Expert Analysis: 2023 BRICS Summit Brings Expansion." German Marshall Fund, 24.08.2023. Last Access: December 27, 2023. <https://www.gmfus.org/news/gmf-expert-analysis-2023-brics-summit-brings-expansion>.
- Liu, Zongyuan Zoe, and Michaela Papa. 2022. *Can BRICS De-Dollarize the Global Financial System?* Cambridge: Cambridge University Press.
- McNamara, Paul. 2023. "Why a Brics Currency Is a Flawed Idea". *Financial Times*, 10.02.2023. Last Access: December 29, 2023. <https://www.ft.com/content/02d6ab99-ea36-41c4-9ad3-9658bb1894a7>.
- Miršajmer, Džon. 2009. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije Sjedinjenih Država u Srbiji.
- Mohan, Raja. 2023. "BRICS Expansion Is No Triumph for China." *Foreign Policy*, 29.08.2023. Last Access: December 28, 2023. <https://foreignpolicy.com/2023/08/29/brics-expansion-china-russia-global-south-us-geopolitics-alliances/>.
- Mukherjee, Andy. 2023. "The yuan is finally showing some muscle in international trade." *The Japan Times*, 25.12.2023. Last Access: January 11, 2023. <https://www.japantimes.co.jp/commentary/2023/12/25/world/yuan-international-trade/>
- Nogueira Pinto, Teresa. 2023. "Building a bigger BRICS." *GIS*, 12.09.2023. Last Access: December 29, 2023. <https://www.gisreportsonline.com/r/brics-expands-clout/>
- O'Neill, Jim. 2023. "Does an expanded BRICS mean anything?" Chatam House, 27.08.2023. Last Access: January 23, 2024. <https://www.chathamhouse.org/2023/08/does-expanded-brics-mean-anything>.

- Raghavan, Sharad. 2023. "Led by China, India, the 5 BRICS nations now contribute more to world GDP than industrialised G7." *The Print*, 04.04.2023. Last Access: December 27, 2023. <https://theprint.in/economy/led-by-china-india-the-5-brics-nations-now-contribute-more-to-world-gdp-than-industrialised-g7/1490881/>.
- Roach, Michael. 2023. "De-dollarisation: shifting power between the US and BRICS." Lowy Institute, 03.08.2023. Last Access: December 21, 2023. <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/de-dollarisation-shifting-power-between-us-brics>
- Stuenkel, Oliver. 2020. *The BRICS and Future of Global Order*. New York: Lexington Books.
- Tang Lingxiao, Ouyang Yao and Huang Zexian. 2015. "The Foundation for the Establishment of the BRICS New Development Bank: Immediate Impetus and Theoretical Rationale." *Social Sciences in China* 36(4): 40-56. _
- Varadarajan, Siddharth. 2010. „Multipolar economy is giving rise to new geopolitics.“ *The Hindu*, 16.04.2010. Last Access: December 29, 2023. <https://web.archive.org/web/20100417061306/http://www.hindu.com/2010/04/16/stories/2010041662881200.htm>.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Relations*. Reading: Addison – Wesley.
- World Economic Forum. 2021. "BRICS Academic Forum Report." 31.08.2021. Last Access: January 22, 2024. <https://intelligence.weforum.org/monitor/latest-knowledge/ee4751e38f4840e3967ca05f75c6aa98>.
- Yuan, Shaoyu. 2023. "De-dollarization Dreams: Why the US Dollar Won't Bow Out." *The Diplomat*, 13.09.2023. Last Access: January 04, 2024. <https://thediplomat.com/2023/09/de-dollarization-dreams-why-the-us-dollar-wont-bow-out/>

Dušan Proroković*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

THE ROLE OF BRICS IN ESTABLISHING THE BALANCE OF POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS

Resume

At the summit in Johannesburg in August 2023, BRICS members made a decision on expansion, and an invitation for full membership was sent to the addresses of six more potential members. A year before, an agreement was reached on the establishment of a reserve basket of currencies, the first step in the creation of an international reserve currency. The obvious goal is to create alternative financial institutions in opposition to the IMF, the World Bank and the WTO and to reduce the political influence of the USA and the collective West by de-dollarizing the global economy. This paper proves the thesis that BRICS was created due to the establishment of a balance of power in international relations. That is, that the decisions that are made are motivated by the political reasons for which this platform was founded. Therefore, the balance of power is not established due to de-dollarization, but de-dollarization is purposefully induced in order to achieve the balance of power in international relations. Or, the expansion of BRICS is not due to a change in the balance of power, but the expansion of BRICS accelerates the establishment of a new balance in international relations. The intensification of integrations within BRICS, as well as the intensification of strategic BRICS projects, such as the establishment of the New Development Bank and the announcement of de-dollarization, were influenced by two important events in the last decade and a half: the Arab Spring and the escalation of the Ukrainian crisis. Changes in international relations and the security environment forced BRICS to speed

* E-mail: dusan@diplomacy.bg.ac.rs.

up the development of specific projects and their implementation. As a result, the establishment of the balance of power is taking place faster than previously predicted.

Keywords: BRICS, collective West, de-dollarization, New Development Bank, balance of power

* Овај рад је примљен 24. јануара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

*Nenad Stekić**

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

*Jovana Nikolić***

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

THE INTERPLAY OF DEMOCRACY AND TRADE: A COMPARATIVE STUDY OF CHINA AND THE EU IN EURASIAN RELATIONS***

Abstract

This paper investigates trade cooperation dynamics across the expansive Eurasian region, with a specific focus on the theoretical underpinnings of the democratic peace concept. It delves into the evolving trade and political relationships between 26 Eurasian countries and two prominent global actors – China and the European Union, spanning the period from 2007 to the Ukrainian crisis in 2022. Through an examination of statistical correlations between trade variables – namely, export and import – and factors such as free trade agreements, shifts in political regime types, institutional stability of Eurasian nations, and their membership within economic alliances, this research provides a nuanced perspective on the evolution of interactions between EU/China and Eurasia. The findings underscore a notable expansion in trade cooperation among the analysed cases since 2007, despite occasional tensions and divergent geopolitical

* E-mail: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs

** E-mail: jovana.nikolic@diplomacy.bg.ac.rs

*** The paper presents findings of a study developed as a part of the research project “Serbia and challenges in international relations in 2024”, financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, and conducted by Institute of International Politics and Economics, Belgrade, during the year 2024.

interests involving China and the EU. Statistical analyses further reveal that the dynamics of export and import between the EU and Eurasian countries align with the stability of political regimes in Eurasia. Conversely, in the case of China, moderately negative correlations emerge. Importantly, trade patterns exhibit variations among individual countries, irrespective of their political regime dynamics, institutional stability, or membership in economic alliances – a phenomenon warranting in-depth exploration within the confines of this paper. The paper concludes by discussing how the findings challenge the postulates of commercial liberalism as part of democratic peace theory in the Eurasian context. The analysis clearly demonstrates that, with the EU and China as the two main global economic actors, these ideas need to be theoretically redefined to accurately capture the dynamics at play in the region in future.

Keywords: Democratic Peace Theory, China, EU, trade, Eurasia, political regime

INTRODUCTION

The European Union (EU) and China are emerging actors in the Eurasian space, where they exert significant influence each in its own way, especially nowadays in securing their slots for vast space in Central Asia. The EU's approach to integration, a common market, and foreign policy contributes to creating a sustainable framework for engagement in international affairs. Traditionally, the EU stands out with its diplomatic activity, economic strength, and promotion of human rights values, making it a significant player in global issues with specific values it promotes continuously. On the other hand, China has rapidly emerged as a global economic powerhouse and a key player in international relations. Its Belt and Road Initiative (BRI), along with the newly introduced initiatives, contributes to its "actorness" on the international stage. Through investments, trade, and infrastructure projects, China deepens its influence, especially in Eurasia, where it builds upon its connectivity strategy between Europe and Asia (Đorđević and Stekić 2022). Despite having different approaches and value foundations, both the EU and China share an interest in the stability and prosperity of Eurasia.

This paper explores the dynamics of trade cooperation between China and the European Union on one side, and the Eurasian countries on another, within the context of the theoretical premises of democratic

peace and commercial liberalism. Focusing on the period from 2007 to the ongoing crisis in Ukraine, the study examines the trade and political patterns that have emerged between China and the EU, considering the broader Eurasian region. We assert that the political regime type, as a significant factor in the international system, warrants thorough investigation. Thus, the objective is to examine whether the democratic European Union and the non-democratic China, as distinct poles in the international system, factor in this variable when determining trade patterns with Eurasian countries. Through a statistical analysis of trade agreements, economic interdependencies, and political factors, this paper aims to provide insights into the evolving relationship between China and the EU, highlighting the implications for regional stability and global economic governance. The research methodology combines a comprehensive review of existing literature with a qualitative analysis of primary and secondary data sources. By examining trade statistics, policy documents, and scholarly works, this study offers a nuanced understanding of the key events and developments that have shaped this relationship during the specified timeframe.

The evolving dynamics of the modern international system, particularly in the context of the growing multilateralism involving China and the EU, necessitate a reassessment of the classic premises of the democratic peace postulate. The democratic peace theory, which suggests that democracies are less likely to engage in armed conflict with each other (Doyle 1986), is facing new challenges in the era of increasing multilateralism and shifting global power structures. The need to understand the implications of these shifting dynamics on the prospects for peace and conflict in the international system is paramount. The institutional and economic interdependencies between the EU and China, as two of the world's largest trading partners, raise questions about how these relationships may influence the traditional assumptions of the democratic peace theory. In light of these developments, it is essential to conduct a comprehensive reassessment of the democratic peace postulate within the framework of the evolving multilateral dynamics involving China, the EU, and other major global players.

Thus, the first aim of this paper is to explore the existing research on trade and politics correlations and to debate how the EU and China, as main actors, cooperate with Eurasia regarding the variables – political regime type, institutional stability, and economic alliance membership. The second aim of this paper is to examine the behaviour of the EU and China as main actors in the Eurasian space. It is essential to consider how

their actions align with their proclaimed values in foreign trade policy. The EU has long emphasized the promotion of open, rules-based, and fair trade, reflecting its commitment to multilateralism and the pursuit of mutually beneficial trade relationships. However, recent developments, such as the EU's engagement in the Comprehensive Agreement on Investment (CAI) with China, have raised questions about the EU's ability to uphold its values in the face of geopolitical and economic interests. Similarly, China's growing influence in the Eurasian space, particularly through its Belt and Road Initiative, has sparked debates about the alignment of its trade policies with its proclaimed values of non-interference, win-win cooperation, and respect for sovereignty. In the context of the EU and China's trade policies in the Eurasian space, it is important to critically assess the extent to which their actions reflect their stated values. This debate requires a nuanced examination of specific trade agreements, investment projects, and geopolitical interactions to determine whether the EU and China are effectively translating their proclaimed values into tangible trade policy outcomes.

The paper is structured as follows: following an examination of the theoretical foundations, particularly those pertaining to the democratic peace theory, and more specifically, commercial liberalism, the authors articulate the methodology and present the data employed in the research. The primary focus of the investigation centres on trade patterns, encompassing both exports and imports involving the EU and China. Subsequently, the authors expound upon the results obtained, engaging in a comprehensive discussion to ascertain the validity of commercial liberalism and the examination of whether the thesis positing a "similarity of trade" concerning political regimes proves substantiated or disproven.

THEORY AND METHOD

This research aligns to traditional postulates of democratic peace theory (DPT). Positioned at the middle level of theoretical systems, it faces vehement opposition primarily from realism proponents. However, supporters dub it an "empirical legality in international relations" and laud it as a potent liberal contribution to peace and war studies. The theory explores the link between a state's internal characteristics, particularly its political regime, and its foreign policy behaviour in the international system. Over the last four decades, scholars have intensively examined the "internal variable", focusing on the political regime's type

(Kegley and Hermann 1996). Investigations into the influence of domestic politics on decisions related to the use of force, election cycles, regime types, and public opinion's impact on executive power and military actions have also been conducted. However, these studies often suffer from methodological inconsistencies and limited time spans. Immanuel Kant's notion of "Eternal Peace" inspired the democratic peace concept indirectly. The modern academic domain's forerunner emerged during and after World War II, aiming to explain war's nature and the state's role. Early empirical efforts, such as Jason Watkins' 1942 research, did not conclusively establish a connection between political regime type and state behaviour in international relations. Two conflicting academic positions exist regarding the monadic relationship between political regime type and foreign policy behaviour.

One group argues that democratic states are warlike but primarily toward non-democratic states, while another contends that democracies are inherently more peaceful. Michael Doyle, a theory founder, suggests democracies are aggressive even towards non-democratic states (Doyle 1986), challenging the notion that democratic constraints alone can prevent war. Conversely, a second group, led by Rudolf Rummel, asserts that democracies are significantly more peaceful and less prone to initiating wars (Rummel 2017). Numerous empirical studies support the latter perspective. Despite ongoing debates and methodological challenges, the democratic peace theory remains a crucial and divisive subject in security studies.

Moving into commercial peace, some analyses of global geopolitical stability in terms of world trade network analysis, as presented by Papadopoulos and associates (Papadopoulos et al. 2023), provides valuable insights into the economic interdependence of countries and the potential impact of disruptions on the global community. The study's focus on network analysis, including network specification, density, degree, clustering, and other network indicators, offers a robust method for understanding the dynamics of global trade and its implications for geopolitical stability. The findings of this study align with the broader literature on the interconnectedness of trade and geopolitical outcomes. For instance, the work of Steil and Smith, as referenced in McBride and Chatzky (2019), emphasizes the economic implications of trade deficits and the complex interplay between trade relationships and broader economic stability. Furthermore, the textual analysis of geopolitical risk measures, underscores the importance of innovative techniques in

measuring and understanding geopolitical risks, which can be applied to the study of trade and politics correlations.

A specific trajectory of the DPT is an idea of commercial peace which promotes a postulate of democratic trade and that trade is a variable of an utmost importance for the political regimes and other variables (Bremer 1993; Simon and Gartzke 1997). Being among the world's top of trade, both China and the EU maintain high flow of trade with Eurasian countries. As per the World Bank, China holds the position of the second-largest global economy, trailing the United States and surpassing Japan. According to the UNCTAD World Investment Report 2023, China maintained its status as the world's second-largest recipient of foreign direct investment (FDI) inflows, totalling US\$189 billion in 2022, marking the sixth consecutive year in this position (HKTDC 2023). The United States led in FDI inflows with US\$285 billion during the same period. Additionally, the UNCTAD World Investment Report 2023 reveals that China ranked as the world's third-largest contributor to outward FDI flows, amounting to US\$147 billion in 2022 (HKTDC 2023). China's economic indicators for Q3 2023 depict a 4.9% growth in GDP. Notably, during January-November 2023, there was a 4.3% rise in added-value industrial output, a 2.9% increase in fixed assets investment, a 7.2% uptick in retail sales, and a 0.3% inflation surge. Despite this, China managed to maintain a substantial trade surplus of US\$748.1 billion during the period.

The pivotal study by Mansfield and associates (Mansfield et al. 2000) is fundamental for understanding how a country's political regime influences its international trade. Their research reveals that trade relations between two democratic nations are more open and feature higher trade levels compared to relations between a democracy and an autocracy. Specifically, trade volume is notably lower, about 15-20%, in the latter scenario. The study covers the period from 1960 to 1990. The authors distinguish between democratic and autocratic governments based on the presence or absence of a legislative power capable of effectively curbing executive authority. They argue that the presence of legislative "ratification" of commercial policy in democracies leads to a higher likelihood for pairs of democratic countries to agree on lowering trade barriers compared to a pair involving an autocratic nation (305).

De Bruijn (2014) tested these assumptions in a study that covered 167 countries in the period 1992-2012. He confirmed that autocratic country pairs trade on average 7.86-18.8% less in comparison to democratic country pairs, which is consistent with the findings of Mansfield et al.

(2000). However, contrasting prior expectations, De Bruijn's research did not consistently show lower bilateral trade levels between mixed pairs and democratic ones. This study highlights a positive relationship between democratization and increased trade, yet its results lack the solidity observed in earlier research, suggesting the need for further examination of the interplay between democracy and trade (De Bruijn 2014, 19-23).

Christopher Balding (2011) employed a bilateral gravity trade model across 150 countries from 1950 to 1999. His research indicates that "although the democracy variables have a statistically significant impact on trade, the economic impact is minimal" (592). Additionally, transitioning from autocracy to democracy does not necessarily boost trade, whereas a shift from democracy to autocracy correlates with decreased trade. Thus, Balding concludes that the connection between democracy and trade is not robust (599).

Pollins's research (Pollins 1989) empirically tested how diplomatic relations between states affect bilateral trade. The sample included 25 countries of different levels of development observed in the period 1960-1975. His findings demonstrate that states' friendships or enmities influence their trade flows. The author concluded that countries adjust their trade ties concerning security and economic welfare, complementing Polachek's work, which showed how states adapt their conflict or cooperation behaviour to achieve the goal of economic welfare (Polachek 1980, 758).

Regarding the trade-conflict relationship, aforementioned Polachek's work (Polachek 1980) has been influential. His model illustrates how trade can enhance cooperation between states, as trading partners might refrain from conflict to avoid jeopardizing trade gains. This model was later expanded to include factors like foreign aid, contiguity, tariffs, and country size (Polachek et al. 1999).

Until now, only a limited number of studies have applied the principles of commercial liberalism to examine the trade dynamics between the EU and China in the Eurasian region (Zhanakova and Shulenbaeva 2016; Wilson 2018; Rothacher 2021). Examining trade patterns between China and the European Union (EU) across 26 countries in Eurasia, the research is prompted by the increasing importance of the vast Eurasian region in global politics and the economy.¹ Data for the analysis will be drawn from diverse sources, including the Varieties of Democracy

¹ Namely: Afghanistan, Bangladesh, Brunei, Bhutan, Cambodia, India, Indonesia, Japan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, South Korea, Lao PDR, Malaysia, Myanmar,

(V-Dem) dataset for political indicators, World Bank Data for macroeconomic metrics such as GDP, Uppsala Conflict Data Program for dispute intensity at the dyadic level, and the sScore Index for additional political stability metrics. Trade-related data will be sourced from UN Comtrade Database, WTO Stats, or Trade Map (ITC). Rigorous cross-verification and validation processes are to be applied to ensure data accuracy. Political regime type will be assessed using the Varieties of Democracy (V-Dem) dataset as the primary data source, with a particular focus on its Liberal Democracy Index (LDI). The selection of the LDI is informed by its proximity to a measurable instrument for democracy assessment, enabling a precise evaluation of democratic principles. V-Dem defines LDI as the adherence to liberal principles in a democracy, focusing on safeguarding individual and minority rights against both state and majority tyranny (V-Dem 2021). It evaluates the quality of democracy by assessing limitations on government power, achieved through constitutionally protected civil liberties, a robust rule of law, an independent judiciary, and effective checks and balances, along with the level of electoral democracy to determine the extent of liberal democratic practices (V-Dem 2021).

Temporal domain of this paper stretches between the 2007 global economic crisis and the 2022 Ukraine crisis. This time frame is relevant as it encapsulates the significant global economic downturn in 2007 and the geopolitical complexities associated with the 2022 Ukraine crisis.² Methodologically, the research employs statistical analyses, including descriptive statistics to offer a summary of key characteristics and trends, correlation analysis to examine relationships between variables, and logistic regression to model and analyse probabilities related to political stability, economic performance, or trade dynamics.

In general, that trade promotes peace is the main postulate of democratic peace idea (Hegre et al. 2010). Given that *de lege ferenda*

Mongolia, Nepal, Pakistan, Philippines, Russian Federation, Singapore, Sri Lanka, Tajikistan, Thailand, Turkmenistan, Uzbekistan, and Vietnam.

² The choice to focus on the 2007 global economic crisis is grounded in its significant repercussions on the global economy, shaping political and economic dynamics across diverse regions, including Eurasia. This period marked the EU's encounter with an economic shock due to the Global Economic Crisis that peaked in 2009. Concurrently, China heightened its economic engagement in global trade, particularly post the 2008 Olympics. The selection of the 2022 Ukraine crisis is motivated by its geopolitical importance, potential economic implications, and its capacity to impact the Eurasian countries under scrutiny.

– democracies are expected to trade more with other democratic states, rather than with autocratic states, and vice versa. There comes the commercial liberalism. The interdependence created by trade provides economic incentives to maintain peaceful relations. Countries with strong economic ties are more likely to prioritize economic cooperation over military confrontation due to the potential disruption of trade (Polachek 1980). Other significant assumption suggests that foreign aid plays a significant role in contributing to peacebuilding efforts between nations (Collier and Hoeffler 2002). This is achieved through the support of recipient countries' development and stability, thereby addressing socio-economic disparities and mitigating grievances that might otherwise lead to conflict. Investment in key areas such as education, healthcare, infrastructure, and governance is posited as a means to foster stronger and more stable societies, consequently diminishing the potential for violence and conflict. Furthermore, the Aid, Trade, and Peacebuilding Synergy hypothesis contends that foreign aid and trade are interconnected elements capable of mutually reinforcing peacebuilding initiatives.

With a specific focus on the EU, it is hypothesized that the EU's engagement in trade with Eurasian states positively correlates with the promotion of democratic principles and political stability. The EU's commitment to democratic values and economic cooperation is anticipated to contribute to the establishment of robust diplomatic ties, fostering a climate of political stability within the EU-Eurasian trade relations. Conversely, concentrating on China's interactions with Eurasian states, it is posited that China's trade activities within the region may demonstrate a nuanced approach to democratic principles. While trade interdependence may contribute to economic stability, China's engagement is expected to exhibit a lesser inclination towards promoting democratic values. Nevertheless, it is hypothesized that China's economic interactions will positively correlate with regional stability, albeit with a distinctive emphasis on non-democratic political regimes.

In light of all the above, following the logic of the basic premises of DPT and commercial liberalism (Oneal and Russett 1997), a common assumption would be that the EU will trade more with more democratic regimes, while China will trade more with more autocratic regimes. However, considering the geopolitical importance of the Eurasian region for the EU and China, as two significant trade poles in the multilateral context, the assumption of this paper is that the EU and China do not factor in the political regime type variable in the conduct of their trade relations with Eurasian countries.

THE INTERPLAY OF DEMOCRACY AND TRADE – PATTERNS OF EURASIAN TRADE WITH CHINA AND THE EU

Trade agreements and trade strategies

Driven by the goal of strengthening strategic alliances with emerging economies, and gradually transitioning from an exclusively multilateral approach, the EU prioritized Asia in its 2006 trade strategy Global Europe (Garcia 2010, 499). The EU has concluded free trade agreements (FTAs) with four out of 26 Eurasian states studied in this paper – South Korea, Singapore, Japan, and Vietnam. Trade relations between countries are governed by Partnership and Cooperation Agreements or the Generalised Scheme of Preferences (GSP). GSP facilitate political dialogue, trade, and investment, as well as cooperation in areas like culture and technology. The Generalised Scheme of Preferences grants reduced or zero tariff rates to goods from developing countries entering the EU market. Within this scheme, the Everything But Arms (EBA) initiative ensures duty-free and quota-free access to the EU market for all products from least developed countries, except weapons and ammunition.

Regarding the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), the EU's third-largest trade partner outside of Europe (following the US and China), negotiations for a region-to-region trade agreement commenced in 2007. However, negotiations paused, leading to the decision to pursue bilateral agreements instead (European Commission n. d.). The ASEAN region is of particular importance to the EU due to its sizable market of 680 million consumers and its strategic significance *vis-à-vis* the People's Republic of China. Despite the delayed conclusion of FTAs in this region, the EU primarily concentrated on negotiations with countries demonstrating substantial growth potential and those that have already established agreements with its competitors, the US and China (Garcia 2010, 509). Free trade agreements with Singapore and Vietnam have already entered into force, while the negotiations have been ongoing with Indonesia (2016), Thailand (2015) and the Philippines (2013). Negotiations with Malaysia have been on hold. Cambodia, Myanmar, and Laos benefit from the Everything But Arms scheme, while Brunei lacks a formal trade agreement with the EU, nor is it part of the EBA scheme (European Commission n. d. a).

In 2002 China concluded the Framework Agreement on China-ASEAN Comprehensive Economic Cooperation. By the end of the

decade, the Agreement on Trade in Goods (2005), Agreement on Trade in Services (2007) and Agreement on Investment (2009) came into force. China has maintained its status as ASEAN's largest trading partner since 2009 (ASEAN n. d.). In 2001, China joined the Asia Pacific Trade Agreement – the oldest preferential trade agreement in the region. In addition to the aforementioned, free trade agreements with Pakistan, Thailand, South Korea, Cambodia and Singapore have also been in force. On January 1, 2022, the Regional Comprehensive Economic Partnership came into effect, encompassing ASEAN members, Japan, South Korea, Australia, New Zealand and China, creating the largest trade bloc in history. The fifteen signatories of this agreement collectively represent nearly a third of the world's population (29.65%) and contribute to 28.7% of the world's GDP (Francois and Elsig 2021, 6).

Table 1. Free Trade Agreements (in force February 2024) between Eurasian countries and China and the EU respectively

PARTNER	CHINA	EUROPEAN UNION
BANGLADESH	Asia Pacific Trade Agreement (APTA)	
BRUNEI	ASEAN-China FTA	
CAMBODIA	China-Cambodia FTA (2022) ASEAN-China FTA	
INDIA	APTA	
INDONESIA	ASEAN-China FTA	
JAPAN		EU-Japan Economic Partnership Agreement (2019)
SOUTH KOREA	China-Korea FTA (2015)	EU-Korea FTA (2011)
LAO PDR	APTA ASEAN-China FTA	
MALAYSIA	ASEAN-China FTA	
MYANMAR	ASEAN-China FTA	
PAKISTAN	China-Pakistan FTA (2007)	
PHILIPPINES	ASEAN-China FTA	
SINGAPORE	China-Singapore FTA (2009) ASEAN-China FTA	EU-Singapore FTA (2019)
SRI LANKA	APTA	
THAILAND	ASEAN-China FTA	
VIETNAM	ASEAN-China FTA	EU-Vietnam FTA (2020)

Source: Processed by the authors (MOFCOM n. d. and European Commission n. d. c)

The markets of Japan and South Korea play a significant role in expanding China's free trade agreements network. While the trade agreement with South Korea has been operational since 2015, the negotiations for Japan-Republic of Korea-People's Republic of China Free Trade Agreement commenced in 2013 and are ongoing.

As regards the Eurasian Economic Union, China signed a Trade and Economic Cooperation Agreement with this economic organization in 2018, but it has not yet entered into force. As for the relationship between the EU and the EEU on the other hand, the European Commission held regular technical dialogues with the Eurasian Economic Commission until the Russian invasion of Ukraine in 2022. Treaty of Good-Neighbourliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation (2001) represents the basis for Sino-Russian trade and economic cooperation, while the economic cooperation between Central Asian countries and China is structured by the Belt and Road Initiative. The Central Asian region's significance to China and the BRI extends beyond enhancing trade routes to encompassing access to energy resources critical for domestic economic development and maintaining stability in the Xinjiang region (Gajić and Rajić 2023, 189). Based on data from *The World Factbook (2021)*, China's FTAs currently in force in Eurasia region cover a population of 2,499,583,604 people. When Japan, Australia, and New Zealand (signatories of the RCEP) are included in the calculation, that number exceeds 2,6 billion. In opposition, the European Union's FTAs in Eurasia cover a market of 285,058,192 consumers (CIA n. d.).

In comparing the trade strategies of China and the EU, the following stand out as key characteristics of each actor. In the initial conversations, China is only negotiating the liberalization of trade in goods, under relatively flexible conditions. Subsequent negotiation rounds encompass broader aspects such as services and investments, as evidenced in agreements reached with ASEAN. Conversely, the EU has been pursuing more comprehensive (deep) agreements from the outset, which, in addition to the economic dimension, also include political aspects, notably through the clauses on the rule of law, respect for human rights and democratic reforms. Consequently, the EU's free trade agreements are regarded as instrumental in advancing its normative agenda (Meunier and Nicolaïdis 2005). Sampson and Theuns (2023) characterise China's approach to negotiating trade agreements as gradualist. Their perspective posits that China primarily seeks economic advantages by leveraging free trade agreements for negotiation purposes (2-13).

Concerning the motives for entering into FTA, both trade actors are motivated not only by economic gains but also by political considerations. For the EU, as previously highlighted, the pursuit of commercial interests is closely linked with political factors, mainly through conditionality clauses (Sampson and Theuns 2023, 5). China's economic rationale revolves around supplying goods, maintaining a stable regional market and facilitating trade, while political aims encompass persuading neighbouring countries of its peaceful rise, garnering support for the One-China policy and fostering the necessary trust to uphold its leadership position in the region (Garcia 2010, 502-503).

Trade and political regimes

This section of the results explores the impact of EU/China trade dynamics, encompassing both imports and exports, to three distinctive variables: political regime type, the political stability of Eurasian nations, and the membership status of Eurasian countries in economic unions. Table 2 presents panel regression results between trade variables (Export and Import) and these three distinctive variables for a sample of countries from the Eurasian regions. The table shows the direction and intensity of the impact of selected variables on exports and imports.

Table 2. Correlation between trade and political regime type
– EU/China and Eurasian countries

Variable	China		EU	
	Export	Import	Export	Import
Political regime type	4.984***	7.758***	4.983***	5.229***
	0,67	1,119	0,717	0,891
Stability of democratic institutions	-0.113**	-0.254***	-0.112*	-0.125*
	0,056	0,093	0,06	0,074
Alliance membership	1.911***	3.396***	1.307***	2.395***
	0,275	0,459	0,294	0,366
R-squared	0,283	0,284	0,212	0,228
Observations	213	213	213	213

With standard errors ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1

Source: Processed by the authors.

For exports to China, the beta coefficient is notably high at 4.984 (highly significant at the 0.01 level), indicating a substantial positive impact of the intensity of exports and a specific political regime type. Importantly, this positive impact is similarly observed in the context of imports from China, with a coefficient of 7.758 (highly significant at the 0.01 level), suggesting a robust positive association between import levels and the identified political regime type. Analogous patterns are discernible in trade interactions with the EU, where both export and import relationships display significant positive correlations, with coefficients of 4.983 ($p < 0.01$) and 5.229 ($p < 0.01$) respectively. The standard errors associated with these correlation coefficients offer insights into the precision of the estimates. Additionally, the R-squared values ranging from 0.212 to 0.284 indicate a moderate to relatively high goodness of fit for the regression models, underscoring the explanatory power of the political regime type in elucidating the variance in trade variables.

In the analysis of political stability, specifically the stability of democratic institutions, and international trade with China and the European Union (EU), the results reveal noteworthy patterns as well (Table 2). For exports to China, a statistically significant weak negative correlation coefficient of -0.113 ($p < 0.05$) implies that as the stability of democratic institutions decreases, exports to China tend to increase. Similarly, imports from China exhibit a highly significant negative relationship with a correlation coefficient of -0.254 ($p < 0.01$), suggesting a stronger association between decreased democratic stability and increased imports from China. Regarding trade with the EU, both export and import relationships also demonstrate weak negative impact to democratic stability, indicated by coefficients of -0.112 ($p < 0.1$) and -0.125 ($p < 0.1$), respectively. The standard errors accompanying these coefficients provide insights into the precision of the estimates. Furthermore, the R-squared values ranging from 0.212 to 0.284 across the regression models indicate a moderate to relatively high goodness of fit, suggesting that democratic stability explains a substantial proportion of the variance in trade variables.

The examination of the correlation between economic alliance membership and trade dynamics with China and the EU is also elucidated through the findings presented in Table 2. The coefficients signify the strength and direction of the relationship between export and import variables and economic alliance membership. Notably, for exports to China, a significant positive coefficient of 1.911 (highly significant at

the 0.01 level) implies that nations participating in economic alliances tend to exhibit increased export volumes to China. A similar trend is observed in imports from China, where the coefficient is 3.396 (highly significant at the 0.01 level), suggesting a robust positive association between economic alliance membership and import levels from China. Analogously, in the context of trade with the EU, both export and import relationships exhibit significant positive correlations, with coefficients of 1.307 ($p < 0.01$) and 2.395 ($p < 0.01$) respectively. The standard errors associated with these coefficients provide insights into the precision of the estimates. Additionally, the R-squared values ranging from 0.212 to 0.228 indicate a moderate to relatively high goodness of fit for the regression models, emphasizing the explanatory power of economic alliance membership in understanding the variance in trade variables.

WHY COMMERCIAL LIBERALISM FAILS IN EURASIA

Patrick J. McDonald (2004) posits that peace is fostered not merely by trade, but by free trade. The argument centres on the removal of protective barriers in international commerce, which, in turn, diminishes the capacity of free-trading interests to curtail aggression in foreign policy. Moreover, free trade is argued to generate political support for the state. McDonald employed a series of statistical tests to substantiate the assertion that heightened levels of free trade correlate with a reduction in military conflict between states. The study delves into the historical context of World War I, utilizing it as a case study to potentially validate the core tenets of commercial liberalism. In making a theoretical distinction between trade and free trade, this author tested the hypothesis that increased protectionism augments the likelihood of interstate conflict through statistical analysis of the relationship between protectionism and conflict (McDonald 2004).

The examination of the correlation between trade dynamics and political regime types revealed a relatively uniform dispersion, particularly concerning import and export activities. The analysis of political regime quality based on *V-Dem* indicators reveals notable discrepancies across several countries in the measured period. In Afghanistan, Bangladesh, Cambodia, Indonesia, Japan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Lao PDR, Mongolia, Pakistan, Philippines, Russian Federation, Singapore, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, no significant variations in political regime quality were observed during the measured period. However,

Bhutan experienced a shift in 2007-2008, and the Republic of Korea consistently displayed discrepancies throughout the entire period. India witnessed a relative decrease from 0.37 to 0.31 in the measured period, while Malaysia exhibited a relative increase from 0.2 to 0.34. Myanmar experienced a noticeable shift from 0 to 0.3. In Nepal, significant variations exceeding 0.4 were observed. Sri Lanka displayed considerable fluctuations, and Thailand's political regime quality showed variability.

Thus, it will be observed only the countries experienced variations in their political regime type quality. Bhutan experienced variations from autocracy to anocracy with democratic qualities. However, no significant statistical correlations were registered even though they were moderate. Export and import ratio from this country to the EU has varied with export from the EU dominating over the years and multiplying. In absolute number, the EU increased its export to Bhutan from 10 million USD in 2007 to 82 million USD in 2022 (European Commission n. d. d). Until 2010, trade between Bhutan and China was almost non-existent, while in the recent years it arose to over 100 million US dollars (WITS n. d.). The export between the EU and Sri Lanka manifests a negative moderate correlation. It is noteworthy that as Sri Lanka underwent a process of democratisation, there was a discernible reduction in the EU's export activities to the aforementioned country, as indicated in Table 2. Export from China to Sri Lanka rose from modest 1,3 million USD in 2007 to more than 50 million dollars in 2022 (WITS n. d.). The analysis yielded a noteworthy observation that there exists an almost negligible or limited number of correlations between trade patterns and political regime types, indicating that both China and, somewhat counterintuitively, the European Union exhibit a lack of discernible influence from the internal political regimes of Eurasian countries. An exception to this trend is notable in the case of Sri Lanka and the EU.

In terms of membership in economic alliances, 10 of 26 observed countries are members of ASEAN, while three (Russia, Kazakhstan and Kyrgyzstan) are members of the Eurasian Economic Union (EAEU). The membership of the first-mentioned countries in ASEAN is a constant in the time period covered by our article. As for Russia, Kazakhstan and Kyrgyzstan, these countries created the Eurasian Customs Union in 2010, and since 2015 they have been part of the aforementioned economic union. In the case of the ASEAN countries, the changes in trade relations with the EU and China cannot be related to the membership of

the economic alliance, considering that it is a constant in the given period. Regarding the EAEU members, the trade data shows the following.

Concerning the EU and China trade with Kazakhstan, during 2015 and 2016 there was a decline in both imports and exports in the case of both trading partners. In the case of Kyrgyz Republic, China has recorded a trend of growth in exports to this country since 2015, with the exception of 2020. In the observed period, EU exports to Kyrgyzstan marked a significant decline during 2015 and 2016. Exports fell from the previous 400 million euros in 2014 to 269.9 million in 2015 and 237.8 million in 2016 (European Commission n. d. d; WITS n. d.). From 2010, China recorded a growth trend in its exports to Russia which was interrupted in 2015, after which continuous growth followed again until 2021. In the EU-Russian trade relations, there was a noticeable decline in the Union's exports and imports from Russia in the period 2013–2016 (European Commission n. d. d; WITS n. d.).

China's trade with the EAEU witnessed a significant decline in 2015-2016 and a somewhat milder decline during 2020 (Statista Research Department 2023). The EU and the EAEU trade turnover in the period 2008-2019 marked a sharp decline in 2009, after the world economic and financial crisis, while it reached its peak in 2012, followed by a downtrend (Luptáková 2021, 227-228). Given that Russia represents the largest share of trade relations between the EU and the EAEU, the trade barriers that the EU introduced to Russia in 2014 affected the deterioration of the trade turnover of these two economic unions (233).

The extra-EU trade flows, encompassing both imports and exports, exhibited notable dynamics within the EU. In 2019, the total trade value amounted to €4,072 billion, a twofold increase from the 2002 figures (Eurostat 2023). However, the COVID-19 pandemic led to a temporary contraction in 2020, reducing the value to €3,650 billion. Encouragingly, by 2022 and 2023, the trade rebounded significantly, reaching €4,307 billion and €5,575 billion, respectively (Eurostat, 2023). Despite the EU's considerable intra-market trade, where transactions occur within member states, the share involving non-member countries remained relatively stable. From 2002 to 2022, it marginally increased from 39.8% to 40.1% of the total trade. Notably, in 2022, key export destinations for EU goods comprised the United States, the United Kingdom, China, and Switzerland (Eurostat 2023).³

³ The top 10 export markets also included Türkiye, Japan, Norway, South Korea, Russia, and Mexico, showcasing the EU's diversified and robust trading relationships.

Commercial liberalism posits that free trade and economic cooperation is more stable and on increase if there exist political regime similarities among the trading partners. However, the findings of this paper suggest nuanced deviations from this premise, particularly concerning the trade strategies of China and the EU. China's trade strategies characterized by a gradualist approach to negotiations and a focus on economic advantages, challenge conventional commercial liberalism principles. While China initially emphasizes the liberalization of trade in goods, it gradually extends negotiations to encompass services and investments (Zakić 2020). This incremental approach underscores China's strategic use of free trade agreements (FTAs) primarily for economic gains rather than promoting broader liberal values such as human rights and democratic reforms. According to Mitić (2023), the broadening scope of Chinese statecraft beyond the Asia-Pacific region, alongside other concurrent developments such as the diminishing influence of other great powers which has a potential to lead to a transition from the "unipolar moment" to a state of multipolarity.

The pursuit of economic advantages aligns with commercial liberalism principles but diverges from the EU's normative agenda, which integrates political aspects into trade agreements. In contrast, the EU's approach to FTAs reflects a normative agenda that intertwines economic cooperation with political considerations. The EU seeks comprehensive agreements that encompass not only economic dimensions but also political values such as the rule of law and respect for human rights. This integration of political conditions into trade agreements reflects the EU's commitment to promoting liberal democratic values globally, aligning with commercial liberalism's emphasis on the interdependence of economic and political factors in fostering peace and stability. It is for these reasons that traditional postulates of commercial liberalism are fading in case of Eurasia.

CONCLUSION

This paper analysed trade cooperation across the expansive Eurasian landmass, with a particular emphasis on the theoretical underpinnings of democratic peace. The exploration spans the period from 2007 to the Ukrainian crisis in 2022, shedding light on the evolving dynamics between 26 Eurasian countries and the global actors, China and the EU. Through a meticulous examination of statistical correlations between

trade variables and political factors, this study provided a nuanced understanding of the multifaceted relationship between Eurasian nations, China, and the EU. One of the notable findings of this research is the substantial expansion of trade cooperation among the examined cases over the studied period. Despite occasional geopolitical tensions and divergent interests, the empirical evidence suggests a growing interdependence between Eurasian countries, China, and the EU. This trend underscores the resilience and adaptability of trade relationships in the face of geopolitical challenges, pointing towards a shared recognition of the mutual benefits derived from economic cooperation. The statistical analysis revealed insights into the correlation between trade dynamics and the political landscape in Eurasia. Specifically, the study demonstrated that the dynamics of export and import between the EU and Eurasian countries align closely with the stability of political regimes in the latter. This alignment suggests that political stability in Eurasian nations contributes to the development of sustained trade relations with the EU. However, the relationship with China exhibited moderately negative correlations, indicating a more complex interplay between political factors and trade dynamics in this context. The nuanced nature of these correlations highlighted the need for further investigation into the specific factors influencing trade patterns in each case. Furthermore, it is evident that trade patterns between the analysed countries and China and the EU are not homogenous. Despite shared economic alliances or political regime dynamics, variations exist at the individual country level.

This heterogeneity underscores the importance of considering country-specific factors, such as historical ties, geographical proximity, and economic structures, in understanding the nuances of trade cooperation within the Eurasian context. As we reflect on the findings of this study, it becomes evident that trade relations are not solely determined by political alliances or institutional stability. Instead, a myriad of factors, including historical legacies and economic structures, shape the evolving landscape of Eurasian trade cooperation. This paper thus set the initial groundwork for future research to delve deeper into these factors, providing a basis for a more comprehensive understanding of the interplay between politics, more specifically political regime type and trade in the Eurasian region.

REFERENCES

- ASEAN. n. d. "ASEAN-China Economic Relations." *ASEAN*. Last accessed 15 December 2023. <https://asean.org/our-communities/economic-community/integration-with-global-economy/asean-china-economic-relation/>.
- Balding, Christopher. 2011. "A re-examination of the relation between democracy and international trade." *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review* 20 (5): 585-603. doi: 10.1080/09638190903159457.
- Bremer, Stuart A. 1993. "Democracy and militarized interstate conflict, 1816–1965." *International Interactions* 18 (3): 231-249. doi: 10.1080/03050629308434806.
- CIA. n. d. "Population – 2021 World Factbook Archive." *Central Intelligence Agency*. Last accessed 15 December 2023. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/about/archives/2021/field/population/country-comparison>.
- Coppedge, Michael, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, Staffan I. Lindberg, Jan Teorell, David Altman, Michael Bernhard, et al. [V-Dem]. 2021. "V-Dem Codebook v11". Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Collier, Paul, and Anke Hoefler. 2002. "Aid, Policy and Peace: Reducing the risks of civil conflict." *Defence and Peace Economics* 13 (6): 435-450. doi: 10.1080/10242690214335.
- De Bruijn, Jurriën. 2014. "The role of regime types on bilateral trade levels." Bachelor's Thesis. Erasmus University Rotterdam.
- Doyle, Michael W. 1986. "Liberalism and World Politics." *American Political Science Review* 80 (4): 1151-1169. doi: 10.2307/1960861.
- Đorđević, Branislav, and Nenad Stekić. 2022. "Beyond China's Grand Strategy cultivation: Connectivity as neglected variable." In *The Connectivity Cooperation Between China and Europe*, eds. Liu Zuokui and Branislav Đorđević, 51-71. Routledge.
- European Commission. n. d. "Association of South East Asian Nations (ASEAN)." *European Commission*. Last accessed 15 December 2023. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/association-south-east-asian-nations-asean_en.
- European Commission. n. d. a. "EU trade by country/region." *European Commission*. Last accessed 15 December 2023. <https://policy>.

- trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions_en.
- European Commission. n. d. b. “Non-EU markets.” *European Commission*. Last accessed 15 December 2023. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/non-eu-markets>.
- European Commission. n. d. c. “Negotiations and agreements.” *European Commission*. Last accessed 15 December 2023. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/negotiations-and-agreements_en.
- European Commission. n. d. d. “EU trade statistics (including United Kingdom).” *European Commission*. Last accessed 4 January 2024. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics?includeUK=true>.
- Eurostat. 2023. “International trade in goods by partner.” *Statistics Explained*. Last accessed 4 January 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_goods_by_partner#Focus_on_EU_trade_in_goods_-_an_overview.
- Francois, Joseph, and Manfred Elsig. 2021. “Briefing: Short overview of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP).” Last accessed 15 December 2023. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI\(2021\)653625_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/653625/EXPO_BRI(2021)653625_EN.pdf).
- Gajić, Aleksandar, and Nikola Rajić. 2023. “A Decade of the Belt and Road Initiative in Central Asia: Geopolitical Perspective.” In *New Chinese Initiative for a Changing Global Security – Conference Proceedings*, eds. Nenad Stekić and Aleksandar Mitić, 185-197. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Garcia, Maria. 2010. “Fears and Strategies: The European Union, China and their Free Trade Agreements in East Asia.” *Journal of Contemporary European Research* 6 (4): 496-513. doi:10.30950/jcer.v6i4.311.
- Hegre, Håvard, John R Oneal, and Bruce Russett [Hegre et al.]. 2001. “Trade does promote peace: New simultaneous estimates of the reciprocal effects of trade and conflict.” *Journal of Peace Research* 47 (6): 763–774. doi: 10.1177/0022343310385995.
- HKTDC. 2023. “Economic and Trade Information on China.” *HKTDC Research*. Last modified 25 January 2024. <https://research.hktdc.com/en/article/MzIwNjcyMDYx>.
- Kegley, Charles Jr., and Margaret Hermann. 1996. “How Democracies Use Intervention: A Neglected Dimension in Studies of the

- Democratic Peace.” *Journal of Peace Research* 33 (3): 309-322. doi: 10.1177/0022343396033003005.
- Luptáková, Anabela. 2021. “The European Union’s Foreign Trade Cooperation with Eurasian Economic Union: Selected Indices.” *Ekonomické rozhlady – Economic Review* 50 (2): 222-236.
- Mansfield, Edward D., Helen V. Milner, and B. Peter Rosendorff [Mansfield et al.]. 2000. “Free to Trade: Democracies, Autocracies, and International Trade.” *American Political Science Review* 94 (2): 305-321. doi: 10.2307/2586014.
- McBride, James, and Andrew Chatzky. 2019. “The U.S. Trade Deficit: How Much Does It Matter?” *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/us-trade-deficit-how-much-does-it-matter>.
- McDonald, Patrick J. 2004. “Peace through Trade or Free Trade?” *Journal of Conflict Resolution* 48 (4): 547-572. doi: 10.1177/0022002704266117.
- Meunier, Sophie, and Kalypso Nikolaïdis. 2005. “The European Union as a Trade Power.” In *International Relations and the European Union*, eds. Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhooacker, 155-180. Oxford: Oxford University Press.
- Mitić, Aleksandar. 2023. “Statecraft Repertoires of China and the U.S, Before and During the Conflict in Ukraine.” *Politika nacionalne bezbednosti* 24 (1): 29-59.
- MOFCOM. n. d. “China FTA Network.” *Ministry of Commerce of the People’s Republic of China*. Last accessed 15 December 2023. <http://fta.mofcom.gov.cn/english/index.shtml>.
- Oneal, John R., and Bruce Russett. 1997. “The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence, and Conflict, 1950-1985.” *International Studies Quarterly* 41 (2): 267-294. doi: 10.1111/1468-2478.00042.
- Papadopoulos, Georgios D., Lykourgos Magafas, Konstantinos Demertzis, and Ioannis Antoniou [Papadopoulos et al.]. 2023. “Analyzing Global Geopolitical Stability in Terms of World Trade Network Analysis.” *Information* 14 (8): 442. doi: 10.3390/info14080442.
- Polachek, Solomon W. 1980. “Conflict and Trade.” *Journal of Conflict Resolution* 24 (1): 55-78. doi: 10.1177/002200278002400103.
- Polachek, Solomon W., John Robst and Yuan-Ching Chang [Polachek et al.]. 1999. “Liberalism and Interdependence: Extending the Trade-Conflict Model.” *Journal of Peace Research* 36 (4): 405-422. doi: 10.1177/0022343399036004002.

- Pollins, Brian M. 1989. "Conflict, Cooperation, and Commerce: The Effect of International Political Interactions on Bilateral Trade Flows." *American Journal of Political Science* 33 (3): 737-761. doi: 10.2307/2111070.
- Rothacher, Albrecht. 2021. "External Trade: The Roles of the EU, of the Eurasian Economic Union and of China." In *Putinomics: How the Kremlin Damages the Russian Economy*, 305-315. Cham: Springer International Publishing.
- Rummel, R. J. 2017. *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*. Routledge.
- Sampson, Michael, and Tom Theuns. 2023. "Comparing Chinese and EU trade agreement strategies: lessons for normative power Europe?" *International Relations*: 1-24. doi: 10.1177/00471178231153554.
- Simon, Michael W., and Erik Gartzke. 1996. "Political System Similarity And The Choice of Allies: Do Democracies Flock Together, or Do Opposites Attract?" *Journal of Conflict Resolution* 40 (4): 617-635. doi: 10.1177/0022002796040004005.
- Statista Research Department. 2023. "Trade turnover of Eurasian Economic Union (EAEU) countries with China from 2011 to 2021 (in billion U.S. dollars)." *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/1087430/eaeu-trade-volume-with-china/>.
- World Integrated Trade Solution [WITS]. n. d. "China trade balance, exports and imports by country 2021." *World Integrated Trade Solution*. Last accessed 4 January 2024. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2021/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>.
- Wilson, Jeanne L. 2018. "The Eurasian Economic Union and China's silk road: implications for the Russian–Chinese relationship." *European Politics and Society* 17 (sup1): 113-132. doi: 10.1080/23745118.2016.1171288.
- Zakić, Katarina. 2020. "The results and risks of China's Belt and Road investment projects in Serbia." *The Review of International Affairs* 71, 1180: 45-71.
- Zhanakova, Nazigul Nurlanovna, and Faya Ahmetovna Shulenbaeva. 2016. "Modern Trends in Trade and Economic Relations between the Eurasian Economic Union Members and China." *Journal of Advanced Research in Law and Economics* 7 (2): 442-449.

Ненад Стекић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Јована Николић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ИГРА ДЕМОКРАТИЈЕ И ТРГОВИНЕ: КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА КИНЕ И ЕУ У ЕВРОАЗИЈСКИМ ОДНОСИМА

Резиме

Ово истраживање се бави истраживањем трговинске динамике између Кине и Европске уније са једне, и 26 земаља Евроазије, са друге стране. Заснована на постулатима демократског мира и комерцијалном либерализму, студија истражује да ли и на који начин политички режими, институционална стабилност и чланство у економским савезима евроазијских држава утичу на међународне трговинске односе. Користећи мултиметодски приступ који укључује квалитативну анализу трговинских споразума и квантитативну анализу емпиријских података, истраживање има за циљ да открије обрасце и импликације на регионалну и глобалну геополитику. У сржи истраживања лежи теоријски оквир демократског мира који поставља да је мање вероватно да ће демократије улазити у оружане сукобе са другим демократијама. Ова темељна теорија сугерише да присуство демократских институција подстиче мирне односе између држава, наглашавајући демократске норме као што су транспарентност, одговорност и учешће грађана. Његова подваријанта, комерцијални либерализам проширује ову идеју предлажући да трговина подстиче економску међузависност, подстичући нације да дају предност економској сарадњи у односу на војну конфронтацију. Ове теорије служе као теоријска основа за анализу трговинских образаца и динамике унутар евроазијског региона. Методологија коришћена у овом истраживању укључује и

* Имејл-адреса: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs.

** Имејл-адреса: jovana.nikolic@diplomacy.bg.ac.rs.

квалитативну и квантитативну анализу. Квалитативно, студија испитује трговинске споразуме и стратегије које користе Кина и ЕУ у својим интеракцијама са евроазијским земљама. Ова квалитативна анализа пружа увид у мотиве и карактеристике трговинских односа, бацајући светло на шире циљеве и стратегије ових трговинских актера. Поред тога, квантитативна анализа укључује статистичке технике као што је статистичка регресија зарад испитивања корелације између трговинских варијабли (извоза и увоза) и типа политичког режима, демократске стабилности и чланства у економском савезу. Подаци се добијају из различитих извора, укључујући базу података Варијетети демократије (*Varieties of Democracy – V-Dem*), податке Светске банке, као и базе података УН Комтрејд, што обезбеђује свеобухватну анализу.

Кључни налази истраживања откривају значајне позитивне корелације између обима трговине Кине и ЕУ са Евроазијом, као и типа политичког режима, што указује да су одређени типови режима повезани са вишим нивоима обима трговине. Конкретно, демократски режими показују већи обим трговине у поређењу са ауторитарним режимима, усклађујући се са постулатима демократског мира и комерцијалног либерализма. Међутим, истраживање такође открива слабу негативну корелацију између институционалне стабилности и динамике трговине, што сугерише да како демократске институције постају мање стабилне, нивои трговине са Кином и ЕУ имају тенденцију да расту. Када је у питању чланство у економском савезу, ова варијабла је у позитивној корелацији са обимом трговине, што указује да нације које учествују у економским савезима учествују у вишим нивоима трговине са Кином и ЕУ. Аутори су потом транспоновили ове налазе у теоријску матрицу комерцијалног либерализма и дискутовали о суженој примени коју ова теорија има на примеру односа држава Евроазије са Кином и са Европском унијом. Због иницијалних напора за утврђивањем образаца трговине у периоду 2007-2022, ово истраживање допринело је дубљем разумевању сложене интеракције између демократије као значајне варијабле међународних односа, те трговине у евроазијском региону. Испитујући трговинске обрасце, споразуме и емпијске податке, студија је пружила увид у факторе који обликују међународне трговинске односе и њихове импликације на регионалну и глобалну геополитику. На крају, истраживање нагласило је важност разматрања политичких и економских фактора у анализи

динамике трговине и промовисању мирних међународних односа, посебно у евроазијском региону.

Кључне речи: теорија демократског мира, Кина, ЕУ, Евроазија, политички режим

* Овај рад је примљен 11. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

Бранкица Јанковић*

Повереник за равноправност Републике Србије

Милица Бошковић**

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ЗНАЧАЈ ПРИМЕНЕ РЕЗОЛУЦИЈЕ СБ УН 1325 У ОСТВАРИВАЊУ СТАЊА ХУМАНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Изазови са којима се друштва и државе суочавају и на националном и на глобалном нивоу данас, показују значај јачања примене концепта хумане безбедности, више него икада. Сиромаштво, неједнака доступност образовања и запошљавања, кршење људских права и насиље међу људима и друштвеним групама, дестабилизују државе, а самим тим и стубове националне безбедности. Дискриминација и насиље према једној великој групи у друштву – женама, на глобалном нивоу показала је да таква стања у друштву и нормативама не могу водити стабилности и безконфликтној будућности. Друштво које има слабе механизме одговора на насиље над женама, њихову дискриминацију у економском погледу и у шансама да се нађу на кључним позицијама у политичким и безбедносним структурама, у суштини не може разумети концепт благостања, мира и напретка. Значајан допринос превазилажењу ових укоренењих стереотипа и данас већ безбедносних изазова, даје Резолуција Савета Безбедности УН 1325 и акциони планови за њену реализацију на националном и локалном нивоу. У овом Раду приказани су резултати спровођења националних акционих планова у нашој земљи, а проистеклих из

* Имејл-адреса: brankicajankovic09@gmail.com

** Имејл-адреса: milica.boskovic@fdb.edu.rs

Резолуције 1325, познатије и као „Жене, мир и безбедност“. Захваљујући разноврсним анализама владиних и не-владиних институција, могу се сагледати досадашњи успеси, али и пружити препоруке за даље јачање механизма постизања родне равноправности и побољшања хумане безбедности у нашој земљи.

Кључне речи: Резолуција 1325, НАП, род, равноправност, безбедност

УВОД

Безбедност се може дефинисати са више аспеката; као стање, најчешће се дефинише као одсуство чинилаца угрожавања и претњи. Како Таџбакш (Tadjbakhsh 2005, 5) наводи, бити безбедан значи бити ослобођен и од страха (од физичког, сексуалног или психолошког злостављања, насиља, прогона или насилне смрти) и од оскудице (незапослености, недостатка хране или болести). Овако објашњена, безбедност је заправо најближа још првобитним идејама Копенхагеншке школе и данас широко разрађеном концепту Хумане безбедности. Познато је да је у овом концепту, референтни објекат безбедности човек – његово благостање, осећај сигурности, доступности ресурса, правде и поштовања људских права. Идеја Хумане безбедности полази од тога да су благостање и сигурност појединца и заједнице, уз опште задовољавајуће социо-економско стање и политичке слободе, једни од стубова националне безбедности. Овакво, шире посматрање појма „безбедност“ обухвата две идеје: једна је посматрање „сигурности“ које иде много даље од концепта пуке физичке безбедности у традиционално смислу, а друга да су заједнице осигуране „социјалном безбедношћу“ од изненадних поремећаја (Tadjbakhsh 2005, 5). Нестанком Гвоздене завесе и биполарне подељености светске војно-политичке сцене, фокус и друштава и доносиоца одлука помера се са глобалних и „спољних“ изазова, на оне који су постојали и у периоду Хладног рата, али нису имали примат у тадашњим безбедносним концептима и активностима. Опажање ризика указује на чиниоце угрожавања који већ делују на стабилност државе и друштва или су врло могући да се остваре. Пажњу теоретичара, али и доносиоца одлука, почињу да скрећу унутар-државни конфликти, тероризам, миграторна кретања, сиромаштво и друге, првенствено не-војне претње. Иако

је у почетку наилазио на непризнавање многих заговорника војних доктрина, концепт Хумане безбедности временом се наметнуо као правац који нуди идеје и решења за уочене изазове. Важне дебате на светском нивоу помогле су препознавању концепта Хумане безбедности као адекватног савременог приступа у борби не само против изазова унутар нација, већ и на глобалном нивоу (светско сиромаштво, климатске промене и слично). Почетком 2000-их концепт је добио на већем замаху, захваљујући дебатама о „одговорности за развој” које су покренули Канада и Јапан, стављајући Хуману безбедност на дневни ред дискусија кључних међународних организација. Панел на високом нивоу о Претњама, изазовима и променама, који је именован тадашњи Генерални секретар Уједињених нација (УН) је 2004. донео следећи закључак: „Највеће безбедносне претње са којима се данас суочавамо и суочаваћемо се у деценијама које долазе, далеко превазилазе агресивне ратове које воде државе. Оне се односе на сиромаштво, заразне болести и деградацију животне средине; ратове и насиље унутар држава; ширење и могућност употребе оружја за масовно уништење; тероризам и транснационални организовани криминал. Претње долазе како од не-државних тако и од државних субјеката и угрожавају како хуману безбедност, тако и националну” (Hudson 2010, 6). УН су активностима својих агенција, али и сарадњом са другим међународним и невладиним организацијама, снажно издигле Хуману безбедност као водилу и за разумевање и за разрешавање савремених безбедносних ризика. Хумана безбедност као стање, постала је својеврсно јавно добро.

ЗНАЧАЈ РЕЗОЛУЦИЈЕ СБ УН 1325 ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ И СТАЊЕ ХУМАНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Социо-економско благостање, владавина демократије, здрава животна средина и поштовање људских права, показали су се као кључни аспекти благостања и заједништва у друштву, а тиме и као стубови унутрашње и спољне безбедности. Један од тих аспеката – поштовање људска права – показао се, поред борбе са климатским променама, као посебан изазов за достизање у многим државама и друштвима. Различите традиције, неписане друштвене норме и обичаји, верска уверења, учинили су да део друштава и одређене суб-групе, немају иста права или чак нису исто третирани, не само

од стране државних органа, већ и у свакодневном животу. Родна неједнакост и деградација жена и данас се показује као изазов и на социолошком и на политичком нивоу, а неравноправност и неједнако поштовање полова извор је многих безбедносних ризика, како на нивоу друштва (насиље у породици, неједнакост у зарадама), тако и на глобалном нивоу (силовање жена као метод дестабилизације и деморалисање противника у рату). Од укупног броја људи који живе у сиромаштву, 70% њих чине жене (WEDO 2008, 1). Друштво и свет не могу напредовати, у било ком смислу, нити се борити за мир, уколико један значајан део заједнице – жене – немају иста права и исти приступ образовању, запослењу, праву гласа, једнаким зарадама или још горе, имају права да буду жртве насиља и кажњавања уколико својим понашањем изађу из традиционалног или верског „обрасца” жене и њене улоге.

Ради бољег разумевања проблематике полова и родне равноправности, овде ћемо, у кратким цртама, навести објашњења ових појмова. Пол је биолошка одредница, дата рођењем и указује на физиолошке и морфолошке карактеристике мушког и женског пола. Род је социолошка/друштвена одредница, атрибут, улога. Ови атрибути, улоге и могућности су друштвени конструкти и уче се кроз процес социјализације. Они су у складу са системом вредности једног друштва и мењају се са променом контекста и времена. Род дефинише однос моћи у друштву и одређује шта је друштвено очекивано, дозвољено и вредновано (UN Gender Unit 2020). Родна равноправност реферира ка једнаким правима, одговорностима и могућностима и мушкараца и жена. Равноправност не значи да ће мушкарци и жене постати једно исто, већ да њихова права, могућности и одговорности не зависе од пола са којим су се родили (UN Gender Unit 2020, 10). Родна равноправност и једнакост жена и мушкараца на свим друштвеним, пословним и политичким пољима, није феминистички хир, већ недвосмислена потреба друштва које тежи стабилности, развоју, па и стању безбедности. „Последња декада сведочи рапидним и драматичним променама у свету – од којих су многе повезане са глобализацијом. То све креира тренд данашњице пун нестабилности и повећања броја ризика, а на које су жене нарочито рањиве. Нови или појачани ризици – од финансијске нестабилности, начина запошљавања, глобалног криминала, трговине људима до унутар-државних конфликта – представљају главне изазове за светске владе” (Fakuda-Parf 2004, 35). Државе и

друштва у којима фемицид и насиље над женама нису спорадична, већ свакодневна појава, јесу на културолошком и социолошком путу насиља, које од породичног, може прерасти у међугрупно, па и према другој држави и народу. Глобална студија о Резолуцији савета безбедности УН 1325 наглашава да је превенција родно заснованог насиља кључно везана за превенцију оружаног насиља. Јачање родне равноправности и права жена је и обавеза према људским правима и кључни фактор културе мира од нивоа дома, до светске перспективе (Women International League for Peace and Freedom 2015).¹ Како УН Одељење за мировне операције истиче, три су главна стереотипа која спречавају веће учешће жена у свим, па и безбедносним пословима: 1) Родно одговорна анализа конфликта је потпуно одвојени процес од анализе тренутних конфликта; 2) Све жене имају исто виђење конфликта и 3) Мушкарци су војници, а жене су жртве. Јединица за род (Gender Unit), при овом Одељењу, превазилажење наведених стереотипа види у следећем: 1) Родно одговорна анализа конфликта значи интеграцију „родно објективног погледа“ у приступе анализи конфликта, што значи укључивање разматрања и додатних анализа у постојећу праксу; 2) Жене нису хомогена група и у њиховом размишљању улогу играју и године, образовање, национална припадност, вера, искуства, потребе, уверења. Анализе конфликта морају у обзир узети и ове разлике, а то се може постићи укључивањем жена различитих искустава и личних карактеристика; 3) „тенденција је да се девојке и жене посматрају као жртве, нарочито као жртве сексуалног насиља, али оне могу бити и војници, подршка оружаним трупама, лидери мировних покрета, док жртве могу бити и мушкарци и то и насиља и сексуалног насиља“ (UN Gender Unit 2020, 20). Када су жене и њихови гласови присутни у формалним мировним преговорима, мировни уговори ће вероватније обухватити шири круг питања Хумане безбедности, попут образовања, обука, запошљавања (Australian National Committee for UN Women 2014, 7). „Многи верују да политика коју креирају жене доноси бољитак за све. Женски мировни покрет доказао је да жене поседују моћ да артикулишу захтев за спокојем и миром и да на томе безрезервно инсистирају често губећи своје животе. А улога жена у постконфликтном опоравку је засигурно непроцењива“ (Skakun 2013, 122). Секуритизација права и положаја жена, у најбољем случају води секуритизацији области

¹ Видети: (Women International League for Peace and Freedom 2015).

људских права, мира и над-традиционалним питањима безбедности, што неупитно може помоћи оснаживању социјеталне безбедности модерних друштава. У прилог потребе једнакости жена и њиховог укључивања у безбедносне активности, Хадсон (Hudson 2010), наводи и друге примере глобалних проблема који су интегрисани у савремену безбедносну логику која почива на Хуманој безбедности – „питања попут животне средине и HIV/AIDS вируса су само неки од примера који показују како су конвенционалне концепције безбедности упитне и да изазови попут ових и сличних, привлаче пажњу и државних и не-државних и над-државних субјеката, а у циљу постизања међународне безбедности”.

Поменута Резолуција Савета Безбедности УН 1325 (у даљем тексту: Резолуција 1325) можда је најснажнији и најразрађенији механизам у процесу постизања родне равноправности, оснаживању жена и њиховом укључивању у безбедносне структуре и мировне активности, такође „Резолуција 1325 Савета безбедности Ун - Жене, мир, безбедност најзначајнији је међународни документ у области мира и безбедносне политике и правно је обавезујућа за све земље чланице Савета безбедности УН” (Janković, Vanjac i Milojević, 2022, 7).

РЕЗУЛТАТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У СПРОВОЂЕЊУ РЕЗОЛУЦИЈЕ 1325 – ЖЕНЕ, МИР И БЕЗБЕДНОСТ

Резолуција 1325 донета је 2000. године, а базирана је на Акционом програм за побољшање статуса жена у Секретаријату УН, за период 1991-1995. Првенствени циљеви овог Акционог програма био је постизање учешћа жена од 35% у Секретаријату, уз поштовање географске дистрибуције, као и успостављање јасних претпоставки за развој каријере и побољшање услова рада за женско особље. Сагледавањем ових циљева, постављених у УН још 1990-их година, уочава се наднационални напор и интерес за родном једнакошћу и већим укључивањем жена у политичка тела, који се у појединим државама ни данас не може постићи. Резолуција 1325 проширила је ове циљеве и унапредила их до нивоа да је потребно веће укључивање жена у свим институцијама одлучивања, као и у мировне преговоре и њихову имплементацију. За ове потребе Резолуција 1325 наводи да Генерални Секретаријат мора свим земљама чланицама обезбедити водиче за обуку о заштити, правима и посебним потребама жена, као и повећати фондове који су подршка овим обукама.

У циљу операционализације и спровођења Резолуције 1325, наша земља је донела два национална акциона плана (у даљем тексту: НАП [Vlada Republike Srbije 2010]), први за период 2010-2015 и други за период 2017-2020 (у даљем тексту: НАП2 [Misija OEBS-a i Ministarstvo odbrane Republike Srbije 2017]).

Као разлоге за доношење првог НАП 2010-2015, Влада републике Србије (Vlada Republike Srbije 2010) навела је:

- Обавезујући карактер Резолуције 1325,
- Уградњу родне перспективе у мировне операције и
- Посебан значај НАП за земље које су изашле из сукоба, што је случај и са нашом земљом.

У НАП се наводи да Устав Републике Србије гарантује равноправност и забрањује сваки вид дискриминације, као и да су у Миленијумским циљевима развоја Републике Србије наведени задаци попут промовисања равноправности полова, преполовљавања економске неједнакости до 2015. године и повећања заступљености жена у телима одлучивања на минимум 30%, што све коинцидира са циљевима и задацима НАП. Поред ових, НАП предвиђа развијање система заштите жена жртава насиља и система превенције насиља. За потребе спровођења НАП предвиђено је оснивање Политичког савета за спровођење НАП, Мултисекторског координационог тела, Надзорног тела за спровођење НАП и Аналитичке групе. НАП је предвидео и формирање институција „особа од поверења” (бира се тајним гласањем једно лице на нивоу једне организационе јединице) и „саветник/саветница за родну равноправност” (као саветодавно лице министра или директора).

НАП у анализи тадашњег стања у погледу заступљености жена у политичким телима и безбедносним структурама, наводи да је оно незадовољавајуће. Уз констатацију да 2009. године жене чине 51,36% укупног становништва, даље се наводи да:

- Након парламентарних избора 2008. године, жене чине 22,4% од укупног броја посланика
- Да су мушкарци у 81,5%, а жене у 18,5% на челу министарстава,
- Да је у правосуђу 1.700 жена судија, док је мушкараца 700 и
- Да је ситуација по питању заступљености жена у сектору безбедности незадовољавајућа².

² Шире видети: (Vlada Republike Srbije 2010).

У Министарству одбране и Војсци тада су, од укупног броја запослених, жене чиниле 19,5%, у Министарству унутрашњих послова 20,96%, у Управи царина 42%, а у Безбедносно-информативној Агенцији 30,74%. Војни контингент Републике Србије у мултинационалним операцијама тада је имао 17,6% жена.

Године 2013. Београдски центар за безбедносно политику анализирао је дотадашње резултате у спровођењу НАП и констатовао да стално треба градити капацитете аналитичких група, да Мултисекторско координационо тело треба да постане оперативно, растерећено политичке координације и да је потребно боље дефинисати индикаторе праћења. Као похвално изнето је да је Министарство одбране укључило аспект родне равноправности у све значајне стратешке документе и увело родно осетљив језик (Džigurski 2013). Напредак који је постигло Министарство одбране у својој анализи из 2013. године истакао је и Центар за истраживање јавних политика (Centar za istraživanje javnih politika 2013).

У Табели 1. Приказана је заступљеност жена у институцијама система безбедности у 2010. години и 2013. години, 3 године након доношења НАП, из које се може уочити остварење једног од задатака НАП.

Табела 1. Заступљеност жена (у %) у укупном броју запослених у институцијама система безбедности у 2010. и 2013. години.

ИНСТИТУЦИЈА	2010. година	2013. година
Министарство одбране	19,5%	19,36%
Министарство унутрашњих послова	20,96%	34,50%
Безбедносно-информативна агенција	30,74%	30,22%
Управа царина	42%	41,59%
Управа за извршење кривичних санкција	23,80%	43,50%

Извор: Stojković 2014.

У овом периоду, како наводи Стојковић (Stojković 2014), дошло је до укупног повећања броја жена на руководећим/командним позицијама у систему безбедности, са 14,47% на 20,72%.

Док се први НАП првенствено односио и спроводио у 12 министарстава, по препоруци Политичког савета за спровођење НАП, НАП2 донет за период 2017-2020. година, проширио је своју примену на сва тадашња министарства, четири канцеларије Владе и Републички завод за статистику. У НАП2 је наведено да је општи циљ овог акционог плана унапређење безбедности жена у друштву,

уз већу укљученост жена у очувању мира и безбедности на нивоу локалне заједнице. Као показатељи очекиваних промена доношењем другог НАП, у овом документу наведени су, између осталих:

- Број и садржај промена у нормативним актима,
- Стопа (насилне) смртности жена.

Организација за Европску сарадњу и развој (ОЕСД) је, анализирајући спровођење НАП2, 2018. године, истакла, између осталог, да је опстајање патријархата и даље препрека остварењу многих циљева, да је родна сегрегација заступљена у образовању и на тржишту рада, као и да су закони измењени, али да то није довољно како би се остварио општи циљ наведен у НАП2.

У Табели 2. приказано је учешће жена у институцијама система безбедности у 2020. години (након спровођења НАП2), уз приказ података из 2014. године (током спровођења НАП).

Табела 2. Приказ учешћа жена (у процентима) у укупном броју запослених у институцијама система безбедности

ИНСТИТУЦИЈА	2013. година	2020. година ³
Министарство одбране	19,36%	22,94%
Министарство унутрашњих послова	34,50%	25,70 %
Безбедносно-информативна агенција	30,22%	31,44%
Управа царина	41,59%	42%

Што се тиче учешћа жена на руководећим положајима у овим институцијама, анализе показују следеће податке након завршетка НАП2 2020. године:

- „У Министарству одбране и Војсци Србије заступљеност жена на руководећим дужностима износи 8,49%,
- У Министарству унутрашњих послова 18,1%,
- У Безбедносно-информативној агенцији, заступљеност крајем 2020. године износила је 7,14% на стратешком, 15,05% на средњем и 19,02% на нижем нивоу” (Јанковић, Ванјас и Милојевић, 2020, 36).

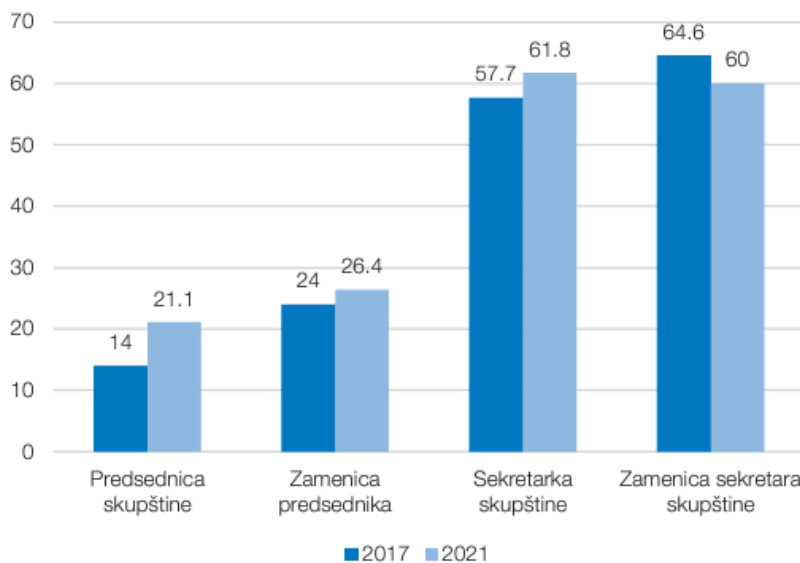
Приказани подаци показују да се учешће жена у институцијама система безбедности за период спровођења оба НАП, није

³ Извор: (Јанковић, Ванјас и Милојевић 2022).

значајно изменио или повећао, као и да није велики удео њиховог учешћа на руководећим положајима.

Када је у питању спровођење Резолуције на локалном нивоу, односно у органима локалне самоуправе, а у односу на родну заступљеност, у периоду примене другог НАП, дошло је до извесног побољшања статуса жена у органима одлучивања, „али да проценат жена као мање заступљеног пола у свим скупштинама градова и општина, још увек није достигао циљани ниво, пре свега због одређеног броја општина које нису биле обухваћене редовним локалним изборима” (Janković, Banjac i Milojević, 2022, 71)⁴. У периоду примене другог НАП, за посматрани период 2017-2021. година, на локалном нивоу уочен је и напредак у погледу броја градова, односно општина које су усвојиле Одлуку о равноправности полова. „У односу на 32,5% 2017. године, поменути документ усвојило је 40,7% јединица локалне самоуправе у Републици Србији” (Janković, Banjac i Milojević, 2022, 75). На Слици 1. приказана је заступљеност жена на кључним позицијама одлучивања у јединицама локалне самоуправе.

Слика 1. Кретање заступљености жена на неким од кључних позиција одлучивања у јединицама локалне самоуправе за период 2017-2021. година

Извор: Janković, Banjac i Milojević 2022, 71.

⁴ Усвојеним измене Закона о локалним изборима из 2020. године, прописано је да свака листа мора садржати 40% мање заступљеног пола.

Све претходно наведене анализе указују да је законска регулатива побољшана, одржани су бројни семинари и други облици едукације о родној равноправности, међутим број пријава за насиље у породици и број жена убијених у породичном или партнерском насиљу и даље је забрињавајући. Све ово показује да се дискриминација и традиционално дефинисана родна улога жене теже превазилазе у нашем друштву.

У Табелама 3. и 4. приказани су индекс хуманог развоја⁵ (Human development Index – HDI) и индекс родне неравноправности. Индекс хуманог развоја имај вредност од 0 (најлошије) до 1 (најбоље), док код индекса родне неравноправности вредности су обрнуте – 0 најбоље до 1 најлошије. У табелама су приказани и индекси за бивше републике СФРЈ и за најбоље оцењену државу у свету, како би имали увид у позицију наше земље. Подаци за HDI су приказани за период 2015-2020, што обухвата раздобље од завршетка реализације првог НАП до завршетка реализације другог НАП у нашој земљи.

Табела 3. UNDP индекс хуманог развоја, за период 2015-2020, за републике бивше СФРЈ и најбоље оцењену државу у свету.

Година/Земља	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Данска	0.936	0.943	0.944	0.942	0.946	0.947
Словенија	0.903	0.91	0.913	0.917	0.921	0.913
Хрватска	0.843	0.848	0.852	0.856	0.861	0.855
Црна Гора	0.822	0.824	0.83	0.834	0.837	0.826
Србија	0.794	0.8	0.802	0.808	0.811	0.804
Северна Македонија	0.762	0.767	0.773	0.779	0.784	0.774
БиХ	0.761	0.77	0.772	0.776	0.783	0.781

Извор: UNDP n. d.

⁵ Индикатори развијени у оквиру Human development Index -а (HDI), често користе и као показатељи стања хумане безбедности. Развио их је UNDP и основне групе показатеља односе се на БДП по глави становника, ниво и квалитет образовања, очекивани животни век.

Табела 4. UNDP индекс родне неравноправности за 2021. годину, за најбоље рангирану земљу у свету и за бивше републике СФРЈ.

Земља/Година	2021.
Данска	0.013
Словенија	0.071
Хрватска	0.093
Црна Гора	0.119
Србија	0.131
Северна Македонија	0.134
БиХ	0.136

Извор: UNDP n. d.

Подаци приказани у Табелама 3. и 4. показују да је потребно уложити више напора, нарочито имајући у обзир да се Србија налази на путу Европских интеграција, чије би смернице, упутства и подршка требало да олакшају утврђивање снажног нормативног, образовног и друштвеног пута за постизање једнакости и свеукупног бољег стања хумане безбедности.

ЗАКЉУЧАК И СМЕРНИЦЕ

Сагледавајући савремене изазове и претње, неупитно је да идеје и поставке хумане безбедности доносе одговоре и начине за достизање жељеног стања безбедности у друштву, а тиме и држави. Поред оружаних конфликта који су, на жалост као константа данашњице, свет је суочен са бројним неправдама, економским изазовима, урушавањем животне средине, непоштовањем људских права. Све ово утиче, не само на глобалну политику и безбедност, већ и на људе, појединце на нивоу њихових свакодневних живота и осећаја сигурности. Традиционалним гледиштима, религијским уверењима и патријархатом, жене су одавно стављене у много тежи и неравноправнији положај. Неразумевање једнакости свих, све до њиховог малтретирања и убистава у самим породицама, не само да показује слабости државе, већ и друштвену свест која се не мења у правцу слободе, демократичности и равноправности за све. Поврх свега, свакодневно присуство насиља над женама, мизогинија и намерно виктимизовање у оружаним сукобима, не могу водити миру у заједници и на међународном нивоу. С тога и не чуди да Резолуција 1325 настоји да снажно подржи учешће жена у сектору

безбедности, области која је по укоренењем, а и неписаним правилима друштва, везана за мушки пол. Превазилажењем предрасуда и позитивним примерима праксе која руши табуе и показује једнаку могућност и способност жена да учествују у активностима које се традиционално везују за мушкарце, попут политике, безбедности и одлучивања на највишим нивоима, на најбољи начин се ствара „нова нормалност” – једнакост полова, родна равноправност и једнаке шансе за све.

Анализе НАП и НАП2 које је спровела Република Србија показују напоре и успехе у креирању нормативе и полуга за промоцију и постизање родне равноправности у многим сферама, па и у систему безбедности. Међутим, приказани подаци и реалност насиља и фемицида, показују да је потребно уложити више напора, како би се култура дискриминације, ниподаштавања и виктимизације жена превазишла. Константно присутна мизогинија и насиље (вербално, психичко, физичко и сексуално) над женама, не може водити безконфликтном друштву и општем развоју, ако један пол и даље нема једнакост у зарадама и приступу одређеним позицијама. Самим тим, тешко је и напредовати у побољшању хумане безбедности, која генерише све битне аспекте друштва и њиховог благостања.

Потребно је креирати јасну логичку нит објашњавања и постизања родне равноправности, која ће на усмерен и јасан начин презентовати страшне, па и трагичне последице дискриминације жена, односно подизати друштвену свест о њиховој једнакости и способности да доприносе свим аспектима друштва, укључујући и социо-економске, политичке и безбедносне. Та нит мора полазити још од социјализације личности, односно васпитања и образовања, промовисања примера добре праксе, све до достизања недвосмислених стандарда и стварних уверења да способности нису одређене полом, већ личним и друштвеним факторима развоја. Нулта толеранција на насиље, укључујући и насиље над женама, на сексистичке изјаве и дискриминацију у економској сфери и запошљавању, временом ће ојачати све аспекте хумане безбедности, што ће у крајњем и само друштво осетити кроз повећану сигурност и благостање.

СПИСАК РЕФЕРЕНЦИ

- Australian National Committee for UN Women. 2014. *Women, Peace and Security: An Introductory Manual*.
- Centar za istraživanje javnih politika. 2013. *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 u Srbiji – tri godine posle*.
- Džigurski, Sever. 2013. „Praćenje i izveštavanje o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana Republike Srbije za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.” *Beogradski centar za bezbednosnu politiku*.
- Fakuda-Parr, Sakiko. 2004. “Gender, Globalization and New Threats to Human Security.” *Peace Review* 16 (1): 35–42.
- Hudson, Natalie Florea. 2010. “Gender, Human Security and the United Nations: Security Language as a Political Framework for Women.” *Political Science Faculty Publications*. Paper 53: 1-22.
- Janković, Brankica, Bogdan Banjac i Nataša Milojević. 2022. *Izveštaj o monitoringu sprovođenja NAP za primenu Rezolucije 1325 Saveta Bezbednosti Ujedinjenih Nacija – Žene, mir, bezbednost u republici Srbiji (2017-2020)*. Poverenik za ravnopravnost Republike Srbije.
- Misija OEBS-a u Srbiji i Ministarstvo odbrane Republike Srbije. 2017. *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017–2020)*. [NAP 2].
- Skakun, Zorica. 2013. „Žene, mir, bezbednost: agenda za 21. vek.” *Genero* 17: 119-135.
- Stojković, Biljana. 2014. “Rezultati unapređenja rodne ravnopravnosti u nacionalnom sistemu bezbednosti u Republici Srbiji.” *Bezbednost* 2/2014: 32-49.
- Tadjbakhsh, Shahrbanou. 2005. “Human Security: Concepts and Implications with an Application to Post-Intervention Challenges in Afghanistan.” *Les Études du CERIN*: 117-118
- The Women’s Environment and Development Organization (WEDO) with ABANTU for Development in Ghana, ActionAid Bangladesh and ENDA [WEDO]. 2008. *Gender, Climate Change and Human Security: Lessons from Bangladesh, Ghana and Senegal Prepared for ELIAMEP*.

- UN 2018. *Policy on Gender Responsive United Nations Peacekeeping Operations Section F*, Department of Peacekeeping Operations/ Department of Field Support. Poslednji pristup 20.07.2023. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/english_gender_responsive_united_nations_peacekeeping_operations_policy_1.pdf.
- UN Woman and UN Department of Economic and Social Affairs [UN Gender Unit]. 2020. "Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2020".
- UNDP. n. d. *Human Development Index and components*. Poslednji pristup 27.07.2023. <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads>
- Vlada Republike Srbije. 2010. *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010—2015)*.
- Women International League for Peace and Freedom. 2015. "Does Gender Equality Lead to Peace? Fact Sheet Building on the Global Study on 1325 (2015)." *The Global Study on the Implementation of the UNSC Resolution 1325 (UN Women)*, pristupljeno: 27.07.2023. [http://peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20\(1\).pdf](http://peacewomen.org/sites/default/files/UNW-GLOBAL-STUDY-1325-2015%20(1).pdf)

Brankica Janković*

Commissioner for Equality Republic of Serbia

Milica Bošković**

Faculty of Diplomacy and Security

THE IMPORTANCE OF SC UN RESOLUTION 1325 FOR IMPROVING THE STATE OF HUMAN SECURITY

Resume

The challenges societies and countries are facing both at the national and global level at modern times, show, more than ever, the significant impact for the implementation of the concept of human security. Poverty, unequal access to education and employment, violation of human rights and settlement among people and social groups, destabilize states, and therefore the pillars of national security. Discrimination and violence against one large group in society - women, on a global level has shown that such conditions at society and actual norms cannot lead to stability and a conflict-free future. A society that has weak response mechanisms to violence against women, their discrimination at economic terms, and at the chances to find themselves in key positions in political and security structures, basically cannot understand the concept of well-being, peace, and progress. UN Security Council Resolution 1325 and action plans for its implementation at the national and local level make a significant contribution for overcoming these entrenched stereotypes and today's security challenges. This Article presents the results of the implementation of national action plans at our country, which resulted from Resolution 1325, better known as "Women, peace and security". Thanks to the various analyzes of governmental and non-governmental institutions, it is possible to review the successes made so far, but also provided base for recommendations for further strengthening the mechanisms for achieving gender equality and improving human security in our country. At this Article, such recommendations are provided, based

* E-mail: brankicajankovic09@gmail.com

* E-mail: milica.boskovic@fdb.edu.rs.

on previously shown data and descriptive explanations about improvements and gaps at our country.

Keywords: Resolution 1325, NAP, gender, equality, security

* Овај рад је примљен 17. јула 2023. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

*Милош Јевтић**

Институт за политичке студије, Београд

КОЛЕКТИВНО СТРАДАЛНИШТВО: ФЕНОМЕН И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ**

Сажетак

Тумачења прошлости неизоставно укључују питање губитака које је одређена група доживела. Разумевање историјских патњи није проблем резервисан за одређену науку, те је могуће приступити му из различитих перспектива. У овом раду, пажња је усмерена на однос између страдања (као чињенице) и страдалништва, као начина размишљања. Прецизније, рад је концентрисан на анализу доживљаја страдања ког заступају чланови групе, његове последице на међугрупном нивоу (односи између држава и/или етничких група, односи између различитих група унутар једног друштва итд.), као и анализу контекста на које су се емпиријске студије концентрисале. Такође, рад ће указати на сложену природу страдалништва, као и на различите социо-психичке факторе у вези са овим уверењем. На крају, импликације страдалништва по актуелне међугрупне односе и сугестије за даља истраживања ће бити размотрене.

Кључне речи: колективно страдалништво, колективна сећања, међугрупни односи.

* Имејл-адреса: milos.jevtic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Прошлост је пуна криза, преврата, сукоба и револуција чији је трансформативни, али и деструктивни потенцијал немогуће преценити. Штавише, у сећањима људи доминирају управо различити преломни моменти из домена политике и ратова (Liu et al. 2005). Здраворазумски посматрано, ове историјске епизоде заузимају централно место приликом разумевања прошлости због њихових огромних последица по добробит људи.

Међутим, хегемона позиција страдања није просто последица акумулираних патњи појединаца, тим пре што су се одређене недаће одиграле (и разрешиле) у далекој прошлости. Другим речима, страдалништво је нераскидиво везано за чињеницу да су појединци припадници различитих група, са чијим се члановима и системом уверења они поистовећују (Turner et al. 1987; Haslam et al. 1999; Hogg 2007). Самим тим, судбина групе постаје и „моја” судбина, те актуелна и историјска збивања групе са собом носе снажан емотивни набој (Smith 1993; Ray, Mackie & Smith 2014).

Управо на овим претпоставкама је заснована анализа тзв. колективног страдалништва тј. „склопа уверења које негују чланови групе о опаженој намери да им се нанесе штета, са озбиљним и трајним последицама, од стране супарничке групе, при чему се изазвана патња дефинише као незаслужена тј. неправедна, а коју група није могла спречити” (Bar-Tal et al. 2009, 238). Из наведене дефиниције постаје јасно да питање страдалништва тј. представе о недаћама групе у себи истовремено укључује постојање стварних проблема кроз које је група прошла (или и даље пролази), њихову природу тј. последице по чланове, али и моралне импликације страдања тј. јасну поделу на жртве и починиоце. Свака од наведених импликација је била предмет мање или више систематске истраживачке пажње, те им је неопходно посветити адекватан простор и у овом раду.

СТРАДАЊЕ КАО ПРЕДУСЛОВ ИДЕЈЕ СТРАДАЛНИШТВА

Није потребно појашњавати да одређена група мора трпети одређена недела како би себе опажала као жртву. Међутим, треба уважити чињеницу да причињена неправда може попримити различите облике и може бити везана за различите контексте (Noor et al. 2017).

Пре свега, потребно је направити разлику између структуралног и директног насиља. Док је први облик везан за дискриминаторну праксу унутар друштва, потоњи облик је својствен ратним сукобима и њиховим злочинима, колонизацији итд. На жалост, пошто су ова два облика насиља независна, група може трпети оба вида истовремено или један за другим.

Друго, насиље се дели на основу његовог трајања: да ли је у питању био изолован чин тј. краткорочно недело или су недаће трајале дужи временски период (нпр. ропство). Истовремено, насиље може бити историјско (почетак и крај недаћа је у прошлости) или оно и даље траје.

Треће, насиље се разликује по обиму (да ли су нападнути поједини чланови или група у целини) и, на крају, по односу снага (да ли је насиље асиметрично или обе стране мање-више подједнако наносе и трпе штету).

Посебну пажњу треба усмерити и на последице насиља. С тим у вези, постоји неколико аспеката страдања: физички (рањавање, смрт и, уопштено говорећи, квалитет живота), материјални (уништавање имовине и инфраструктуре, губитак посла итд.) и културни, који подразумева угрожавање језика, обичаја, система вредности тј. „начина живота” уопште (Noog et al. 2012).

На жалост, поједини контексти представљају комбинацију готово свих описаних облика насиља, чинећи живот посебно тешким за све његове учеснике. Речено је својствено продуженим сукобима који неретко попримају генерацијске размере.

ПРОДУЖЕНИ СУКОБ КАО ПРОТОТИПСКИ КОНТЕКСТ СТРАДАЊА

Постоји неколико кључних особина продужених сукоба (Bar-Tal 1998).

Прво, они трају годинама, а некад и генерацијама. Самим тим, млађи нараштаји одрастају у клими сукоба, не знајући за другачији начин живота.

Друго, сукобљене стране се дефинишу као потпуне супротности, што води одбацивању могућности њиховог помирења.

Треће, сукобљеним странама је продужетак сукоба заправо у интересу (развој војне индустрије, хомогенизација јавног мњења, легитимизација идеологије итд.).

Четврто, продужени сукоби су изразито насилни, пошто људски и материјални губици тј. различити облици насиља (терористички акти, војне битке, расељавање становништва и слично) представљају свакодневницу.

Пето, сукоб се опажа као ситуација нулте суме, где сваки добитак супарничке стране представља уједно и „наш” губитак, и обрнуто.

Шесто, сукоб се дефинише као тоталан: друштво је у целини укључено, пошто се сукоб опажа као питање опстанка.

Седмо, продужени сукоб заузима централно место у агенди друштва (средства јавног информисања, политички челници, различите друштвене институције, али и свакодневна комуникација између чланова су „засићени” ратним збивањима).

Израелско-палестински сукоб се узима као типичан пример продуженог конфликта, те не чуди што су се истраживања о колективном страдалиштву концентрисала на њега (нпр. Shnabel, Halabi & Noor 2013; Kahalon et al. 2019). Међутим, идеја рада није детаљна анализа доживљаја страдалиштва у одређеним контекстима, већ преглед централних аспеката проблема изучавања овог феномена. Стога, након упознавања читаоца са неопходношћу објективних предуслова колективног страдалиштва, потребно је детаљније описати његову природу.

СЛОЖЕНОСТ КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА

Упростијено, колективно страдалиштво представља покушај групе да разуме тј. објасни страдање кроз које је прошла. С тим у вези, овај феномен се може проучавати из неколико перспектива (Noor et al. 2017):

- поуке које је група извукла из свог страдања („не остављај своје саплеменике на цедилу”, „морамо се бринути сами о себи јер нам нико неће прискочити у помоћ”, „не смемо дозволити да други пате као што смо ми”, „никад више” итд.); ове моралне лекције су на различите начине и кроз разне канале дељене између чланова (поруке у уџбеницима, говори политичких челника итд.),
- (ре)конструкција чина страдања – да ли је у питању био изолован чин или (готово) стална патња услед намере (скоро) свих да „нас” униште; да ли је у питању догађај из

прошлости или недаће које трају до данас; да ли је језик уопштен или наратив укључује психички набијене формулације и конкретне учеснике (нпр. „злочин против човечности” спрам „геноцид над Србима од стране хрватских усташа”),

- (пре)обликовање страдалништва (уверење да ни једна група у историји није прошла кроз такво страдање, уверење о већим жртвама у односу на противнике, негирање значаја страдања групе за њен идентитет итд.).

Треба нагласити да се описани аспекти могу преклапати (нпр. о конструкцији страдалништва може посредно закључити на основу тога како је описано страдање), те не чуди што су досадашња истраживања посебну пажњу посветила управо тематској анализи различитих уверења које чине колективно страдалништво једног друштва. С тим у вези, потребно је разликовати два општа нивоа страдалништва (Vollhardt et al. 2021).

Први ниво је везан за значај страдалништва у референтном оквиру групе. Док неки појединци инсистирају на неопходности комеморација страдања и сматрају да сваки члан групе треба да памти (дакле, да негује страдалништво), други чланови сматрају да оно не чини битан аспект њихове групне припадности, да је потребно превазићи улогу жртве, да је инсистирање на траумама заправо штетно или да се треба усмерити да друге елементе идентитета групе.

Други ниво страдалништва се односи на специфична уверења о самом страдању.

Пре свега, страдалништво може бити засновано на поређењу. Тада, чланови групе се могу сврстати у две подгрупе: прва инсистира на (а) искључивости страдања (јединствен пример, незапажен у историји) или на (б) такмичарском страдалништву („ми смо горе прошли”), док друга група уважава позицију супарника тако што негира разлике у страдању (универзалност људског искуства) или пружа нијансирану представу о сличностима и разликама у патњи зарађених страна. Исто тако, у потоњу групу спадају и појединци који инсистирају да је супарник горе прошао или особе које просто сматрају да је бесмислено уопште поредити недаће различитих група.

Друго, чланови групе могу на различите начине дефинисати временску димензију страдања: као патњу која представља готово историјску неминовност („кроз целу нашу историју, били смо жртве насиља”) или као неправедно потиснуту и/или порекнуту историјску чињеницу.

Треће, представа страдалништва се не разликује само по описима насиља и да ли трећа страна и/или супарник уважава његове последице, већ и по томе коме се приписује одговорност за недела. С тим у вези, чланови могу кривити групе у целини (негативна хомогенизација супарничких чланова) или приписивати одговорност моћницима (војсковође, политички челници итд.), што подразумева индивидуализацију кривице.

Из описа је уочљиво за која уверења се може претпоставити да су дисфункционална тј. реметилачка по међугрупне односе. Ипак, пре него што се последице различитих облика страдалништва размотре, потребно је указати на везу између колективног страдалништва и других елемената система значења групе.

КОЛЕКТИВНО СТРАДАЛНИШТВО И РЕФЕРЕНТНИ ОКВИР ГРУПЕ

Представа страдалништва је неминовно у вези са другим системима уверења и вредности које група негује. У даљем тексту, размотрени су елементи референтног оквира групе и њених чланова који су били предмет опсежније емпиријске анализе.

Пре свега, појединци којима је групна припадност посебно значајан део њихове слике о себи су снажније заступали различите антагонистичке облике страдалништва који су, заузврат, водили погоршању међугрупних односа: предрасуде према другој групи, правдање недела своје групе, неспремност на праштање и помирење и слично (Noor, Brown, & Prentice 2008; Noor et al. 2010; Bilewicz & Stefaniak 2013). С друге стране, треба имати у виду да идентификација са групом није јединствен феномен, те да природа везаности за своју групу може бити у вези са одређеним обликом колективног страдалништва. На пример, појединци склони величању своје етничке групе снажније заступају такмичарско односно искључиво колективно страдалништво (Golec de Zavala & Cichocka 2012; Vollhardt & Bilali 2015). На крају, треба нагласити и да границе групе тј. могућност укључивања супарничких страна

у једну општију категорију утиче на представу колективног страдалиштва. Тако, дефинисање групе у регионалним одредницама је умањило склоност Албанаца са КиМ да заступају такмичарско страдалиштво (Andrighetto et al. 2012).

Други значајни елемент референтног оквира групе су различита уверења (о себи, другима и стварности) које чланови групе негују. Поједностављено, групна уверења се налазе у основи одговора на питање „*шта за мене значи бити ...*”. Уверења о међугрупним односима су од посебног значаја у конфликтним ситуацијама јер уз помоћ њих чланови могу боље да разумеју сукоб и да се лакше носе са његовим последицама (Bar-Tal 2000). На жалост, та уверења готово по правилу одржавају „црно-белу” представу зараћених страна и представљају призму кроз коју се сукоб дефинише као неминовност и неопходност. Један од најдетаљније истражених склопова уверења јесте тзв. етос сукоба (Bar-Tal 1998) који, кроз осам тематски организованих ставова, систематски оправдава своју и истовремено окривљује другу страну за сукоб и његове последице. Управо је тематска сродност етоса сукоба и колективног страдалиштва оно на чему поједини истраживачи инсистирају (Bar-Tal et al. 2009). Иако етос сукоба у себи подразумева теме попут патриотизма, сигурности и слично, уверења о праведности циљева своје групе, њеном статусу жртве и негативној слици супарника су у узајамно подржавајућој вези са доживљајем колективног страдалиштва.

Трећи значајан елемент интерпретативног репертоара групе у вези са колективним страдалишtvом јесу колективна сећања тј. представе прошлости групе које негују њени чланови (Jevtić 2020; Jevtić 2023). Ова симболичка веза је донекле очекивана имајући у виду да је патња групе (у најмању руку, њен почетак) често предмет прошлости. Наиме, поједине историјске епизоде групе имају посебан значај и значење за групу, те се памте генерацијама, кроз масовне медије, уџбенике, приче у оквиру породице и слично (нпр. Liu & Hilton 2005; Wohl & van Bavel 2011; Carretero et al. 2012; Ben Nagai et al. 2013). На жалост, колективна сећања могу служити и као историјско оправдање антагонистичким уверењима (попут етоса сукоба) и мотивисати друштво да насилним средствима „наплате дугове” из прошлости (Bar-Tal 2003; Pérez & Liu 2010).

Самим тим, однос сећања и страдалиштва је један од централних проблема са којим се истраживачи из ове области сусрећу. Тако, испоставља се да група своје патње из прошлости може

претворити у културне ресурсе који постају неизоставни елемент социјалног идентитета њених чланова (Robben & Suarez–Orozco 2000). Истовремено, кроз неговање сећања на ове догађаје, чланови групе преносе и доживљај повређености и неправде будућим генерацијама (Staub & Bar–Tal 2003). Нигде веза између колективних сећања и страдалништва није тако очигледна као у случају тзв. изабране трауме: историјске епизоде дефинисане као „прототипски” пример страдања групе који чини окосницу идентитета њених чланова (Volkan 2001). Чланови који поунутрују изабрану трауму групе „наслеђују” (у различитом степену) и осећај беспомоћности и угрожености (нису у стању да се психички децентрирају од тешке прошлости), те актуелни сукоби лако бивају поистовећени са трауматичном историјом, а супарници са „архинепријатељима” групе (Volkan 1997).

Шире посматрано, доживљај колективног страдалништва може бити „заједнични именилац” тј. тема снажно присутна у различитим уверењима групе, али и осећањима које појединци, као чланови, проживљавају (нпр. Јевтић 2021). Поједини аутори (Bar–Tal 2007) с правом указују да, у ситуацијама продужених сукоба, готово сви когнитивни и афективни елементи референтног оквира групе могу здружено деловати у смеру погоршања међугрупних односа. Стога, потребно је детаљније размотрити до каквих ефеката води колективно страдалништво.

ПОСЛЕДИЦЕ КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА ПО МЕЂУГРУПНЕ ОДНОСЕ

Велики број истраживања колективног страдалништва са собом носи проблем интеграције налаза пошто су емпиријске студије неминовно усмерене на одређени аспект проблема који се јавља у одређеном контексту. У наредним редовима, пружен је покушај систематизације налаза. Међутим, ово није коначна типологија, већ само начин да се истраживачи лакше упознају са постојећом грађом о овом феномену.

Подсећање на недаће групе

Ова струја истраживања је, по правилу, испитивала утицај освешћивања историјских траума на актуелне поступке чланова и

њихове процене истих. Пошто представа страдања није била главни циљ, о колективном страдалништву се може једино посредно (и делимично) закључити на основу анализираних историјске епизоде. Без обзира на речено, налази показују да последице подсећања могу бити и позитивне и негативне по међугрупне односе.

С једне стране, свест о историјском страдању је, на нивоу групе, била у вези са заступањем пацифистичких ставова (Bouchat et al. 2017). Такође, чланови групе који су били жртве насиља показују повишену емпатију и спремност да помогну члановима других група у невољи (Vollhardt & Staub 2011). Међутим, ова морална обавеза да се помогне (вероватно проистекла из поука о историјским траумама) се теже примењује на актуелне противнике (нпр. Vollhardt 2009; Warner, Wohl & Branscombe 2014).

На жалост, већи број истраживања ипак указује на негативне последице концентрисаности на страдање групе. На пример, појединци који су чешће размишљали о историјским недаћама групе снажније су заступали теорије завере који „друге” приказују у негативном светлу (Skrodzka et al. 2022). Друго, подсећање на трауму из прошлости је умањивало осећање кривице поводом актуелних поступака групе (Wohl & Branscombe 2008) и поверење према члановима супарничких група (Rotella et al. 2013). Такође, систематско позиционирање колективног страдалништва као окоснице групног идентитета може појачати границе између група, при чему „други” бивају делегитимисани (нису патили као „ми”, „они” су узрок нашег страдања итд.), што заузврат ствара основу за развој сукоба. Последично, сукоб се уоквирава и оправдава управо доживљајем страдалништва: прошлост легитимише насилну садашњост (Bar-Tal & Cehajic–Clancy 2014).

У складу са описаним налазима су и ставови истраживача да усмереност на колективно страдалништво заправо доприноси раширивању сукоба. Прецизније, у конфликтним ситуацијама, колективно страдалништво: 1) уводи чланове у мање-више исто психичко стање, 2) пружа постојану слику о групи која може опстати дуго након завршетка сукоба, 3) праћено је снажним емоцијама попут беса, страха, саможаљења и слично, 4) аутоматски се активира услед њене емоционалне и телеолошке компоненте, 5) служи као призма за тумачење судбине чланова током сукоба, 6) наглашава разлику између сукобљених страна, 7) води закључку да противник има потенцијал да нанесе зло што одржава хроничан доживљај

претње, 8) поткрепљује опажај „нас” као жртве и 9) мотивише групу да предузме (насилне) акције како би спречила даље страдање и казнила противника за (како чланови верују) незаслужене недаће (Bar–Tal et al. 2009, 242).

Разноврсност представа о недаћама групе

Студије усмерене на различите облике колективног страдалништва у својој основи имају претпоставку да је одређена представа страдалништва у вези са одређеним последицама по међугрупне односе. У ову групу махом спадају истраживања из психологије помирења, те се проучаване последице најчешће односе на контекст сукоба.

У складу са реченим, студије доследно потврђују да се појединци који негују искључиво или такмичарско страдалништво заправо залажу за погоршање међугрупних односа: подржавају актуелни сукоб, гаје предрасуде према имигрантима и слично (Noor et al. 2012; Canetti et al. 2018; Ariely 2019). Истовремено, студије показују да су појединци који страдање дефинишу као чињеницу која се одвијала током готово целе историје групе, а која је присутна и данас, спремнији да подрже насилне поступке против актуелних противника и осећају мање кривице због истих (Schori–Eyal, Klar & Ben–Ami 2017; Schori–Eyal et al. 2017).

С друге стране, испоставља се да су појединци који заступају инклузивно страдалништво (представу која уважава тј. може обухватити зарађене стране) спремнији на побољшање међугрупних односа: залажу се за помирење и праштање, уважавање интереса супарничке стране и слично (Cohrs, McNeill & Vollhardt 2015; Noor et al. 2015; Vollhardt & Bilali 2015; Rosler & Branscombe 2019). Штавише, овај ефекат није ограничен само на актуелне или историјске супарнике, пошто студије указују на позитивну везу између инклузивног страдања и спремности појединаца да подрже особе које нису ни у каквој вези са њиховом групом (Craig & Richeson 2016; Vollhardt, Nair & Tropp 2016). Могуће је, дакле, претпоставити да се у основи спремности да се помогне налази уверење да су „они” прошли (или и даље пролазе) кроз исте или сличне тешкоће као и „ми”, те да им *треба* помоћи.

Утилитарност колективног страдалиштва

Ова струја истраживања се не бави, условно речено, нити интензитетом бављења страдањем (прва група) нити квалитетом његове представе (друга група), већ у први план ставља функције колективног страдалиштва. Прецизније, поуке настале из страдања групе се дефинишу као разлог због ког одређена представа колективног страдалиштва (у одређеном контексту) има одређене ефекте по међугрупне односе.

Добар пример оваквог приступа јесу истраживања која указују на улогу колективног страдалиштва у умањењу егзистенцијалне претње групе тј. у њеном прилагођавању и опстанку (нпр. Hirschberger & Ein-Dor 2020). Другим речима, значење колективног страдалиштва се редифинише: од феномена који најчешће ремети међугрупне односе (став који доминира у истраживањима) ка феномену који је неопходан за преживљавање групе. Када се заузме оваква перспектива, описани налази (предрасуде према другим групама, снижено поверење итд.) се не посматрају као штетне последице по међугрупне односе, већ као начини сналажења у друштвеној стварности, настали из историјских траума. У складу са реченим, испоставља се да чланови изводе добробит групе као главну поуку њеног страдања, а не моралне императиве о неопходности помоћи другима у истој или сличној невољи (нпр. Hirschberger et al. 2017). Самим тим, *a priori* подела да добре и лоше последице колективног страдалиштва не може бити валидна. Другим речима, улога колективног страдалиштва у умањењу егзистенцијалне претње групе се мора уважити као један од разлога због којих чланови виктимизирани групе показују резерву према помагању актуелних супарника (Warner et al. 2014) и „утопијским” начелима о алтруизму и праведном свету насталим из историјских патњи (нпр. Warner & Branscombe 2012).

Упркос чињеници да побројани налази нису једнозначни, описане групе истраживања се заправо допуњују. Ово је последица сложености природе колективног сећања и различитих начина на који се она може изучавати. Самим тим, будућа истраживања морају прецизирати који аспект колективног страдалиштва изучавају, у ком контексту и каква је сврха овог феномена за групу и њене односе. С друге стране, пошто колективно страдалиштво не постоји у симболичком „вакууму”, потребно је скренути пажњу и на шире импликације овог феномена и ризике његове злоупотребе.

ПОЛИТИЗАЦИЈА КОЛЕКТИВНОГ СТРАДАЛНИШТВА

Колективно страдалништво је један од феномена који има изразити мобилизациони потенцијал за друштво и његове чланове. Разлог томе је што оно садржи моралну (незаслуженост недаћа), временску (позивање на прошлост, коју је немогуће изменити) и когнитивно-афективну димензију (поуке и уверења у основи страдалништва, осећања изазвана одређеном представом патњи итд.). Самим тим, ризик идеолошке злоупотребе је неминовност.

Уопштено говорећи, политичка димензија колективног страдалништва се може дефинисати као потенцијал челника да прошлост, садашњост и будућност повежу у јасан и једноставан ток, при чему се интереси моћника приказују као потребе друштва у целини, а које бивају осујећене кроз историју. Другим речима, нагласак се ставља на покушаје популистичких челника да консолидују своју власт кроз употребу колективног страдалништва. Ови покушаји се састоје из неколико корака (Al-Ghazzi 2021). Прво, прошлост се дефинише као серија прекретница у којима постоји „црно–бела” подела на добру (по правилу, „ми”) и лошу страну. Друго, група се приказује као жртва која је пропатила услед превласти „другог” на једној од ових прекретница. На крају, наратив о успону и паду групе се користи као шаблон за тумачење садашњости („поново се налазимо на судбоносној прекретници”), при чему популистички челници таутолошки предвиђају будућност у којој ће група (тј. добро) превладати, поучена овако обликованим колективним страдалништвом.

На жалост, политичке наротивизације тј. идеолошка „слепљивања” траума из прошлости и претњи из садашњости су прилично честе. На пример, политички челници у Мађарској дефинишу Тријанонски споразум као својеврсну културну трауму. Заузврат, ова траума би требало да појача солидарност мађарског јавног мњења у актуелним покушајима (без обзира на њихову логичку неутемељеност) да се прошле недаће исправе (Sava 2020). Такође, одређене чланице ЕУ користе колективно страдалништво као ресурс у борби против појединих ЕУ агенди: челници ових држава *препричавају* страдања из 20. века стварајући представу о готово истоветној и непрекидној патњи кроз коју њихова држава пролази. Различите дискурзивне стратегије приказивања свог народа као сталне жртве,

последично, приказују заступнике датих агенди (државе чланице, челнике и слично) као „другог” који жели да нанесе зло (Vermeersch 2019). У складу са реченим су и резултати компаративне анализе неколико земаља источне Европе. Испоставља се да у земљама попут Чешке и Пољске, државни челници инсистирају на различитим историјским недаћама кроз које је њихова нација прошла (страдања у ратовима, тоталитаристички режим у оквиру Варшавског пакта, неправде почињене од стране политичког Запада) у циљу легитимизације политичких агенди и одржавања стабилне и позитивне слике нације, а у контексту различитих транзиционих криза. У овом контексту, колективно страдалништво представља метанаратив тј. општу форму у коју се уклапају и међусобно подржавају различите представе о историјским патњама карактеристичне за одређену нацију (Barton Hronešová 2022).

Међутим, треба нагласити да колективно страдалништво није просто „алатка” којом управљају моћници у циљу стицања боље контроле над друштвом. Одређени системи уверења представљају сржну одлику групе, те политички челници морају бити вођени њиховим импликацијама. На пример, симболички значај Косова и Метохије се огледа у мноштву централних одредница српског идентитета (колективно страдалништво је свакако једна од њих). Последично, културни потенцијал овог простора чини призму за оцену валидности поступака политичких челника, као и границе њихових дискурзивних позиционирања (Obradović & Howarth 2018). Самим тим, политизација колективног страдалништва се мора посматрати као дијалектичан процес у коме одређени социо-психички феномен бива обликован потребама чланова, али истовремено и водич за њихове акције, најчешће у смеру одржавања постојећег референтног оквира групе (Mukherjee, Adams & Molina 2017).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА...

Колективно страдалништво непорециво поседује огроман потенцијал за изградњу бољих међугрупних односа, али и њихово погоршање. На основу ранијих одељака је лако закључити да је смисао садржан у представама страдања групе, као и уклопљеност страдалништва у референтни оквир групе основ овог потенцијала. Међутим, указивање на способност колективног страдалништва да осмисли друштвену стварност није довољно приликом оцене утицаја овог феномена на међугрупне односе.

На пример, може се стећи поједностављен (дакле, погрешан) закључак да садржај колективног страдалништва мора бити подвргнут систематским променама у циљу стварања балансиране представе. Међутим, овај циљ не може бити универзалан: историјске чињенице несумњиво указују на то да су одређени народи били предмет до тада невиђеног страдања, како по облику, тако и по обиму (нпр. Холокауст). Да ли је умесно у тим случајевима инсистирати на умањивању патње? Другим речима, историјска заснованост колективног страдалништва мора бити размотрена упоредо са феноменолошком анализом. С друге стране, колективно страдалништво није „стерилан” феномен, те анализа његових последица по међугрупне односе неминовно укључује неколико питања:

- какав је садржај представе о страдању групе,
- ко се позива на колективно страдалништво и са којим мотивима,
- у каквој је вези колективно страдалништво са другим елементима система значења групе,
- у ком контексту се користи колективно страдалништво.

Како одговор на изолована питања није довољан, колективно страдалништво, у свој својој сложености, може се разумети једино кроз интердисциплинарни приступ. Самим тим, овај рад треба разумети као скромни позив на овакве покушаје.

ЛИТЕРАТУРА

- Al-Ghazzi, Omar. 2021. „We will be great again: Historical victimhood in populist discourse“. *European Journal of Cultural Studies*, 24(1), 45–59. DOI:10.1177/1367549420985851
- Andrighetto, Luca, et al. 2012. „Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity“. *Political Psychology*, 33(4), 513–529. doi:10.1111/j.1467–9221.2012.00887.x
- Ariely, Gal. 2019. „Collective memory and attitudes toward asylum seekers: evidence from Israel“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(5), 1084–1102. doi:10.1080/1369183x.2019.1572499
- Bar-Tal, Daniel. 1998. „Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case“. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

- Bar–Tal, Daniel. 2000. „From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis“. *Political Psychology*, 21(2), 351–365. doi:10.1111/0162–895X.00192
- Bar–Tal, Daniel. 2003. „Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence“. In Cairns, E., Roe, M.D. (Eds.) *The Role of Memory in Ethnic Conflict* (pp. 77–93). Palgrave Macmillan. doi:10.1057/9781403919823_5
- Bar–Tal, Daniel. 2007. „Sociopsychological foundations of intractable conflicts“. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430–1453. doi:10.1177/0002764207302462
- Bar–Tal, Daniel, et al. 2009. „A sense of self–perceived collective victimhood in intractable conflicts“. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229–258. doi:10.1017/S1816383109990221
- Bar–Tal, Daniel, and Sabina Cehajic-Clancy. 2014. „From Collective Victimhood to Social Reconciliation: Outlining a Conceptual Framework“. In: D. Spini, G. Elcheroth & D. Corkalo Biruski (Eds.), *War, Community, and Social Change* (pp. 125–136). Springer. doi:10.1007/978–1–4614–7491–3_8
- Barton Hronešová, Jessie. 2022. „The uses of victimhood as a hegemonic meta–narrative in eastern Europe“. *Journal of Contemporary European Studies*, 1–17. doi:10.1080/14782804.2022.2110456
- Ben Hagai, Ella et al. 2013. „Shifting away from a monolithic narrative on conflict: Israelis, Palestinians, and Americans in conversation“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19(3), 295–310. doi:10.1037/a0033736
- Bilewicz, Michał, and Anna Stefaniak. 2013. „Can a victim be responsible? Anti–Semitic consequences of victimhood–based identity and competitive victimhood in Poland“. In B. Bokus (Ed.), *Responsibility: An interdisciplinary perspective* (pp. 69–77). Matrix.
- Bouchat, Pierre, et al. 2017. „A century of victimhood: Antecedents and current impacts of perceived suffering in World War I across Europe“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 195–208. doi:10.1002/ejsp.2232
- Canetti, Daphna, et al. 2018. „Collective Trauma From the Lab to the Real World: The Effects of the Holocaust on Contemporary Israeli Political Cognitions“. *Political Psychology*, 39(1), 3–21. doi:10.1111/pops.12384

- Carretero, Mario, et al. 2012. „Students’ historical narratives and concepts about the nation“. In M. Carretero, M. Asensio & M. Rodriguez-Moneo (Eds.), *History education and the construction of national identities* (pp. 153–170). Information Age Publishing.
- Cohrs, J. Christopher, Andrew McNeill and Johanna Ray Vollhardt. 2015. „The two–sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(4), 634–647. doi:10.1037/pac0000141
- Craig, Maureen A., and Jennifer A. Richeson. 2016. „Stigma–Based Solidarity: Understanding the Psychological Foundations of Conflict and Coalition Among Members of Different Stigmatized Groups“. *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 21–27. doi:10.1177/0963721415611252
- Golec de Zavala, Agnieszka, and Aleksandra Cichocka. 2012. „Collective narcissism and anti–Semitism in Poland“. *Group Processes and Intergroup Relations*, 15(2), 213–229. doi:10.1177/1368430211420891
- Haslam, S. Alexander, et al. 1999. „Social identity salience and the emergence of stereotype consensus“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(7), 809–818. doi:10.1177/0146167299025007004
- Hirschberger, Gilad, et al. 2017. „The existential underpinnings of intergroup helping: When normative and defensive motivations collide“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(10), 1469–1484. doi:10.1177/0146167217718524
- Hirschberger, Gilad, and Tsachi Ein-Dor. 2020. „A temporal account of collective victimization as existential threat: Reconsidering adaptive and maladaptive responses“. In J. R. Vollhardt (Ed.), *The Social Psychology of Collective Victimhood* (pp. 100–119). Oxford University Press. doi:10.1093/oso/9780190875190.001.0005
- Hogg, Michael A. 2007. „Uncertainty–identity theory“. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69–126. doi:10.1016/S0065–2601(06)39002–8
- Jevtić, Miloš. 2020. „Proglas o kolektivnim sećanjima: značaj i problemi za kulturu pamćenja“. U Z. Milošević i M. Knežević (Ur.), *Govor mržnje i kultura pamćenja* (str. 373–393). Institut za političke studije.
- Jevtić, Miloš. 2021. „Uticaj međugrupnih emocija na pomirenje“. *Sociologija*, 63(1), 118–142. doi:10.2298/SOC2101118J

- Jevtić, Miloš. 2023. „Kolektivna sećanja: između istine i ubeđenja“. U A. Matijević i N. Spasojević (Ur.), *Perspektive političkih nauka u savremenom društvu* (str. 369–400). Institut za političke studije. doi:10.22182/ppnsd
- Kahalon, Rotem, et al. 2019. „Power matters: The role of power and morality needs in competitive victimhood among advantaged and disadvantaged groups“. *British Journal of Social Psychology*, 58(2), 452–472. doi:10.1111/bjso.12276
- Liu, James H., and Denis J. Hilton. 2005. „How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics“. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537–556. doi:10.1348/014466605X27162
- Liu, James H., et al. 2005. „Social Representations of Events and People in World History Across 12 Cultures“. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), 171–191. doi:10.1177/0022022104272900
- Mukherjee, Sahana, Glenn E. Adams, and Ludwin E. Molina. 2017. „A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history“. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558–587. doi:10.5964/jssp.v5i2.705
- Noor, Masi, Rupert James Brown, and Garry Prentice. 2008. „Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model“. *British Journal of Social Psychology*, 47(3), 481–495. doi:10.1348/014466607X238751
- Noor, Masi, et al. 2010. „Intergroup identity perceptions and their implications for intergroup forgiveness: The Common Ingroup Identity Model and its efficacy in the field“. *The Irish Journal of Psychology*, 31(3–4), 151–170. doi:10.1080/03033910.2010.10446332
- Noor, Masi, et al. 2012. „When suffering begets suffering the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts“. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351–374. doi:10.1177/1088868312440048
- Noor, Masi, et al. 2015. „Peace vision and its socio-emotional antecedents: The role of forgiveness, trust, and inclusive victim perceptions“. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(5), 644–654. doi:10.1177/1368430215586604

- Noor, Masi, et al. 2017. „The social psychology of collective victimhood“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121–134. doi:10.1002/ejsp.2300
- Obradović, Sandra, and Caroline Howarth. 2018. „The power of politics: How political leaders in Serbia discursively manage identity continuity and political change to shape the future of the nation“. *European Journal of Social Psychology* 48(1), 25–35. doi:10.1002/ejsp.2277
- Páez, Dario R., and James Hou-Fu Liu. 2010. „Collective Memory of Conflict“. In D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: A social Psychological perspective* (pp. 105–124). Psychology Press. doi:10.4324/9780203834091
- Ray, Devin G., Diane M. Mackie, and Eliot R. Smith. 2014. „Intergroup emotion: self-categorization, emotion, and the regulation of intergroup conflict“. In C. von Scheve & M. Salmela (Eds.), *Collective emotions* (pp. 235–250). Oxford University Press.
- Robben, Antonius CGM, and Marcelo M. Suárez-Orozco. (Eds.). 2000. *Cultures under siege: Collective violence and trauma*. Cambridge University Press.
- Rosler, Nimrod, and Nyla R. Branscombe. 2019. „Inclusivity of past collective trauma and its implications for current intractable conflict: The mediating role of moral lessons“. *British Journal of Social Psychology*, 59(1), 171–188. doi:10.1111/bjso.12336
- Rotella, Katie N., et al. 2013. „Blinding Trust: The Effect of Perceived Group Victimhood on Intergroup Trust“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(1), 115–127. doi:10.1177/0146167212466114
- Sava, Ionel Nicu. 2020. „From Political Nostalgia to Cultural Trauma? Hungary’s European Dilemma a Hundred Years After Trianon“. *Transylvanian Review*, 29(3), 42–53. doi:10.33993/tr.2020.3.03
- Schori-Eyal, Noa, Yechiel Klar, and Yarden Ben-Ami, Y. 2017. „Perpetual ingroup victimhood as a distorted lens: Effects on attribution and categorization“. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 180–194. doi:10.1002/ejsp.2250
- Schori-Eyal, Noa, et al. 2017. „The shadows of the past: Effects of historical group trauma on current intergroup conflicts“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(4), 538–554. doi:10.1177/0146167216689063

- Shnabel, Nurit, Samer Halabi, and Masi Noor. 2013. „Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity“. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 867–877. doi:10.1016/j.jesp.2013.04.007
- Skrodzka, Magdalena, et al. 2022. „Remember that we suffered!“ The effects of historical trauma on anti-Semitism prejudice“. *Journal of Applied Social Psychology*, 52(5), 341–350. doi:10.1111/jasp.12862
- Smith, Eliot R. 1993. „Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice“. In D. Mackie & D. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition and stereotyping. Interactive Processes in Group Perception* (pp. 297–315). Academic Press.
- Staub, Ervin, and Daniel Bar-Tal, D. 2003. „Genocide, mass killing, and intractable conflict: Roots, evolution, prevention and reconciliation“. In D.O. Sears, L. Huddy & R. Jervis (Eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 710–751). Oxford University Press.
- Turner, John C., et al. 1987. *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157
- Vermeersch, Peter. 2019. „Victimhood as victory: The role of memory politics in the process of de-Europeanisation in East-Central Europe“. *Global Discourse*, 9(1), 113–130. doi:10.1332/204378918X15453934506003
- Volkan, Vamik D. 1997. *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. Westview Press.
- Volkan, Vamik D. 2001. „Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity“. *Group Analysis*, 34(1), 79–97. doi:10.1177/0533316012207773
- Vollhardt, Johanna R. 2009. „The role of victim beliefs in the Israeli–Palestinian conflict: Risk or potential for peace?“. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(2), 135–159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, Johanna R., and Ervin Staub. 2011. „Inclusive altruism born of suffering: The relationship between adversity and prosocial attitudes and behavior toward disadvantaged outgroups“. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(3), 307–315. doi:10.1111/j.1939–0025.2011.01099.x

- Vollhardt, Johanna Ray, and Rezarta Bilali. 2015. „The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC“. *Political Psychology*, 36(5), 489–506. doi:10.1111/pops.12174
- Vollhardt, Johanna Ray, Rashmi Nair and Linda R. Tropp. 2016. „Inclusive victim consciousness predicts minority group members’ support for refugees and immigrants“. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(6), 354–368. doi:10.1111/jasp.12368
- Vollhardt, Johanna Ray, et al. 2021. „Beyond comparisons: The complexity and context-dependency of collective victim beliefs“. *European Journal of Social Psychology*, 51(7), 1138–1157. doi:10.1002/ejsp.2802
- Warner, Ruth H., Michael JA Wohl and Nyla R. Branscombe. 2014. „When do victim group members feel a moral obligation to help suffering others?“. *European Journal of Social Psychology*, 44(3), 231–241. doi:10.1002/ejsp.2010
- Warner, Ruth H. and Nyla R. Branscombe. 2012. „Observer perceptions of moral obligations in groups with a history of victimization“. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(7), 882–894. doi:10.1177/0146167212439212
- Wohl, Michael JA, and Nyla R. Branscombe. 2008. „Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions“. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988–1006. doi:10.1037/0022–3514.94.6.988
- Wohl, Michael JA, and Jay J. Van Bavel. 2011. „Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization“. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818–824. doi:10.1002/ejsp.844

Miloš Jevtić*

Institute for Political Studies, Belgrade

COLLECTIVE VICTIMHOOD: CONCEPT AND ITS CONSEQUENCES

Abstract

Interpretations of the past inevitably involve the issue of losses experienced by a particular group. Because no particular discipline has a monopoly on understanding historical suffering, it is possible to examine it from different aspects. In this work, attention is focused on the relationship between suffering (as a fact) and victimhood, as a way of understanding the world. More precisely, this paper examines the representation of suffering maintained by group members, its consequences at the intergroup level (relations between countries and/or ethnic groups, relations between different groups within a society, etc.) and context on which empirical studies were concentrated. Moreover, the complex nature of collective victimhood is pointed out, as well as various socio-psychological factors related to this belief system. Finally, the implications of collective victimhood for current intergroup relations and guidelines for future research are discussed.

Keywords: collective victimhood, collective memory, intergroup relations.

* E-mail: milos.jevtic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 14. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

Нена А. Васојевић*

*Институт друштвених наука,
Центар за социолошка и антрополошка истраживања*

МЕЂУНАРОДНО ОБРАЗОВАЊЕ И ДИПЛОМАТИЈА: ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ СТУДЕНАТА СТИПЕНДИСТА У ИНОСТРАНСТВУ У 21. ВЕКУ**

Сажетак

Школовање студената (стипендиста) у иностранству кроз српску историју је замишљено као кључни фактор који доприноси развоју земље порекла након завршетка школовања. Сходно потребама друштва, креатори образовних политика у земљи порекла доносили су прописе и мере које су подстицале српске студенте да се школују у иностранству, али и да се после школовања врате у матичну земљу како би својим знањем и контактима допринели друштвеном, економском, научном и културном развоју Србије. Ова традиција је кроз српску историју одржана, па и данас имамо Владине стипендисте који се школују на престижним универзитетима у свету. Како је ова тема недовољно истражена и мало заступљена у научним круговима у Србији, добили смо подстрек за ово истраживање. Анализа садржаја доступних докумената, правилника, омогућава да сагледамо начин школовања српских стипендиста у иностранству у 21. веку. Са друге стране, добијени подаци од представника „Фонда за младе таленте Републике Србије-Доситеја“ омогућавају

* Имејл-адреса: nvasojevic@idn.org.rs.

** Овај рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2024. годину уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Ово истраживање је подржао Фонд за науку Републике Србије, 1434, IS-MIGaIN.

да статистички сагледамо податке који се односе на српске студенте стипендисте који су се школовали у иностранству у периоду од 2008-2022. године. На основу добијених података може се стећи слика о профилу студената – стипендиста Владе РС „Фонда Доситеја” који се школују у иностранству данас. Овај рад даје и теоријски допринос истраживањима која анализирају значај међународне мобилности и меке дипломатије. Закључак истраживања јесте да иако је повратак у матичну земљу (Србију) (пред)услов за добијање Владине стипендије, добијени подаци указују да, за разлику од раније праксе током 19. и 20. века када су се српски студенти враћали у матицу, данас имамо скроз другачију праксу.

Кључне речи: међународно образовање, школовање стипендиста, миграција, академска мобилност

УВОД

Сврха овог рада је да на основу историјских извора, доступних правних докумената и доступних статистичких података прикажемо данашњи модел школовања српских студената стипендиста у иностранству у оквиру Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја”, као и да стекнемо слику о данашњем профилу српског студента – стипендисте који се школује у иностранству. Полазимо од теоријских оквира који наглашавају пораст међународног образовања и експанзију глобалних миграција током 21. века. Овако стање доводи до пораста теоријских и емпиријских истраживања и повећања радова из области међународног образовања, меке дипломатије, школовања стипендиста у иностранству, и сл. Аутори (Jing et al. 2020) истичу да се пораст теоријских радова из ове области уочава током 2000-их године и то највише у Аустралији, Великој Британији и САД где имамо највећи пријем међународних студента. Такође, поред пораста броја радова уочавају се и бројни термини који описују феномен школовања студената у иностранству, укључујући „међународно школовање”, „учење у иностранству”, „академску мобилност”, „студирање у иностранству”, „размену” и тако даље. У Србији се, на пример, дуго користио традиционални израз „државни питомци”, „благодетејанци” (Тргошчевић 2003; Пегишић 2012) и то за оне студенте који су бирани од стране

државе као најбољи студенти/ученици за школовање у иностранству. Први питомци на науку у иностранство послати су 1830. године од стране Кнеза Милоша Обреновића (Vasojević 2019), док су 1838/39. године послати први „државни питомци”, најбољи ученици који су потицали из сиромашних породица и њихово слање на школовање у иностранство било је плански осмишљено (Trgovčević 2003). Школовање најбољих студента имало је за циљ мењање традиционалног друштва са једне стране и стварање кадровске базе са друге стране, чиме се омогућава даљи развој образовног, друштвеног, економског система Србије и ствара аутохтона интелигенција. Уједно, ови стипендисти су били зачетници и пионири у свом друштву, јер им је било омогућено да имплементирају нове идеје, пренесу најбоље резултате и открића из различитих научних области које су развијене у иностранству (Vasojević 2019). Стипендисти тј. „млади питомци” били су у обавези да се након завршених студија врате у Србију где су преузимали најзначајнија места у државним министарствима, али су учествовали и у подизању образовног система Србије (Trgovčević 2003), тј. били су покретачи и „градитељи” модерног друштва и важни културни амбасадори. Број српских студената на престижним иностраним универзитетима увећавао се упоредо с развојем државе под обе династије, Обреновић и Карађорђевић (Vasojević, 2019), што је задржано и током 20. века упркос бројним друштвено-политичким изазовима (Bondžić 2010) пред којим се налазио читав свет, па и наша земља. Повећање броја стипендиста је директно иницирало и увећање научне и културне размене. Детаљан преглед слања српских стипендиста на школовање у иностранство, као и развој научне и културне политике Србије у 19. веку, а и током 20. века, захтевало би простор који превазилази амбиције и тему овог научног рада, а о чему су већ писали српски научници (погледати: Trgovčević 2003; Perišić 2012; Bondžić 2010; Rogać Mijatović 2014; Kolaković 2023). Међутим, треба истаћи да се са интернационализацијом образовања, али и са развојем српског друштва, термини мењају, па у домаћој литератури, али и у званичним документима, можемо наићи на термине „школовање стипендиста”, „студирање у иностранству”. Данас су се чак и ови термини постепено променили, па у иностраној литератури, као свеобухватан термин имамо „међународно школовање”. Форум о образовању у иностранству – професионално удружење са седиштем у САД – дефинише „образовање у иностранству” као

„образовање које се одвија ван матичне земље учесника” (Ogden, Streitwieser and Mol 2021). У Европи, најзаступљенији су термини „међународна мобилност студената”, „међународни студент размене”, „студирање у иностранству” и најчешће се користе за означавање привременог учење или професионалног искуства у другој земљи (Ogden, Streitwieser and Mol 2021). Са друге стране, у академској литератури се све више обраћа пажњу на улогу образовне мобилности у томе како заједнице дијаспоре расту, трансформишу се и репозиционирају у земљи где велики број постојећих стипендија обухвата прекограничну мобилност међународних студената (Phan 2023; Larsen 2016; Liu and Phan 2021). Имајући у виду различите деминације трајног или привременог напуштања матичне земље и одласка у другу земљу (иностранство/дијаспору) због школовања, у раду ћемо за описивање и разматрање овог феномена користити термин „међународно образовање”.

Међународни студенти (стипендисти) у литератури, али и у пракси, углавном су анализирани и сагледани из перспективе земље пријема где се препознају као „идеални мигранти” (Krannich and Hunger 2022, 1; према SVR 2012) који су углавном млади, високообразовани, са додатним вештинама и искуствима, и као такви су тражена квалификована радна снага за будућност (Barthelt et al. 2015). Истраживања феномена повратка високообразованих стручњака у земљу указују на то да повратници имају потенцијал да постану њена развојна снага која се базира на људском капиталу (King 2000). Нови токови миграција и брзи раст миграција (размена) високообразованих кадрова захтевају нову врсту научних истраживања. Међутим, у Србији се проблематика везана за међународно образовање парцијално изучава у оквиру различитих наука и дисциплина, у распону од социологије, демографије, економије, историје итд. Као пионира који се бави економском емиграцијом треба истаћи радове професора Владимира Гречића (погледати: Grečić 2019; Grečić 2013; Grečić 1992). Значајан допринос истраживању савремених процеса миграција, посебно су дали наши демографи и социолози (Мирјана Бобић, Слободан Цвејић, Зоран Аврамовић...) као и истраживачи Института друштвених наука, у оквиру Центра за демографска истраживања (Мирјана Рашевић, Горан Пенев, Јелена Предојевић Деспић, Владимир Никитовић, Весна Лукић). Такође, посебну пажњу заслужују и докторске дисертације у којима се обрађује феномен положаја српске интелектуалне дијаспоре

и „одлива мозгова” (Filipović 2011), као и феномен школовања српских студената стипендиста у иностранству и њихов значај на развој Србије (Vasojević 2019). Са друге стране, у свету је све више интердисциплинарних истраживања у којима су укључене читаве научноистраживачке организације које се баве истраживањима међународног образовања, стипендирања студената и њиховог утицаја на различите друштвене факторе (Maeva 2021).

МЕЂУНАРОДНО ШКОЛОВАЊЕ СТИПЕНДИСТА И ОБРАЗОВНА ДИПЛОМАТИЈА

Међународни студенти¹ одавно су део глобалне мобилности, само је брзи раст, последњих деценија, миграција (размена) високообразованих кадрова довео до тога да су све више заступљени и присутни у јавности и политичком дискурсу (Vasojević 2022, 905) као валоризовани пут ка личном развоју, успеху у каријери и репродукцији класе (Collins et al. 2017). Данас, они чине најбржу растућу групу у односу на све друге мигранте (Czaika, Hass and Villares-Varela 2018; Riano and Piguet 2016), што се може видети на основу подата Организације за економску сарадњу и развој (OECD). Током 2017. године, ван матичне земље, налазило се око 4.364.571 студента широм света, што је било три пута више у односу на 1995. годину (Jing et. al 2020, 1-2). Број студената који студирају ван матичне земље порастао је са нешто више од 2 милиона у 2000. години на више од 4,26 милиона у 2011. години (OECD 2013). Више од половине ових студената долази из земаља у развоју (OECD 2012) и бирају земље OECD-а у којима се говори енглески језик (Lanati and Thiele 2020; Vasojević 2022). Азијске земље (као што су Индија, Саудијска Арабија и Вијетнам) су највећи извор страних студената за већину земаља OECD –а, али упркос овом броју, недостају релевантне студије домаћих аутора које се баве проучавањем искустава школовања својих студената (Jing et. al 2020). Број међународних и страних терцијарних студената расте сваке године и предвиђа се да ће порастати на 8 милиона до 2025. године, док ће сваки пети студент у Сингапuru долазити из друге земље (Batalova, Shymonyak and Sugiyarto 2017). Само током 2023. године број међународних

¹ Под међународни студентима у овом раду дефинишу се они студенти који су напустили матичну земљу и преселили су се у другу (донаторску) земљу са циљем стицања академске дипломе.

студената који студирају у Аустралији повећан је за 31% у односу на претходни период, па је забележен број од 746.080² међународна студената из 162 земље (International Education Data and Research n. d.). Према овим подацима, Србија се налази на 98 месту са 69 међународних студената који се налазе на школовању у овој земљи (International Education Data and Research n. d.).

Међународно образовање има снажан утицај на каријеру студената, као и на њихов друштвени живот где се посебно ослањамо на Бурдијеове теорије о капиталу (Bourdieu 1986), који обухвата појам „хабитуса“ (облик социјализације). Економска теорија сугерише да висококвалификована имиграција генерално има позитивне резултате на привреду пријема и то омогућава лакшу међународну размену идеја, знања, добара, услуга и капитала у већој мери него нискоквалификована имиграција (Kahanec and Kralikova 2011). образовање у иностранству може се посматрати као средство за разликовање од других дипломаца и развој интеркултуралних вештина и компетенција за које се сматра да се вреднују на радном месту (Brooks and Waters 2021). Током студирања и боравка у иностранству долази до стварања нових друштвених мрежа, али и стицања интеркултуралних компетенција, развоја глобалне свести и познавање страних језика које им могу помоћи да буду „такмичари“ на тржишту рада (Di Pietro 2020). Међутим, у земљама где је запослење несигурно, боравак у иностранству за стипендисту може се посматрати као стратегија за минимизирање будућег ризика на тржишту рада (Cairns 2014, према: Waters and Brooks 2021). Са друге стране, резултати неких студија указују да по повратку у матичну земљу пре ће међународни студент бити запослен на пословима који укључују могућности за међународне мобилности од студента који се није школовао ван матичне земље (Collins et al. 2017). Многе компаније, а посебно мултинационалне компаније, заинтересоване су за дипломце са међународним образовним искуством (Fielden 2007), јер завршетком студија у иностранству, не обезбеђује се одређена путања животног тока, већ „витална коњукура“ кроз коју се даље генеришу трансформације и мобилности (Johnson-Hanks 2002, према: Collins et al., 2017).

Међународни студенти су значајна истраживачка тема у високом образовању више од 100 година (Jing et al. 2020). Без обзира на све већи значај међународних студената за друштва пријема

² Период јануар-септембар 2023.

(донаторе) и порекла (кориснике), начини њиховог личног професионалног развоја, развој научне заједнице и друштва у матичној земљи, али и у земљи примаоца су недовољно истражене теме (Vasojević 2022, 905) у српској академској заједници, па се може наићи на ретка истраживања која се баве овим феноменом међу којима се налази пројекат³ „*Међународне миграције студената у контексту Србије и (ре)конструкција идентитета: Кључна питања и елементи за јавне политике*” који је подржан од стране Фонда за науку Републике Србије, а носилац пројекта је Институт друштвених наука. Ова област на глобалном нивоу је још увек поткопана методолошким и концептуалним недостацима, јер многа истраживања су и даље углавном мала, ограничена на једну земљу и заснивају се на ограниченом узорку са одређеним генерализацијама (Ogden, Streitwieser and Mol 2021). Иако се сусрећемо са све већим бројем поузданих инструмената који се користе за истраживање образовања у иностранству, често се уочава неусклађеност у циљевима истраживања, методологији истраживања, (не)уједначеној терминологији, што условљава ограничење за вршење компаративних анализа и давања генералних закључака. Ови резултати допуњују постојећи квалитативни преглед литературе из квантитативне перспективе и пружају вредан увид и импликације за глобална истраживања везана за међународне студенте. И поред ових ограничења, цитирана литература у глобалном контексту пружа интересантне и важне податке о студентима који студирају ван својих матичних земаља (McKeown, Celaya and Ward 2021) где долази до трајних или привремених миграција. Код трајних миграцијама (млади) академски образовани људи одлазе из матичних земаља и за земље одређишта они представљају извор талената који могу помоћи у подстицању економског развоја земље (Lanati and Thiele 2020, према: Vasojević 2022) и у јавности се дефинишу као „егзодус мозга” тј. као проблем губитка високообразованих стручњака. Код привремених миграција студенти одлазе на школовање (усавршавање) „и после неког одређеног (и тачно дефинисаног) времена враћају се у матичну земљу са људским капиталом који није могао бити стечен код куће” (Vasojević 2022, 905). Међутим, процес насељавања и прилагођавања животу у новој земљи често се описује као транзиција којом се мигрант „искључује” из старог света и „укључује”

³ Пројекат се реализује у периоду 2023-2025.

у нови, тј. процес који почиње завршетком и завршава се почетком (Bridges 2003, према: Caldwell and Hyams-Ssekasi 2016,).

Такође, међународни студенти који се налазе у процесу привремене миграције могу се посматрати кроз две „различите” популације: „1) студенте који сами сnose трошкове школовања и боравка у иностранству и 2) студенте који користе средства донатора кроз различите облике стипендија како би покрили трошкове школовања и боравка у иностранству” (Vasojević 2022, 905-906). Тако аутор Дустман (Dustmann 1999) прави разлику између миграција где је време повратка егзогено (миграција по уговору) и миграција где појединац одлучује када ће се врати. Владе тј. донатори стипендија, међународне студенте третирају као драгоцен фонд будућих квалификованих радника. Мавер (2018), међутим, запажа да се методе које се користе за процену програма стипендирања у великој мери разликују, па их грубо дефинише у три категорије: микро: индивидуални исходи за стипендисту; мезо: организациони и институционални ефекти и макро: друштвени утицаји (Mawer 2018). Као таква, стипендија је постала све сложенија и софистициранија током времена (Bedenlier, Kondakci and Zawacki-Richter 2018, према: Ogden, Streitwieser and Christof Van Mol 2021; Pisarevskaya et al. 2020) због чега се стипендије разликују по многим димензијама. У релевантној иностраној литератури присутан је све већи број радова који проучавају међународно школовање кроз различите облике стипендирања, донатора и облике меке моћи.

Са друге стране, међународно школовање студената често се представља као извор повећања меке моћи једне државе (Nye 2004; McCliry 2016) где држава/влада кроз овакав облик сарадње има „способност да добије оно што жели кроз привлачност, а не кроз принуду или плаћање” (Nye 2004, 10). Интернационални образовни програми су моћни алати који су од важног значаја за анализу спољне политике једне земље (Ayhan et al. 2022; Metzgar 2016). Данас, мека дипломатија није препозната само од стране чланице ЕУ које бирају да промовишу јавну дипломатију путем образовања (Özkan 2015), већ и од развијених и великих сила, као од и мање развијених и малих земаља које верују у употребу образовања као дипломатског инструмента који може да им помогне у остварењу националних интереса, јачању свог идентитета и поверење према другим земљама (Vaxevanidou 2018). Способност једне земље да привуче међународне студенте или омогући размену је моћно оруђе јавне

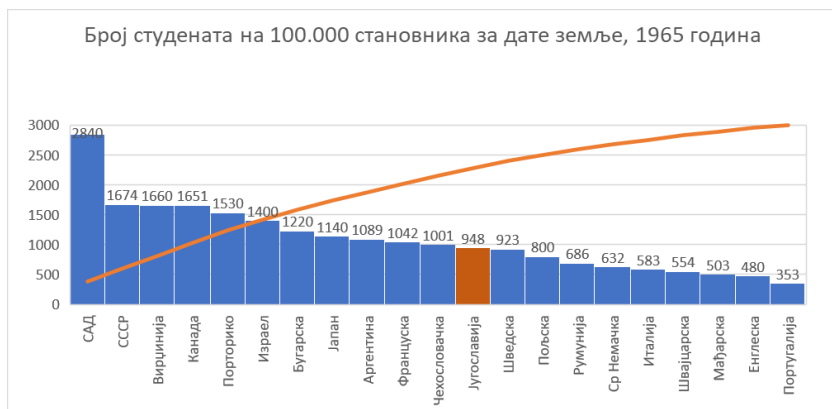
дипломатије које дугорочно доноси поврат, па улога високог образовања у спољној политици добија све значајније место, углавном због великих трансформација у глобалној економији и улоге моћи међу земљама (Lima 2007). Међутим, аутор Ане (2017) запажа да постоје три области у којима се уочава очигледна веза између међународних студената и меке моћи: „процес доношења одлуке пре путовања о постојећим имагинарима изабране земље домаћина; студирање у иностранству, са посебним фокусом на интеракцију између страних и иностраних студената, и на крају дугорочни ефекти периода у иностранству у погледу промена вредности и погледа на свет” (Bislev 2017, 84). Сви ови фактори и поделе утичу на свест научника, као и њихова поља истраживања, па последњих година све више се обраћа пажња на компарацију програма и специфичност програмских компоненти како би се истражиле те разлике које утичу на исходе образовања у иностранству (Roy et al. 2019), али „количина литературе која се директно бави везом између меке моћи и међународних студената или образовних институција је релативно ограничена и фокусирана је на описе постојећих програма размене, набрајања броја студента који су прошли процес размене, или анкете о ставовима међународних студената након школовања у иностранству” (Hong 2014; Paradise 2012).

МЕЂУНАРОДНО ОБРАЗОВАЊЕ СРПСКИХ СТУДЕНАТА У 21. ВЕКУ: ДОСИТЕЈА

Школовање српских студената стипендиста у иностранству било је замишљено као кључни фактор који доприноси формирању српске елите. Током 19. века број студената/стипендиста који је слат на школовање у иностранство мењао се у зависности од потреба државних институција и углавном су слати свршени гимназијалци (Trgovčević 2003). Ова пракса је задржана и током 20. века што се може видети на основу тадашњег правилника који датира из 1922. године (АЈ, МРКШСОС, Fond 66, f. 127, J. 401). „На школовање у иностранство слати су само свршени/дипломирани студенти и то за оне професије које су биле дефицитарне у српском систему и када се та потреба није могла остварити на домаћим универзитетима. Стипендисти су били у обавези да се одмах по завршетку студија врате у Србију и ступе на државне послове. У случају губитка стипендије, стипендисти су били у обавези да раде у државној служби

или да врате утрошени новац. Сви државни питомци били су под контролом тадашњег Министарства просвете, док контролу над стипендистима у иностранству обављало је Просветно одељење у Паризу, просветни инспектор у Прагу и Бечу” (АЈ, МРКSHSOS, Fond 66, f. 127, J. 401). Образовање и школовање стипендиста било је важно за доносиоце и креаторе политика кроз српску историју, па се евиденциона стратегија „праћења српских стипендиста” може препознати и кроз документ који датира из 1965. године, а у којем се прати „положај” и конкурентност Југославије у односу на друге развијене земље по броју студената, График 1. Различити облици државне стратегије и подршке образовању се могу препознати све до 90-их година прошлог века.

График 1. Упоредни подаци о броју студената на 100.000 становника за дате земље 1965. године.

Извор: Сопствена израда аутора на основу података [АЈ, SСOK, Fond 319, F. 59, J.75]

После паузе од петнаест година непостојања школовања српских студената стипендиста од стране државе, на иницијативу Владе РС, основан је и формиран национални Фонд за младе таленте Републике Србије, 20. јуна 2005. Наведени Фонд представља једини извор финансирања, из државног буџета, за школовање српских студената стипендиста на други и трећи степен студија ван граница Републике Србије. Фонд је основан као индиректан корисник буџетских средстава у оквиру раздела Министарства финансија (Vasojević 2019; Službeni glasnik 2005, 56, prema: Vasojević and Filipović 2017) и првобитно је деловао при Министарству просвете.

Непуне три године после његовог оснивања, преименован је у Фонд за младе таленте „Доситеја” (Vasojević 2019; Službeni glasnik, 2008: 71, према: Vasojević and Filipović, 2017) и деловао је при Министарству омладине и спорта (Vasojević 2019; Vasojević and Filipović 2017) до 2022. године од када се налази у оквиру Министарства науке, технолошког развоја и иновација (Vesković-Andelković and Vasojević 2023). Међутим, данас се на званичном сајту Фонда за младе таленте Републике Србије налази следећи навод: „Фонд за младе таленте Републике Србије налази се у саставу Министарства науке, технолошког развоја и иновација од 2008. године” (Fond za mlade talente Republike Srbije n.d.a). Ово говори о диспаритету код доносиоца јавних и образовних политика Републике Србије, јер се на званичном сајту Републике Србије, Министарству спорта може наћи други навод: „Као један од видова подршке младима са изузетним постигнућима, Влада је Одлуком о образовању Фонда за младе таленте (Odluka o obrazovanju Fonda za mlade talente Republike Srbije, 71/2008, 44/2009, 37/2011, 19/2012, 86/2012, 102/2012, 56/2013, 87/2013, 64/2014, 114/2014, 59/2015, 80/2016, 101/2016, 115/2017, 50/2018, 54/2018, 84/2018, 84/2019, 140/2020, 104/2021, 125/2021, 127/2022 i 13/2023) основала Фонд за младе таленте августа 2008. године у оквиру Министарства омладине и спорта. За финансирање подршке младим талентима кроз награђивање, стипендирање и усавршавање ученика и студената, средства у буџету Републике Србије обезбеђују се у оквиру буџетског Фонда за младе таленте који је Влада основала за те намене у складу са законом којим се уређује буџетски систем којим се додељује стипендије по спроведеном конкурс за стипендирање најбољих студената студија другог и трећег степена на универзитетима земаља чланица Европске уније и Европске асоцијације за слободну трговину (ЕФТА) и на водећим светским универзитетима – висина школарине може износити до 1.250.000,00 динара, за сваку школску годину појединачно” (Ministarstvo sporta Republike Srbije n. d.). С обзиром на значај школовања српских студената у иностранству, као и временског периода постојања Фонда за младе таленте Републике Србије „Доситеја”, данас се на званичном сајту Фонда за младе таленте Републике Србије (Fond za mlade talente Republike Srbije n.d.a) не могу наћи доступни подаци за наведени период. Детаљном претрагом сајта Омладине и спорта се

могу пронаћи појединачне Листе⁴ добитника стипендија за школске године тј. за период од 2009-2022. године. Ове листе садрже различите варијабле о добитницима стипендије, па због методолошких ограничења тешко је вршити анализу доступних података. Такође, у домаћој литератури се могу наћи ретки подаци који се односе искључиво на школовање српских стипендиста у 21. веку у иностранству (Vasojević 2019; Vasojević and Filipović 2017), као и на значај популације студената Фонда за младе таленте Републике Србије тј. Фонда „Доситеја”.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА И ИЗВОР ПОДАТАКА

Узимајући у обзир историјске податке, тренутно стање у Србији и податке које можемо пронаћи у медијима и званичним правним документима, а који се односе на *одлив мозга* младих образованих стручњака, одлучили смо се за анализу података јединог домаћег Владиног Фонда за младе таленте РС „Доситеја” захваљујући којем се српски студенти данас школују у иностранству. Такође, европске и англосаксонске земље посматрају образовање у иностранству као важан аспект високог образовања у интернационализованим друштвима које не треба да зависе од непроменљивих социо-демографских карактеристика (Netz et al. 2020), па је ово била додатна основа за дефинисање нашег циља истраживања. Примарни циљ је био да утврдимо социо-демографске карактеристике ове групе студената, као и да утврдимо које земље бирају као значајне за школовање у 21. веку што је важан елемент када се говори о међународном школовању који укључује димензију образовне дипломатије. За представљење и анализу података, у раду смо користили податке добијене од стране представника Фонда за младе таленте „Доситеја”.⁵ Добијени подаци су статистички обрађени, груписани и представљени у овом раду.

⁴ Конкурс за стипендије најбољих студената студија другог и трећег степена на Универзитетима земаља чланица Европске Уније и Европске Асоцијације за слободну трговину (ЕФТА) и на водећи Светским универзитетима, за школску годину.

⁵ Молбе за добијање података је прослеђена званичним путем на мејл Фонда за младе таленте „Доситеја”. Дана 17.02.2023. добијени су квантитативни подаци, excel фајл, путем мејла од стране представника Фонда за младе таленте.

Резултати

Статистички подаци показују да је динамика образовања српских студената у иностранству била у порасту до 2018/19 године када је дошло до смањења додељених стипендија на годишњем нивоу, График 2. Такође, на званичном сајту Фонда за младе таленте се наводи да је „овим програмом предвиђено стипендирање до 500 најбољих студената на годишњем нивоу који се рангирају у складу са Листом водећих светских универзитета” (Fond za mlade talente Republike Srbije n.d.b). Међутим, и поред тенденције пада, треба имати у виду да је у периоду од 2008⁶. до 2022. године Фонд за младе таленте „Доситеја” доделио је 5443 стипендије⁷ (Vesković-Andelković and Vasojević 2023) за међународно образовање најбољих српских студената. Такође, треба имати у виду да мањи број додељених стипендија за период 2020-2022. се може повезати са избејањем пандемије, па овај податак корелира са резултатима других земаља (Apsite-Berina et al. 2023).

График 2. Динамика укупног броја мобилних српских студената у иностранству, 2008–2022:
Корисници стипендије Фонда за младе таленте „Доситеја”

Извор: Сопствена израда аутора на основу података Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја” (Fond za mlade talente n. d. c)

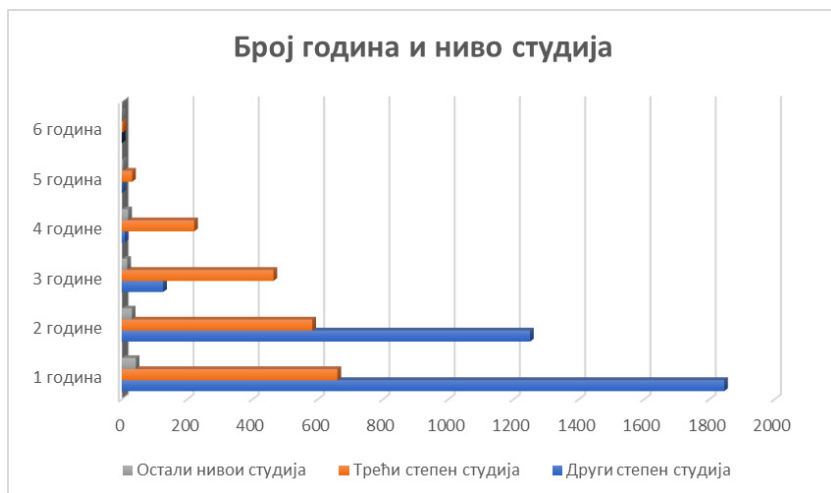
⁶ Због ограничења, недостатка статистичких података за период 2005-2008 године, период од прве три године није обухваћен овим истраживањем.

⁷ Податке треба посматрати као број додељених стипендија, а не као број стипендиста, јер неки стипендисти су добили стипендију за различите нивое студија, а не воде се као један корисник.

Полазећи од теорије мултиваријантне студије која сугерише да је утицај женског пола на вероватноћу студирања у иностранству позитиван (Netz et. al. 2020), узели смо у разматрање полну структуру нашег узорка. Диспаритет српских студената стипендиста, корисника стипендије за међународно образовање према полу није уједначен, па је заступљено 44,45% корисника мушког пола и 55,6% жена. Ауторка Лостере (Lostetter 2010) указују да су жене презаступљене у популацији иностраних студената који се образује у иностранству што уочавају и други аутори за одређене земље: у САД-у (Luo and Jamieson-Drake 2015), Италији (Di Pietro and Page 2008), Аустрији, Немачкој, Холандији и Швајцарској (Netz 2015), а што је запажено и на популацији српских студената стипендиста који су укључени у међународни облик образовања. Такође, када се говори о међународном образовању, ови подаци се могу тумачити и да су „жене више заинтересоване за учење о новим културама, а мушкарци траже брзи улазак на тржиште рада, уместо да потенцијално продуже студије кроз студирање у иностранству” (Netz et al. 2020, 32).

Српски студенти стипендисти, у највећем броју, опредељују се за изучавање техничко-технолошких наука (34%), друштвених наука (30%), природно математичких наука (17,7%), уметности (14%), медицинских наука (3,7%). Више од половине (61%) мобилних студената користи стипендију за други степен студија, мастер програме, док 37% користи стипендију за трећи степен студија (докторски, постдокторски програми). Међутим, анализом података уочава се заступљеност 19 студената који се налазе на специјализацији и 33 на основним академским студијама. Ови подаци отварају додатна питања за истраживање, јер се програмом наводи да се стипендија додељује за најбоље студенте студија другог и трећег степена на страним универзитетима. У будућим истраживањима треба истражити специфичност ове популације и утврдити да ли се ради о административним грешкама или о додатним условима по којим се додељују стипендије за овај ниво студија. Добијени подаци су и у корелацији са бројем година проведених изван Србије, па је 46,8% студената боравило само годину дана на школовању у иностранству, График 3.

График 3. Временски период школовања српских студената стипендиста у иностранству по нивоу студија

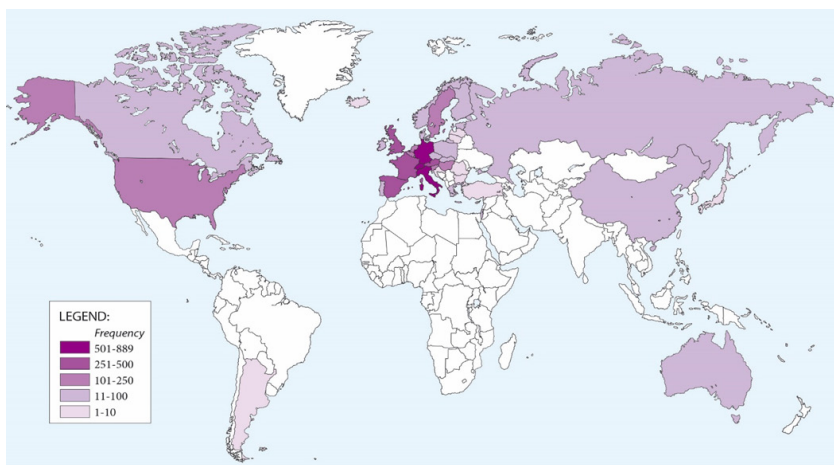

Извор: Сопствена израда аутора на основу података Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја” за период 2008-2022. (Fond za mlade talente n. d. c)

Такође, анализом је установљено да је од укупног броја додељених стипендија чак 68,1% корисника стипендије студирао на Универзитету у Београду пре одласка у иностранство, док 23,4% стипендиста је завршило неки од факултета који припадају Универзитету у Новом Саду, потом следи Универзитет у Нишу са 3,7%, Универзитет у Крагујевцу са 1,9%, док се 2,7% добитника стипендије пре одласка у иностранство школовало се на неком од приватних акредитованих факултета у Републици Србији. Оваква алокација стипендија за последицу има неравномерну регионалну заступљеност међународних студената у Србији о чему су и раније указивали аутори Васојевић и Филиповић (2017). Данас, за српске студенте, кориснике стипендије Владе Републике Србије, као крајњу дестинацију за школовање у иностранство, а на основу обрађених података, мапирали смо чак 42 земље у којима су се они образовали у периоду од 2008-2022. године. Највећим делом знање стичу у оквиру образовних институција Немачке (16,3%), Италије (14,2%), Швајцарске (12,4), Аустрије (8%) и Француске (7,5%), док су за друге земље заступљене мање фреквенције што се може видети на слици 1. Такође, уочено је да српски стипендисти за

школовање у иностранству бирају углавном једну земљу као главну дестинацију. Међутим, код 0,4% или 23 корисника стипендије, уочено је ово одступање, јер су они током образовања боравили у више земаља и стицали међународно образовање на различитим светским универзитетима.

Слика 1. Број међународних српских студената стипендиста у иностранству 2008-2022.

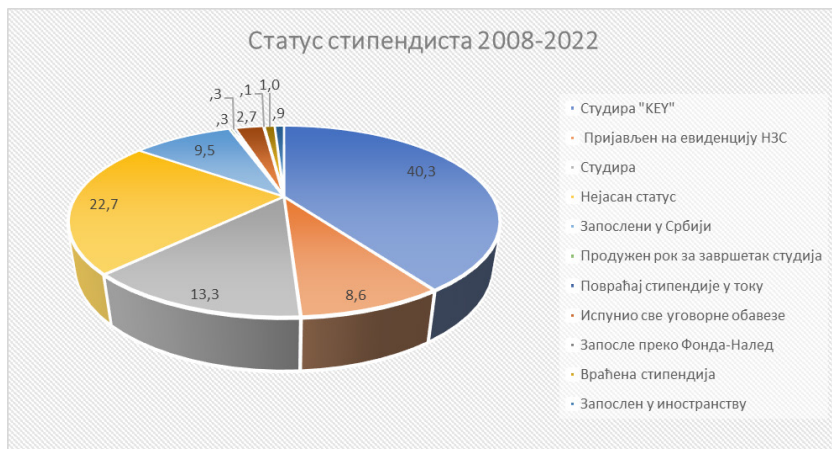
Извор: Сопствена израда аутора на основу података Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја” за период 2008-2023. (Fond za mlade talente n. d. c)

На овај начин настављена је традиција културних кругова (Vasojević and Filipović 2017; Trgovčević 2003), јер се и данас српски студенти стипендисти највише опредељују за престижне образовне институције које се налазе у Немачкој, Аустрији, Француској, Италија итд. Кроз српску историју ове земље су имале највећи утицај у формирању образовне српске елите, где уједно долази и до ефикаснијег промовисања идентитета земље домаћина међу ученицима из мање развијених средина. Такође, треба имати у виду да се данас српски студенти опредељују баш за ове земље из разлога постојања Шангајске листе најпрестижних факултета на којој су рангирани факултети наведених земаља које српски студенти препознају као важну дестинацију за стицање међународног образовања. Међутим, и Фонд за младе таленте „Доситеја” даје предност овим факултетима, „па када студенти подносе своје апликације, приликом рангирања,

у предности су они студенти који су се определили за стицање знања на неком од универзитета са Шангајске листе⁸ (Vasojević and Filipović 2017, 198), као и студенти који се опредељују за факултете са листе високошколских установа из области уметности.

С обзиром да је стипендија током времена постала све комплекснија и да се разликује по многим димензијама, међу којима се налази и димензија уговорне обавезе на којој је базиран програм Фонда за младе таленте, било је важно да у овом раду сагледамо и статус стипендиста Фонда за младе таленте „Доситеја” за период 2008-2022. година, График 4.

График 4: Статус српских студената стипендиста према евиденцији Фонда за младе таленте Републике Србије за период 2008-2022.

Извор: Сопствена израда аутора на основу података Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја” за период 2008-2022.⁹ (Fond za mlade talente n. d. c)

Добијени подаци указују да не постоји уређено системско праћење стипендиста, јер достављени подаци су једини извор (база) којим располаже надлежно Министарство. Такође, овако груписани подаци указују да Уговорна обавеза која је прописана од стране Фонда за младе таленте није имплементирана на прави начин у систем евиденције и праћења (свршених) стипендиста. Стипендисти Фонда за младе таленте „Доситеја” у обавези су да по

⁸ Academic Ranking of World Universities (ARWU) – „Шангајска листа”.

⁹ Коришћене су исте одреднице за које не постоји додатно појашњење у достављеној бази од стране Фонда.

завршетку студија заснују радни однос у Србији у трајању од најмање 5 година (Vasojević 2019; Sl. glasnik RS”, br. 71/2008, 44/2009, 37/2011, 19/2012, 86/2012, 102/2012, 56/2013, 87/2013, 64/2014, 114/2014, 59/2015, 80/2016, 101/2016, 115/2017, 50/2018, 54/2018, 84/2018, 84/2019, 140/2020, 104/2021, 125/2021, 127/2022 i 13/2023), буду у систему евиденција у Националној служби за запошљавање у трајању од три године по завршетку школовања, или инвестирају кроз програм за развој „стартап” предузећа у оквиру научно-технолошких паркова (Fond za mlade talente Republike Srbije, n.d.a). На основу доступних података можемо закључити да је после школовања у Србији запослено 515 (9,5%) стипендиста и да је 149 (2,7%) стипендиста испунило све уговорне обавезе. Такође, интересантно је да се 1238 (22,7%) стипендиста води под ставком „нејасан статус”, док остали параметри нису јасни за научну анализу.

ЗАКЉУЧАК

Овај рад идентификовао је популацију српских студената који се школују у иностранству у 21. веку као стипендисти Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја”. Извршена је и анализа популације према социо-демографским карактеристикама. Истраживање је имало за циљ да се фокусира на избор земље домаћина од стране српских студената, на академски профил српског међународног студента, а не на факторе који објашњавају социо-демографске разлике у вероватноћи опредељења за студирање у иностранству. Анализа правних аката и квантитативних података указује да се програм стипендије Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја” налази у недефинисаном академском простору, негде између развоја, образовања и јавне дипломатије, што је уочено и код иностраних аутора када се говори о академској мобилности односу меке дипломатије (видети: Kent 2018). Добијени подаци указују да највећи број корисника стипендије, пре одласка у иностранство, завршава основне студије на неком од факултета Универзитета у Београду што указује на постојање академске инклузије унутар академске заједнице Србије. Анализом података уочено је да се за студије у иностранству највише опредељују жене (55,6%) што је у складу са међународним студијама које запажају сличан феномен. Највећи број стипендија је додељен за други степен студија – мастер студије (61%), и у корелацији са овим податком је и период

проведен у иностранству, па су најзаступљенији студенти који су били на школовању изван Србије од годину дана (46,8%). Период од годину дана је минималан временски период који је потребан да студент/научник проведе у земљи пријема, где се очекује да ће стећи позитивне утиске о нацији домаћина, њеним људима, да ће након повратка у домовину одржавати стечене контакте, али и да ће створити путеве утицаја и могућности за актере из владе, академског или приватног сектора из земље домаћина (Enfield 2019). Данас, српски стипендисти се школују у чак 42 земље и бирају најпрестижније факултете са Шангајске листе. Такође, анализирани подаци указују да у Србији политика образовања има за циљ образовање младих талената у иностранству у економско развијеним земљама, али истовремено и поред уговорне обавезе не постоји осигуравање да ће се ова група студената стипендиста вратити у земљу, што се види и на основу добијених података. Ови подаци нису усклађени са образовном историјом школовања српских стипендиста у иностранству када су сви стипендисти били укључени у радне токове своје земље, и када је стипендија била средство да се кроз међународно школовање придобију дугорочни пријатељи у сврхе јавне дипломатије, или побољшања и изградње националних система високог образовања. Данас, Влада Републике Србије користи буџетска средства за међународно образовање студената, док по окончању образовног циклуса не користи образовно оформљен кадар који јој стоји на располагању. Такође, подаци указују да данас немамо јасну слику о томе колико је укупно студената добило стипендију, јер када се анализирају подаци о награђеним стипендистима, нигде се не врши расподела према критеријуму: нови корисници стипендија и стари корисници стипендија (Vasojević 2019) који настављају своје међународно школовање што је уочено и у претходним истраживањима ове популације. На основу добијених података можемо говорити само о укупном броју додељених стипендија, а не о броју корисника. Јасно је да креатори политике последњих година теже решавању „слепих тачака” које су везане за пројекат школовања српских студената у иностранству, али решавање празнина, недостатака, који су препознати у евиденцији српских студената стипендиста тешко ће бити решиви без укључивања академске заједнице и прикупљања података путем софистицираних лонгитудиналних и међународно компаративни алата. Међутим, не треба занемарити препознате димензије које стипендију

„Доситеја” категоришу као међународну стипендију, са обележјима меке моћи; у самом програму препознаје се национални интерес који Киркланд (2018) дефинише као жељу донатора да попуни одређене вештине или друге недостатке на тржишту рада, где су корисници охрабрени (или чак обавезни) да буду у земљи донатора. Уочава се и димензија „заслуга”: Стипендија се додељују најспособнијим кандидатима, без обзира на њихово лично порекло или могући утицај на национална обележја (Kirkland 2018). Такође, с обзиром да се овде ради о популацији српских студената стипендиста у даљим истраживањима треба проширити листу социо-демографских фактора како би се испитао степен до којег искуства студирање у иностранству – позитивно и негативно – варирају у зависности од социо-демографске димензије и групе.

СПИСАК РЕФЕРЕНЦИ

- Ayhan, Kadir Jun, Moamen Gouda, and Hyelim Lee [Ayhan]. 2022. “Exploring Global Korea Scholarship as a Public Diplomacy Tool.” *Journal of Asian and African Studies*, 57 (4): 872– 893. <https://doi.org/10.1177/00219096211035800>
- Apsite-Berina, Elina, Liga Daniela, Robate, Maris, Berzins, Girts, Burgmanis and Zaiga, Krisjane, Zaiga [Apsite-Berina et al.] 2023. “International student mobility to non-traditional destination countries: evidence from a host country.” *Hungarian Geographical Bulletin* 72 (2): 133-146
- Архив Југославије [AJ], МРКСШСОС, Фонд, 66, F.127, J.401. „Упоредни подаци о броју студената на 100.000 становника за date земље 1965. године”
- Архив Југославије [AJ], ССОК, Фонд 319, F. 59, J.75, „Министарство Просвете Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Опште оделjenje П. br. 435.”, Београд, 20. фебруар 1922.
- Batalova, Jeanne, Andriy Shymonyak and Guntur Sugiyarto. 2017. “Firing Up Regional Brain Networks: The Promise of Brain Circulation in the ASEAN Economic Community.” Asian Development Bank.
- Barthelt, Franziska, Diana Meschter, Friederike Meyer zu Schwabedissen and Andreas Pott. [Barthelt et al]. 2015. “Internationale Studierende – aktuelle Entwicklungen und Potenziale der globalen Bildungsmigration, Bundeszentrale für politische Bildung”, online:<http://>

- www.bpb.de/ gesellschaft/migration/kurzdossiers/212090/internationale-studierende [17.07.2023].
- Bislev, Ane. 2017. "Student-to-Student Diplomacy: Chinese International Students as a Soft-Power Tool." *Journal of Current Chinese Affairs*, 46 (2): 81–109.
- Bondžić, Dragomir. 2010. „Naučna saradnja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza: 1944–1947”. U: *Oslobođenje Beograda 1944*, (prir.), Aleksandar Životić, str. 357-381. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The forms of capital." In: *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*, ed. by J. Richardson, pp. 241-258. New York: Greenwood.
- Brooks, Rachel and Johanna Waters. 2021. „International students and alternative visions of diaspora“. *British Journal of Educational Studies* 69 (5): 557-577.
- Caldwell, Elizabeth Frances, and Denis Hyams-Ssekasi. 2016. "Leaving Home: The Challenges of Black-African International Students Prior to Studying Overseas." *Journal of International Students* 6 (2): 588-613.
- Czaika, Mathias, Hein de Haas, and Maria Villares-Varela. 2018. "The Global Evolution of Travel Visa Regimes." *Population and Development review* 44 (3): 589-622.
- Collins, Francis, Leo, Chong Ho Kong, Mayumi Ishikawa, and, Ai-Hsuan Sandra Ma. [Collins et al.]. 2017. "International Student Mobility and After-Study Lives: The Portability and Prospects of Overseas Education in Asia." *Population, Space and Place* 23 (4): e2029. doi:<https://doi.org/10.1002/psp.2029>.
- Dustmann, Christian. 1999. "Temporary Migration, Human Capital, and Language Fluency of Migrants." *Scandinavian Journal of Economics, Wiley Blackwell* 101 (2): 297-314.
- Enfield, Sue. 2019. *Evidence of soft power created via scholarship* K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.
- Fielden, John. 2007. "Global horizons for UK universities." London, UK: The Council for Industry and Higher Education.
- Filipović, Jovan. 2011. "Management of Diaspora Virtual University as a Complex Organization – Serbian Diaspora Virtual University:

- An Emerging Leadership of a Nation.” Doktorska disertacija. University of Ljubljana.
- Fond za mlade talente Republike Srbije. n. d. a. Poslednji pristup 09.12. 2023. <https://fondzamladetalente.gov.rs/cyr/%d0%be%d1%84%d0%be%d0%bd%d0%b4%d1%83/>
- Fond za mlade talente Republike Srbije. n. d. b. Poslednji pristup 09.12. 2023. <https://fondzamladetalente.gov.rs/>
- Fond za mlade talente. n. d. c. Statistički podaci o stranim studentima u inostranstvu (2008-2022. godina), dobijeni putem e-maila od Fonda za mlade talente, dana 17.02.2023. godine na upit direktora Instituta društvenih nauka za potrebe autorke.
- Grečić, Vladimir. 1992. *Ekonomski aspekti egzodusa naučnika i visokoobrazovanih kadrova*. Beograd: SANU.
- Grečić, Vladimir. 2013. *The Serbian Academic Diaspora*. Belgrade : Institute of International Politics and Economics.
- Grečić, Vladimir. 2019. *Srpska stvaralačka inteligencija u rasejanju: nužnost saradnje matične države i dijaspore*. Novi Sad: Matica srpska.
- Hong, Natalie Yan. 2014. “EU-China Education Diplomacy: An Effective Soft Power Strategy?”, *European Foreign Affairs Review*, 19 (3): 155–172.
- International Education Data and Research. n. d. Poslednji pristup 11.03.2024. <https://www.education.gov.au/international-education-data-and-research/international-student-numbers-country-state-and-territory>
- Kahanec, Martin, and Renata Kralikova. 2011. “Pulls of International Student Mobility.” *IZA Discussion Paper* 6233. DOI: 10.2139/ssrn.1977819
- King, Russell. 2000. “Generalizations from the history of return migration.” In: *Return migration: Journey of hope or despair?*, ed. by B. Ghosh (pp.7–55). Geneva: United Nations and the IOM
- Kirkland, John. 2018. “Case Study: Balancing Change and Continuity—The Case of the Commonwealth Scholarship and Fellowship Plan.” In: *International Scholarships in Higher Education*, ed. by J.R. Dassin et al., 147-160, DOI 10.1007/978-3-319-62734-2_8.

- Kolaković, Aleksandra. 2023. The role of France in strengthening science in Serbia and the Western Balkans: Between scientific cooperation and science diplomacy. *Srpska politička misao*, 82 (4): 11-39
- Kent, Anna. 2018. Recent Trends in International Scholarships. In: *International Scholarships in Higher Education*, ed. by J. Dassin, R. Marsh, M. Mawer, pp. 23-42. Palgrave Macmillan: Cham. DOI 10.1007/978-3-319-62734-2_2
- Lanati, Mauro, and Rainer Thiele. 2020. "Aid for health, economic growth, and the emigration of medical workers." European University Institute.
- Larsen, Marianne. 2016. *Internationalization of higher education: An analysis through spatial, networks, and mobilities theories*. Palgrave Macmillan.
- Lostetter, Elizabeth Nora. 2010. "Gender differences in students' experiences of study abroad." Master thesis. University of Oregon: Department of International Studies and the Graduate School.
- Liu, Meng, and Le Ha Phan. 2021. "'We have no Chinese classmates': International students, internationalization, and medium of instruction in Chinese universities". *Australian Review of Applied Linguistics* 44 (2): 180–207.
- Luo, Jiali, and David Jamieson-Drake. 2015. "Predictors of Study Abroad Intent, Participation, and College Outcomes." *Research in Higher Education* 56 (1): 29-56.
- Lima, Antonio F de. 2007. The role of international educational exchanges in public diplomacy. *Place Brand Public Diplomacy*, 3: 234–251
- Mawer, Matt. 2018. "Magnitudes of Impact: A Three-Level Review of Evidence from Scholarship Evaluation." In: *International Scholarships in Higher Education* (pp. 3–21), ed. by J. R. Dassin et al. Palgrave MacMillan. DOI 10.1007/978-3-319-62734-2_13
- Maeva, Mila, Magdalena Slavkova, Plamena Stoyanova, and Mina Hristova [Maeva et. al]. 2021. *Between the Worlds: Migrants, Margins, and Social Environment*. Vol. 3. Sofia: IEFSEM – BAS & Paradigma, URL:<https://conferenceworlds.wordpress.com/publications>
- Metzgar, Emily. 2016. "Institutions of Higher Education as Public Diplomacy Tools: China-Based University Programs for the 21st Century.", *Journal of Studies in International Education*, 20 (3), 223–241. <https://doi.org/10.1177/1028315315604718>

- McKeown, Joshua, Luz Celaya, and Heather Ward. 2020. "Academic development, The impact of education abroad on students as learners." In: *Education Abroad*, ed by. Ogden et al., 77-91. London: Routledge.
- McCliry, Jonathan. 2019. "The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power." Retrieved from:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefndmkaj, https://portland-communications.com/pdf/The-Soft-Power_30.pdf.
- Netz, Nicolai, Daniel Klasik, Steve Entrich, and Michelle Carmel Barker [Netz et al.] 2020. "Socio-demographics. A global overview of inequalities in education abroad participation." In: *Education Abroad: Bridging Scholarship and Practice*, ed by. Ogden et al., 28-42. New York: Routledge.
- Nye, Joseph. 2004. "Soft Power and Higher Education." In: *The Internet and the University: 2004 Forum*, 33-60.
- Netz, Nicolai. 2015. What deters students from studying abroad? Evidence from four European countries and its implications for higher education policy. *Higher Education Policy*, 28 (2): 151-174.
- Ogden, Anthony, Berhard Streitwieser, and Christof Von Mol. 2021. *Education abroad: Bridging scholarship and practice*. New York: Routledge.
- Odluka o obrazovanju Fonda za mlade talente Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 71/2008, 44/2009, 37/2011, 19/2012, 86/2012, 102/2012, 56/2013, 87/2013, 64/2014, 114/2014, 59/2015, 80/2016, 101/2016, 115/2017, 50/2018, 54/2018, 84/2018, 84/2019, 140/2020, 104/2021, 125/2021, 127/2022 i 13/2023
- Özkan, Abdullah. 2015. Strategic Practices of Public Diplomacy Policies in Educational Field and Turkey's Potential for Cultural Diplomacy, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 176: 35 – 43.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. 2012. "Education at a Glance 2012." *OECD Indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. 2013. "Education at a Glance 2013." *OECD Indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Paradise, James. 2012. International Education: Diplomacy in China. *The Brown Journal of World Affairs*, 19 (1): 195-205.

- Perišić, Miroslav. 2012. *Od Staljina ka Sartru: formiranje jugoslovenske na evropskim univerzitetima: 1945-1958*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Phan, Le Ha. 2023. "Academic Diaspora, Transnational Education-Driven Mobilities, and the]Nation State." *Oxford Research Encyclopedia of Education*.
- Rogač Mijatović, Ljiljana. 2014. *Kulturna diplomatija i identitet Srbije*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, CLIO.
- Di Pietro, Giorgio, and Lionel Page. 2008. "Who studies abroad? Evidence from France and Italy." *European Journal of Education*, 43 (3): 389–398.
- Di Pietro, Giorgio. 2020. "Changes in socioeconomic inequality in access to study abroad programs: A cross-country analysis." *Research in Social Stratification and Mobility*, (66): 100465.
- Pisarevskaya, Asya, Nathan Levy, Peter Scholten, and Joost Jansen. 2020. *Migration Studies*, 8 (3): 455–481
- Riano, Yvonne, and Etienne P. Piguet. 2016. *International student migration-an annotated review*. New York: Oxford University Press.
- Roy, Achinto, Alexander Newman, Tori Ellenberger, and Amanda Pym. [Roy et al.] 2019. "Outcomes of international student mobility programs: A systematic review and agenda for future research." *Studies in Higher Education*, 44 (9): 1630–1644.
- Ministarstvo sporta Republike Srbije. n. d. Poslednji pristup 20.12.2023. <https://www.mos.gov.rs/usluge-koje-ministarstvo-pruza-zainteresovanim-licima/stipendiranje-i-nagradjivanje-mladih-talenta?lang=lat>
- Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration [SVR]. 2012. "Mobile Talente? Ein Vergleich der Bleibeabsichten internationaler Studierender in fünf Staaten der Europäischen Union." Poslednji pristup 11.03. 2024. [http:// www. svr- migration. de/ conte nt/ wp- conte nt/ uploa ds/ 2012/04/Studie_SVR-FB_Mobile_Talente.pdf](http://www.svr-migration.de/content/wp-content/uploads/2012/04/Studie_SVR-FB_Mobile_Talente.pdf) [11.03.2024]
- Trgovčević, Ljubinka. 2003. *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Beograd. Istorijski institut.
- Vasojević, Nena, and Mirko Filipović. 2017. "Medical students, beneficiaries of the state scholarships of the Republic of Serbia, and

- their education in the 21st century: The possibility of improvement.” *Sociologija* 59 (2): 189–205.
- Vasojević, Nena. 2019. „Primena ljudskih reusrsa: Uticaj stipendista koji su se školovali u inostranstvu na razvoj Srbije.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Studije pri Univerzitetu u Beogradu.
- Vasojević, Nena. 2022. “International students, beneficiaries of the state scholarships of the Republic of Serbia and their education in the 21st century.” *Sociološki pregled*, 56 (3): 904-928.
- Vaxevanidou, Maria. 2018. Education as public diplomacy: How to build on international image in education, *Journal of Media Critique*, 4 (14), 55-70.
- Vesković-Andelković, Milica i Nena Vasojević. 2023. „(Re)konstrukcija identiteta visokoobrazovanih povratnika: Slučaj Srbija.” *Sociološki pregled* 57 (4): 1074-1098.
- Waters, Johanna, and Rachel Brooks. 2021. “Student migrants and contemporary educational mobilities.” *Springer*, 1-19.
- Xiaoli Jing, R. Ghosh, Sun Zhaohui and Liu Qiang. [Xiaoli Jing, et. al]. 2020. “Mapping global research related to international students: a scientometric review.” *Higher Education* 80: 415–433

Nena A. Vasojević*

*Institute of Social Sciences,
Centre for Sociological and Anthropological Research*

**INTERNATIONAL EDUCATION AND DIPLOMACY:
EDUCATION OF SERBIAN STUDENTS IN
INTERNSHIP IN THE 21ST CENTURY**

Resume

The education of scholarship students abroad throughout Serbian history was conceived as a key factor that contributed to the development of the country of origin after the completion of education. In accordance with the needs of society, the creators of educational policies in the country of origin enacted regulations and measures that encouraged Serbian students to study abroad, but also to return to their home country after their education had been completed in order to contribute with their knowledge, their contacts to the development at home. This tradition has been maintained throughout Serbian history, so even today we have Government scholarship students who study at prestigious universities in the world. As this topic is insufficiently researched and modestly represented in scientific circles in Serbia, we received an incentive for the research. The analysis of the content of the available documents and regulations allows us to see the way in which Serbian scholars are educated abroad in the 21st century. On the other hand, the data obtained from the representatives of the “Fund for Young Talents of the Republic of Serbia-Dositej” allows us to statistically look at the data related to Serbian scholarship students who studied abroad in the period from 2008 to 2022.. Based on the obtained data, it is possible to get a picture of the profile of students—scholarship holders of the RS Government Fund “Dositej”—who are studying abroad today. This paper also makes a theoretical contribution to research that analyzes the importance of international mobility and soft diplomacy.

This paper identified the population of Serbian students studying abroad in the 21st century as scholarship recipients of the Fund for Young Talents of the Republic of Serbia, “Dositeja.” Analysis of legal

* E-mail: nvasojevic@idn.org.rs.

acts and quantitative data indicates that the scholarship program of the Fund for Young Talents of the Republic of Serbia, “Dositeja,” is in an undefined academic space, somewhere between development, education, schooling, and graduation. when talking about academic mobility versus soft diplomacy (see: Kent, 2018). Today, Serbian scholars study in as many as 42 countries and choose the most prestigious faculties from the Shanghai list. Also, the analyzed data indicate that the education policy in Serbia aims to educate young talents abroad in economically developed countries, but at the same time, despite the contractual obligations, there is no group that ensures that insurance is provided, based on the data obtained. Also, the data show that today we do not have a clear picture of how many students received a scholarship because, when analyzing the data on awarded scholarships, there is no distribution of beneficiaries according to the criteria of older beneficiaries (Vasojević 2019), who continue their international education, which was also observed in previous research on this population. Based on the obtained data, we can only talk about the total number of awarded scholarships and not about the number of beneficiaries. It is clear that policymakers in recent years have been striving to solve the “blind spots” related to the project of educating Serbian students abroad, but they are also solving the gaps and deficiencies that are known in the security evidence of security studies. academic community and data collection through sophisticated longitudinal and internationally comparative tools. However, we should not ignore the well-known dimensions that categorize the “Dositej” scholarship as an international scholarship with features of soft power; the program itself recognizes the national interest, which Kirkland (2018) defines as the donor’s desire to fill certain skills or other gaps in the labor market, where beneficiaries are encouraged (or even required) to be in the donor’s country. The dimension of “merit” is also observed: “Scholarships are awarded to the most capable candidates, regardless of their personal background or the ability to influence national characteristics (Kirkland 2018).

Keywords: international education, education of scholarship students, migration, academic mobility

* Овај рад је примљен 8. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. марта 2024. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 324+342.53+342.8(497.11)

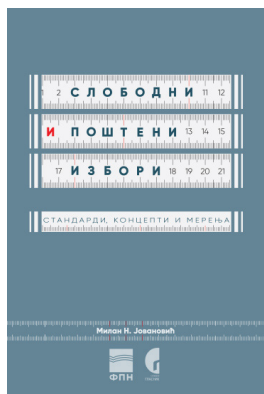
DOI: 10.5937/spm84-49194

Приказ

Саво Симић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

ИЗБОРНИ ИНТЕГРИТЕТ У ОБЛИКОВАЊУ НОРМИ СЛОБОДНИХ И ПОШТЕНИХ ИЗБОРА: НОВА НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА У ПРОУЧАВАЊУ ПСЕФОЛОГИЈЕ**

Милан Јовановић. 2023.
*Слободни и поштени избори:
Стандарди, концепти и
мерења.* Београд: Службени
гласник, стр. 222

У истакнутој монографији аутор уводи у домаћу политиколошку литературу једну савремену област проучавања избора која се назива изборним интегритетом. У поједностављеној форми термиолошког галиматијаса често се користи израз „слободни и поштени избори“. Релевантност научног дела првенствено се огледа у недостатку сличних монографија на националном или регионалном подручју, док су у међународним академским круговима развијени различити приступи мерењу изборног интегритета и песне варијабле за његову евалуацију. Дисциплина је упоредо произвела одређене

* Имејл-адреса: savo.simic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

недоумице, пре свега како дефинисати термин слободно и термин поштено у изборном процесу. Изборни интегритет захтева испуњавање оба услова, али да ли неком од њих треба дати предност? Са овим проблемом су се суочили Елклит (*Jørgen Elklit*) и Свенсон (*Palle Svensson*). Уосталом да ли је бољи пут за демократизацију са режимима који омогућавају једнаку изборну утакмицу, али не отворену за све политичке актере или потпуно слободну изборну утакмицу у којој изборни учесници немају једнак третман. Недостатку диференцијације или замагљивању односа демократије и избора допринели су и поједини аутори који су, изучавајући типологију режима, користили искључиво изборне варијабле попут базе Полиархија (*Polyarchy*) професора Тату Ванханена (*Tatu Vanhanen*) или базе ЛИЕД (*LIED*) професора Сканинга (*Svend-Erik Skaaning*), Геринга (*John Gerring*) и Бартусевичијуса (*Henrikas Bartusevičius*). Различити приступи изборном интегритету отворили су Пандорину кутију питања попут: одабира појединих варијабли за оцену изборног интегритета, пристрасности међународних посматрача, утицаја донатора на рад посматрачких мисија или реакције међународних организација у виду условљавања или дипломатских притисака.

Књига садржи четири целине од којих се прва бави савременим изборним изазовима: замором демократије, слабљењем изборне партиципације, неповерењем у институције, популизмом, захтевима нових друштвених покрета ка изборној арени, али и све слабијим утицајем бирача, превасходно на економске политике и појаву пораста технократске владавине. У првом поглављу Јовановић сажима досадашње изборне налазе бројних истраживача. На том трагу његова запажања су у складу са оценама, попут нашој јавности познатих професора, Ивана Крастева (*Ivan Krastev*) или Мануела Кастелса (*Manuel Kastels*), који указују на све већи јаз између утицаја грађана на политичке процесе, употребу нових технологија у политици и честих испољавања грађанског незадовољства. Упркос проблемима савремених демократија аутор истиче да су избори и даље незаобилазан фактор за њено ефикасно функционисање и закључује да бољи механизам тренутно није остварен.

Друго поглавље о међународним стандардима избора има посебан значај за контемплацију изборног квалитета. У њему су набројане све изборне обавезе преузете чланством у међународним организацијама попут Уједињених нација, али и необавезне

резолуције, директиве, препоруке и смернице како спроводити изборе по слободним и поштеним критеријумима. Темељно и учинковито у анализу је, осим Уједињених нација, укључена изборна материја ОЕБС-а, Савета Европе, Европске уније, Интерпарламентарне уније и Венецијанске комисије. Аутор износи изненађујући податак, да је обавезујуће изборно законодавство често апстрактног карактера, док се врло прецизно дефинисани изборни захтеви подводе под сугестије или коментаре. Такав однос међународних организација према изборним условима објашњава да су се оне дистанцирале од конкретних мера које државе морају да имплементирају у изборном законодавству и пракси, остављајући им простора да саме дефинишу изборни систем и његове саставне елементе: број и величину изборних јединица, изборни праг, начин регистравања бирача, метод транспоновања гласова у мандате, тип изборне листе итд. Своју пажњу и стандарде усмериле су ка вредностима једнакости и слободе, односно приближно једнаке вредности сваког гласа, слободног изражавања изборне воље грађана и једнаког третмана односно приближно једнаке заступљености политичких актера. Делимична усмереност ка вредностима уместо ка реформи

елемената изборног система указује на последицу признања да међународне организације немају моћ да иницирају дубинске изборне реформе, док би оријентисаност ка вредностима требало да спречи злоупотребу изборних правила и праксе или бар онемогући међународну легитимизацију таквих избора. Допуну примени апстрактних правила чине практични предлози тимова међународних посматрачких мисија који помажу изборним администрацијама у унапређењу изборног управљања.

Трећи одељак посвећен је академским приступима којима су установљена мерења изборног интегритета. Објашњени су поједини напори академика и њихова теоријска полазишта. Јовановић је истакао само одређене приступе истраживача. Целокупна грађа потпуно различитих метода захтевала би посебну монографију, премда је овом књигом аутор дао подлогу за таква разматрања табеларно приказујући не само називе концепата већ и њихову поделу кроз дихотомije универзално/партикуларно, позитивно/негативно и концепт/процес. Истакнути сегмент указује на богатство емпиријских истраживања. У зависности од тога како су истраживачи дефинисали концепт изборног интегритета често ће зависити и приступ

његовом мерењу. На пример истраживачи који су изборни интегритет дефинисали негативно као рђаво изборно понашање или изборну злоупотребу, били су усмерени ка изазовима изборне манипулације у виду куповине гласова, притисака на бираче од стране изборних учесника или пак изборног насиља, радије него на питања испуњавања међународних изборних норми у форми једнаке вредности сваког гласа, једнакости медијске заступљености изборних учесника, имплементираних изборних реформи или легитимитета изборног законодавства. У зависности од тога да ли је приступ истраживача универзалан или партикуларан зависиће и мерила за оцену изборног интегритета. У првом случају то би били стандарди обавезујућих међународних норми, у другом случају оцена изборног интегритета зависила би од ставова изборних учесника, релевантне академске заједнице па чак и самих грађана. Ови детаљи указују да не постоје апсолутна мерила у проучавању изборног интегритета, па самим тим ни јединствене оцене квалитета изборног процеса. Некада најправилнији изборни циклуси држава трећег света, из угла једног скандинавског истраживача могу бити сматрани мањкавим због иницијалног ракурса

посматрања сопствених изборних пракси. Неретко истраживачи нису одговорни за лошу процену стања изборног квалитета. Извори којима се служе у настојању да утврде одступања од стандарда слободних и поштених избора, могу бити недовољно прецизни, двосмислени или пристрасни у евалуацији појединих изборних фаза. Није исправно кривити ни међународне посматрачке мисије које и да имају најбоље намере, не могу прецизно утврдити егзактан обим појединих кривотворења изборних радњи попут притисака на бираче или куповине гласова. Опозиција на основу самих слутњи изборних малверзација често себи даје за право да целокупан изборни процес оспори и прогласи нелегитимним, док власт делиберативно овакве радње третира изолованим неправилности-ма или ексцесима. Зато је оцена међународних посматрача врло осетљива за све изборне учеснике и уколико је сувише оштра, може довести до распламсавања политичких сукоба.

Четврто поглавље анализира улогу изборног управљања кроз три нивоа – креирање правила, примена правила и пресуђивање на основу правила – за несметано, правовремено и адекватно спровођење свих изборних радњи. Изборно управљање као сложен и вишестепен процес

захтева одговорне институције у форми изборних органа од којих се очекује приврженост одређеним нормама које су уједно и изазови. По правилу најзначајније норме-изазови су: политичка неутралност, административна ефикасност и јавна одговорност. Јовановић примећује да је њихово испуњавање захтевно и за етаблиране демократије, чиме се разбија предрасуда да су консолидовани демократски режими имуни на лошу изборну праксу. У наставку поглавља дефинишу се три модела изборних органа. Кључни елемент је да ће на избор модела превасходно утицати дуготрајност демократског поретка – зато се младе демократије Источне Европе у највећој мери одлучују за независни модел, супротно владином моделу Западне Европе – али и тај да одабир модела *per se* није довољан услов за побољшање или исправљање недостатака у раду изборне администрације. Без обзира на устројство модела, обезбеђивање јавног поверења и легитимитета изборних органа чиниће једино њихов ефикасан, аполитичан и транспарентан рад у примени правила, решавању спорова и санкционисању неправилности.

На крају монографије аутор се осврће на изборе као на процес и институцију чије уређивање и спровођење изазива све већу

пажњу домаће и међународне јавности. А како су избори постали глобални феномен, тако су престали да се тичу само воље грађана, већ су постали испреpletани интересима крупног капитала и геополитике. Спољни притисци и условљавања, оптужбе за утицај страних служби, све већи уплив новца у изборним кампањама, накнадни захтеви донатора део су савремених изборних изазова. Појачано интересовање према изборним дешавањима не чуди с обзиром на то да су они механизам којим се легално и легитимно може променити курс политике. До јуче маргиналне политичке групације постају *mainstream* и изазивају јавни шок. Зато су фреквентни аргументи којима се аналитичари често ограђују од паушалних оцена политичких процеса у свету, истичући да „промене зависе од тога ко ће победити на наредним изборима у Сједињеним Државама, Русији, Француској или Немачкој”.

Изборни интегритет, као нова научна грана псефологије, пратиће и делиће тренд пораста интересовања за изборе, али и креирати нове изазове не само за истраживаче и посматраче него и за изборне актере. Наиме истраживачи ће морати да се посвете границама прихватљивог или неприхватљивог скупа елемената у формулацији избора

као слободних и поштених. Као што истиче Јовановић, стандарди слободних и поштених избора нису ИКЕА комплет малих делова које свако може саставити у целину. Под лупом мониторинга и све већег интересовања за изборни процес, политички актери ће тражити нове и суптилније начине искривљавања услова изборне арене. Посматрачи ће, у сусрет све креативнијим техникама изборних манипулација, морати да се ослање на експертизу националних организација цивилног друштва. Упоредо са овим процесима, изборни интегритет ће развијати нове приступе у проучавању квалитета изборног процеса, док ће стандарди слободних и поштених избора наставити да чине *conditio sine qua non* без кога демократска машина неће функционисати.

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

УДК 304(4-672EU)
DOI: 10.5937/spm84-48855
Приказ

Јован Берић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: ПОДРУЧЈА И ПРИСТУПИ**

Наталија Перишић. 2021.
*Социјална политика Европске
уније: подручја и приступи.*
Београд: Факултет политичких
наука, Чигоја штампа, 272 стр.

„Социјална политика Европске уније: подручја и приступи“ је књига проф. др Наталије Перишић, редовне професорке на Факултету политичких наука у Београду, која је научно-истраживачки рад посветила темама из области социјалне политике. Ова књига представља резултат вишедеценијског бављења проблематиком социјалне политике Европске уније, које је проф. Перишић започела писањем дипломског рада на тему „Социјална права радника у Европској унији“.

Према речима ауторке ова књига представља наставак разматрања изнетих у књизи проф. др Дренке Вуковић „Социјална политика Европске уније“, која је и утемељивач ове дисциплине на Факултету политичких наука (11). У том контексту изазован задатак да се представе нова сазнања из различитих подручја социјалне политике заједно са њеним развојем на нивоу Европске уније, а да при томе не дође до преклапања, проф. Перишић

* Имејл-адреса: jovan.beric@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

превазилази заузимајући друга-чији приступ приликом креирања структуре ове монографије и изношењем великог броја савремених података.

Кроз ову књигу ауторка аргументовано и прегледно прати нит социјално-политичких аспеката различитих докумената која су утицала на креирање социјалне политике на нивоу Европске уније, као и импликација које су она имала на политике националних држава у оквиру различитих подручја социјалне политике. Током анализе јасно се адресира интеракција између социјалне и економске политике, која се разликује у оквиру различитих држава чланица што је условило двосмерни утицај. Како проф. Перишић износи „утицаји су двосмерни – не само да Европска унија својим активностима утиче на националне социјалне политике, већ су комунитарне активности (...) умногоме условљене националним социјалним 'оквирима'” (9), те она представља резултат интеракције и компромиса између различитих актера. Иако регулациона политика заузима велики део разматрања, што је и разумљиво с обзиром на обимност регулативе на нивоу ЕУ и њену важност за разумевања појединих сегмената, посебан допринос и вредност овој монографији ауторка даје обогаћујући

текст великим бројем систематично изложених података, често исказаних у табелама, који су лако читљиви, што омогућава увид у фактичко стање на терену и олакшава праћење одређених трендова.

Књигу чине предговор и тринаест поглавља, која би се могла поделити у две веће целине и закључна разматрања која су представљена у оквиру тринаестог поглавља. Прву целину чине прва два поглавља у оквиру којих ауторка даје увод у општи контекст развоја социјалне политике Европске уније, њених институција, као и различитих процеса који су се одвијали у оквиру ЕУ, док је друга целина посвећена различитим подручјима социјалне политике.

Прво поглавље, уједно и најобимније, пружа читаоцу целовит и систематичан преглед *настанка и развоја социјалне политике Европске уније*. Подељено је у три целине. Започиње *хронологијом европских интеграција* почевши од приказа послератног контекста у Европи и оснивања Економске комисије за Европу у окриљу Уједињених нација 1947. године, која је „представљала први покушај стварања ближих економских веза између држава Европе” (16), преко потписивања уговора у Паризу 1951. године којим је формирана Европска

заједница за угаљ и челик, затим уговора у Риму 1957. године којим су формиране Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију, па до потписивања Уговора о интеграцији 1965. године којим је извршена интеграције три заједница и створена Европска заједница њеним ступањем на снагу 1967. године. Ауторка у наставку приказује и анализира одређене проблеме који су се јавили током 70-их и почетком 80-их, али и обнову динамике у оквиру Европске заједнице након потписивања Јединственог европског акта 1986. године, те надоградњу исте кроз конституисање Европске Уније Уговором о Европској унији који је потписан у Мадриху 1992. године, затим Уговором из Амстердама 1997. године, Нице 2001. и Лисабона 2007. године. Упоредо са приказом процеса формирања Европске уније хронолошки је приказиван и анализиран процес проширења, те се јасно може стећи увид у околности које су пратиле приступање различитих држава, али и иступање Велике Британије 2020. године. Током другог дела приказан је и анализиран институционални систем Уније са посебним фокусом на пет институција које су од посебног значаја за социјалну политику. На крају првог поглавља, у оквиру треће тематске

целине, ауторка поново хронолошки пролази кроз значајна документа Европске уније, али овај пут фокус усмерава искључиво на њихову социјалну димензију, те прати како се она развијала током година.

У оквиру другог поглавља *Европеизација националних социјалних политика* проф. Перишић нуди преглед и анализу различитих процеса (хармонизације, конвергенције и координације) који су се одвијали унутар Европске уније у области социјалне политике. Они се могу сврстати унутар терминологије европеизације, односно тежње да се уређење различитих сегмената социјалне политике приближи између држава чланица одређеном регулативном која би постајала на нивоу ЕУ. Занимљиво запажање које ауторка износи јесте да би „подобнији термин био еупеизација, с обзиром на то да се суштински односи на утицај Европске уније, а не Европе, на државе чланице” (62). Приступ координације, који је актуелан и данас, оличен у отвореном методу координације, као *soft* процедури дефинисан је на састанку у Лисабону 2000. године. Опште прихватање оваквог модела од стране држава чланица узроковано је чињеницом да не производи обавезујућа дејства, већ даје смернице које се могу интерпретирати у

складу са националном политиком и приоритетима држава чланица (60-61). Ауторка закључује да овакав модел „доприноси промени и диверзификацији актера комунитарне социјалне политике, као што промовише децентрализованост и одговара вођењу на више различитих нивоа, што је такође постало једна од карактеристика процеса креирања социјалне политике у ЕУ” (62). У наставку поглавља укратко су приказана основна одређења и подручја интервенције социјалне политике, да би се потом ауторка фокусира на диверзитет социјалних политика држава чланица и представљање социјалних модела који егзистирају у Унији. На основу тих модела и држава представника истих ауторка разматра како је стваран диверзитет приликом различитих кругова проширења ЕУ. На крају, ауторка објашњава како је дошло до промене у терминологији, од *европског социјалног модела до европске социјалне уније*.

Другу целину, која уједно представља и фокус ове монографије, чине наредних десет поглавља у оквиру којих се разматрају различита подручја социјалне политике Европске уније и њених чланица. То су: *животни и радни услови; образовање и обуке; запошљавање; мобилност и миграције; породица; род; сиромаштво и*

социјално искључивање; старост, здравство и дуготрајна заштита; инвалидност. С обзиром на то да овај формат не даје простора за представљање сваког од њих, у наставку ће бити приказана кључна запажања која проф. Перишић износи у оквиру тринаестог поглавља, које је посвећено закључним разматрањима.

На почетку, ауторка указује да је јасно профилисан комунитарни социјални режим одсутан и данас, те наводи да „два основна фактора која су утицала на уобличавање социјалне политике Европске уније јесу њено развијање у складу са потребама економије и подељене надлежности између Уније са државама чланицама” (251). Утицај ових фактора, како током историје ЕУ, тако и данас, у великом мери обликује њене основне карактеристике, које је ауторка сумирала у оквиру пет целина.

„Прво, развијање социјалне политике започето је и настављено у сенци економије и из потребе за подстицањем економског развоја на територији данашње ЕУ” (251). Ова тврдња образложена је чињеницом да је ЕУ, пре свега, била заинтересована за обликовање регулативе која се односи на раднике. Поред тога, „инсистирање на парадигмама социјалне политике које су у својој суштини усмерене према економским

циљевима, тј. ефикасности и исплативости” (251), поткрепљује претходну тезу. Стога, ауторка закључује да „ЕУ заступа макар меки неолиберализам у глобалним оквирима” (251).

Друга наведена карактеристика указује да социјална политика ЕУ није кохерентно и равномерно развијена у свим њеним подручјима. На пример, области попут пензија, здравства и заштите породице значајно се разликују у погледу обима обавеза и нивоа развијености у поређењу са секторима као што су радни услови, запошљавање, мобилност, образовање и обуке (252).

Трећа карактеристика упућује на „јасно одсуство тежње да социјална политика ЕУ замени националне социјалне политике” (252). ЕУ поставља оквире и лимите за одређене националне праксе које се разликују у оквиру различитих подручја, а детаљнија регулација препуштена је државама чланицама.

Четврта карактеристика адресира да постоји „прихваћен дискурс вишестепеног владања, који указује на велики број актера који учествују у креирању социјалног режима ЕУ, са комунитарног и са националног нивоа, из јавног и из цивилног сектора” (253). То сугерише да је процес европеизације (или еупеизације) националних социјалних

политика комплексан, те да се не одвија у једном смеру.

Као пету карактеристику ауторка износи да социјална политика ЕУ није статична, већ да се трансформише и прилагођава током времена под утицајем различитих изазова, као што су старење, миграције, пандемија, једнородитељске породице, итд. У том контексту, главни изазов у погледу креирања веће униформности социјалне политике на нивоу ЕУ, огледа се у чињеници да не постоји консензус између држава чланица око заједничког именитеља социјалне политике ЕУ. Поред тога, поставља се и питање да ли је значајно креирати социјалну политику на нивоу Уније. Одговор на ова запажања треба тражити управо у веома комплексној интеракцији између другачијих парадигми и приступа које националне државе и различити актери заступају (253).

На крају, треба истаћи да током анализе различитих подручја социјалне политике ауторка конзистентно прво приказује како је то подручје регулисано на нивоу Уније, а затим осликава и анализира како су политике у оквиру ових области регулисане и имплементиране у оквиру држава чланица. Поред тога, поглавља су конципирана тако да се свако од њих може читати засебно, иако је читање књиге

по предвиђеном редоследу препоручљиво јер се тако остварује шири увид и стиче целовитија слика о социјалној политици Европске уније и интеракцији између различитих подручја.

Овако уређена структура омогућава читаоцу лакше праћење текста које садржи обиље података (уговора, директива, препорука, докумената, статистичких података, итд.), чак и уколико нема детаљно предзнање из ове области. Имајући у виду да свако од горенаведених подручја може бити изучавано засебно као предмет монографије, ова књига представља одличан оквир за креирање шире и комплексније слике која би требало да омогући боље разумевање проблема, утицај и преплитање између различитих секторских политика. Све наведено даје овој монографији уцбенички карактер и несумњив квалитет који треба да допринесе проширивању знања из ове области, те унапређењу

јавних политика и практичних активности у Републици Србији. У том контексту, она може бити корисна како студентима социјалне политике и социјалног рада, тако и политичарима, стручним радницима и другим заинтересованим актерима, али и широј јавности која жели ближе да се упозна са овом облашћу, с обзиром на то да се кроз социјалну политику регулишу животни и радни услови људи. Како и сама ауторка износи ова књига представља тежњу да се развије интересовање за критичко разматрање различитих подручја социјалне политике, како на нивоу Европске уније, тако и у оквиру држава чланица, те да се кроз промишљање одређених предности и недостатака, као и последица имплементације истих у социјалну политику Србије, одржи „импулс за стварање солидарнијег, праведнијег и кохезивнијег друштва Србије” (11).

* Овај рад је примљен 22. јануара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике..

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. април, 1. јун, 1. август, 1. октобар и 1. децембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови се Редакцији достављају њиховим постављањем на CEON платформу користећи следећи линк: <https://asestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milislavjević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milislavjević i dr. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Đurić i Stojadinović 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*.
Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije.

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – прво навођење

(MEIRS 2018) – свако следеће навођење

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење
(ISO 2019) – свако следеће навођење

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила“ и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *prvo navođenje*

(IPS, n.d.) – *svako sledeće navođenje*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абееде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Subotića (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Subotić (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна. Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/
Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин:
1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:*
и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта и приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.
Наслов. Место издања:
издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

За детаљно упутство о цитирању и форматирању видети на интернет презентацији часописа (https://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/)

AUTHOR GUIDELINES

The journal *Serbian Political Thought* publishes papers that represent the results of the latest theoretical and empirical scientific research in the field of political science. When writing papers, authors should refer mainly to the results of scientific research published in scientific journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian and Cyrillic script or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are: February 1, April 1, June 1, August 1, October 1 and December 1.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://asees-tant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

All submitted works are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions *of the Rulebook on procedure, method of evaluation and quantitative presentation of scientific research results*.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian Political Thought* publishes papers that represent the results of the latest theoretical and empirical scientific research in the field of political science. When writing papers, authors should refer mainly to the results of scientific research published in scientific journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian and Cyrillic script or in English.

The journal is published four times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are: February 1st, April 1st, June 1st, August 1st, October 1st, and December 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://asees-tant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

All submitted works are checked for plagiarism or auto-plagiarism.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of the *Rulebook on procedure, method of evaluation and quantitative presentation of scientific research results*.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian political thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confron-

tation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. “The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia.” *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "..."

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semi-colons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER**

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written; 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source:* Processed by the author.

Use in-text references according to *Citing and referencing*.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

*Name and surname
of the author**

* In the footnote: E-mail address:
The institutional e-mail address is
strongly recommended.

Affiliation

**TITLE OF THE BOOK
REVIEW**

Below the title **place the image
of the front cover;**

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author.

Year of publication. *Title of the book*. Place of publication:

Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у обасмера. Рок зарецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме: У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно: Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА ЗА 2024. ГОДИНУ

СПМ 1/24

1. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор,
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
2. **Вишња Стојадиновић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
3. **Драган Станар**, ванредни професор,
Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион Никола Тесла;
4. **Ђуро Бодрожић**, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
5. **Зоран Милошевић**, научни саветник,
Институт за политичке студије, Београд;
6. **Иван Матић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
7. **Ивана Лукнар**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
8. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
9. **Ненад Стекић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд;
10. **Петар Матић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
11. **Радојица Лазич**, редовни професор,
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд.
12. **Срђан Старчевић**, ванредни професор,
Универзитет одбране, Београд;

СПМ 2/24

1. **Александра Колаковић**, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
2. **Весна Станковић Пејновић**, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
3. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор,
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
4. **Владимир Ристановић**, научни сарадник,
Институт за европске студије, Београд;
5. **Драган Станар**, ванредни професор,
Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион Никола Тесла;
6. **Иван Магић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
7. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
8. **Марина Костић Шулејић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд;
9. **Марко Тмушић**, ванредни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
10. **Нада Радушки**, научни саветник,
Институт за политичке студије, Београд;
11. **Петар Магић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд;
12. **Сања Стошић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Миша Стојадиновић. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- .
- Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Београд : Донат граф). - 23 cm

Двомесечно. - Текст на срп. и енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. - Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM изд.) =

ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXXI vol. 84 број 2/2024.

9 770354 598003